

Litterarische fantasien en kritieken. Deel 19

Cd. Busken Huet

bron

Cd. Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken (negentiende deel)*, H.D. Tjeenk Willink, Haarlem, z.j.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/busk001litt19_01/colofon.htm

© 2001 dbnl

Voorrede van den tweeden druk.

Toen ik te Batavia in 1874 en 1875 de litterarische fantasien zamenstelde die in Nederland den bundel Oude Romans zijn gaan vormen, poogde ik de voetstappen te drukken van een Duitschschrijvend, destijds in het buitenland nog weinig bekend deensch auteur, Georg Brandes, van wiens Hauptströmungen der Litteratur der Gegenwart, eerste deel, mij de aangenaamste herinnering bijgebleven is.

Sedert nam dit werk eene aanmerkelijke vlugt. De laatste uitgaaf, aangevangen in 1882, zal uit zes deelen bestaan met den nieuwen algemeenen titel: Die Litteratur des 19ten Jahrhunderts. Zij omvat een veel ruimer veld van studien dan waarbinnen ik weleer meende mij te moeten opsluiten.

Indien het oneerbiedig is te beweren dat de God van Nederland ten aanzien van de beoefenaars der hollandsche letterkunde zich nooit buitengewoon mild met tijdelijke zegeningen loonde, dan vraag ik verschooning. Niet ligt echter zal iemand de juistheid der opmerking ontkennen.

Aux petits des oiseaux Il donne leur pâture,
Mais sa bonté s'arrête à la littérature.

Dit ondervond de geniale nederlandsche vrouw, aan het herdenken van wier Sara Burgerhart en Willem Leevend ik altijd den voorspoed mijner Oude Romans toegeschreven, en nu ook ongetwijfeld te danken heb dat aan dezen de onderscheiding van een herdruk te beurt valt.

Had het van de omstandigheden der natie afgehangen, en waren vermogende oude vrienden niet tusschenbeide gekomen, Betje Wolff en hare vriendin zouden van honger gestorven zijn. Beider laatste brood was genade-

brood, en zij ervoeren dat zich zalig te schrijven, gelijk zij in haar met gelukkige kerkelijke beelden versierd hollandsch zich uitdrukten, het verste punt is waartoe in Nederland een auteur het brengen kan.

Doch gelukkig had Elizabeth Wolff voorspoediger dagen gekend, en in die betere schreef zij hare beste boeken. Rousseau, Goethe, Bernardin de Saint-Pierre, Chateaubriand, mevrouw De Staël, Benjamin Constant, - onze proza-dichteres der 18de eeuw maakt in dat beroemd gezelschap inderdaad eene goede vertooning.

PARIJS, Mei 1883.

CD. B.H.

Jean-Jaques Rousseau.

Julie ou la Nouvelle Héloïse, 1761.

I

De kunst van romanschrijven heeft, evenals die van het decoratie-schilderen, in onze eeuw onder de Franschen groote vorderingen gemaakt. Victor Hugo, Balzac, George Sand, Dumas, Sue, Théophile Gautier, Gustave Flaubert, spreiden in het groeieren en het in beeld brengen eene meesterschap ten toon, waarbij niet-alleen de vroeger zoo beroemde roman van Rousseau, maar ook de veel later geschreven romans van mevrouw De Staëlongunstig afsteken.

Het ergste is nog niet dat zoowel *Delphine* als *Julie* uit brieven bestaan: een vorm die aanstonds op ons den indruk van ouderwetsch maakt. Ondragelijker zijn de verhandelingen, de berigten, de karakterschetsen, waarmede de brieven worden afgewisseld of die daarin zijn opgenomen. Mevrouw De Staël drijft deze zwakheid zoover dat zij den draad der denkbeeldige korrespondentie van tijd tot tijd eenvoudig afbreekt, en eene terugblikkende biografie of autobiografie van een der hoofdpersonen inlascht. Bij Rousseau blijft wel de briefvorm steeds behouden, maar sommige epistelen van Julie, en vooral van Saint-Preux, zijn tot vertoogen uitgedijd.

Men moet echter aan het verbeterd decoratief van den nieuweren tijd niet te veel waarde hechten. De beroemdste tooneeldichters hebben bij het vertoonen hunner onsterfelijke werken zich met eene mise-en-scène beholpen, waarover een eenigzins beschaafde boer in onze dagen de schouders zou ophalen. *Wilhelm Meister*, beweert men, is de volmaaktste roman dien de 19de eeuw heeft voorgebragt: niettemin kleeft aan de *Bekentnisse einer schönen Seele* juist hetzelfde gebrek als aan de invoegselen van mevrouw De Staël; om niet te spreken van de *Sketches* over allerlei onderwerpen die telkens de eenheid der romans uit Dickens' eersten en besten tijd verbreken. Dit uitwendige is maar schijn, en behoort meer tot de orde der mechanica dan tot die der kunst. Elke engelsche gouvernante kan Thackeray de vaardigheid afzien waarmede *Vanity Fair* in elkander is gezet; maar voor het schrijven van een boek als *la Nouvelle Héloïse*, er moge dan in die zes deelen nog zoo veel gemaakt en gerekts voorkomen, wordt niets minder dan het genie van Rousseau geëischt.

II

Waarom deze roman *la Nouvelle Héloïse* heet is niet helder; tenzij men hechte aan hetgeen Rousseau in de voorrede zegt: dat hij dien titel gekozen heeft ten einde onschuldige jonge meisjes, die zijn verhaal ter hand mogten willen nemen, voor de gevaarlijke strekking te waarschuwen.

Maar is dan de Héloïse der geschiedenis zulk een schrikbeeld? Voor den persoon van Abélard legt Saint-Preux den meest onverholen afkeer aan den dag, en ziet niets bekoorlijks of verleidelijks in hem. *Nouvelle Héloïse*, I 71. - Deze en alle verdere cijfers verwijzen naar de uitgaaf van Firmin Didot, 1852: één deel, gesplitst in zes

‘parties.’ Voor Héloïse daarentegen heeft hij enkel deernis over. En dit laatste is het algemeen gevoelen. De bekoorlijke minnares van Abélard is zoo spoedig zijne wettige vrouw geworden; heeft voor haar misstap zoo lang en zoo bitter geboet; openbaart in hare hartstogtelijke brieven eene zoo aangrijpende vrouwelijke tederheid, - dat men niet inziet

hoe zes honderd jaren later (zoo de brieven echt zijn, en in de 18de eeuw hield men ze daarvoor) haar naam alleen, aan de heldin van een roman als bijnaam gegeven, heeft kunnen dienen om de eerbaarheid op de vlugt te drijven.

Doch Rousseau wil niet altijd aan zijn woord gehouden zijn; allermint, zie zijne *Confessions*, wanneer hij voor- of naredeenen schrijft. Julie d'Étange biedt met de historische Héloïse geen ander punt van overeenkomst aan dan dat zij, nog een zeer jong meisje zijnde, les krijgt van Saint-Preux en voor een korten tijd zijne minnares wordt. Geheel haar volgend leven, als Mad^e Wolmar, is het volmaakt tegenbeeld van dat eener kloosterzuster uit het begin der 12de eeuw; zoozeer dat somtijds onder het lezen onwillekeurig de gedachte opkomt, of Rousseau niet welligt ten doel heeft gehad, onder den naam van de 'Nieuwe Héloïse', eene 'Contra-Héloïse' te schrijven, en tegen het volgens hem onvruchtbaar en doelloos leven der roomsche abdis van Le Paraclet, het zoo veel nuttiger en philanthropischer bestaan der gehuwde protestantsche vrouw en moeder over te stellen. Een wenk van dien aard, hoewel niet zoo ver reikend, vind ik in de woorden van Claire, als zij (IV 460) aan Julie schrijft: 'Nichtje, er is een tijd geweest dat gij als Héloïse bemindet; thans zijt gij, evenals zij, vroom geworden. De Hemel geve dat gij beter slaagt!'

In elk geval: *Julie ou la Nouvelle Héloïse* is niet alleen in het minst geen onzedelijk boek, maar biedt zich aan als een tafereel van het reinst geluk, in den schoot van een wettig huwelijk. Zelfs wat er weelderigs in voorkomt wordt op rekening der deugd gesteld. Zoo de oude heer d'Étange slechts niet zulke dwaze begrippen omtrent het verschil van stand ware toegedaan geweest; zoo hij Saint-Preux slechts als schoonzoon had willen aannemen, - zijne dochter zou, toen zij haar hartstogt den teugel vierde, gemeend hebben aan de hoogste goddelijke wet te gehoorzamen.

Eene geboren jonge barones, eenig kind van een hoofdofficier, die haar hart aan haar taalmeester wegschenkt; zich met voorbedachten rade door hem laat kussen; het bijna besterft van liefde, als hij om harentwil zich van haar gescheiden heeft;

hem terugroept uit lijfsbehoud, hem in het ouderlijk huis, in hare eigen slaapkamer, nachtelijke rendez-vous geeft, en daarna met heete tranen het verlies harer onschuld beschreit: alleen in Rousseau kon het opkomen het gebouw der ideale huwlijksliefde, en van het hoogste huwelijksgeluk, zulk een grondslag te geven.

Hij doet het niettemin, en werkt met bewonderenswaardige gelijkheid aan zichzelf de paradoxale stelling uit. Wanneer Julie d'Étange, met onderdrukking harer genegenheid voor Saint-Preux, al is het met den dood in de ziel, eindelijk buigt voor het vaderlijk gezag, en zij, ook om de schim harer moeder te bevredigen, hare hand aan prins Wolmar geeft, dan groeit er van lieverlede uit haar, onder de verstandige leiding van dien voortreffelijken echtgenoot, niet slechts eene tedere jonge moeder en eene voorbeeldige huishoudster, maar eene eerbiedige christin en eene volmaakte vrouw. En zoo trouw is dit karakter volgehouden dat, als Julie door een noodlottig toeval in den bloei harer jaren het leven verliest, men den indruk ontvangt alsof een van Gods uitnemendste schepselen voor haar tijd en tot onherstelbare schade harer omgeving, van de aarde was weggenomen.

Niets is in staat het beeld van Saint-Preux uit Julie's gemoed te wisschen. Maar haar hartstogt voor hem is zij voor goed te boven gekomen; en ik weet van den toon van het boek geen beter denkbeeld te geven, dan door uit te schrijven hetgeen de heldin (III 340) haar voormaligen minnaar antwoordt, wanneer deze, een zwerveling in den vreemde geworden, in een zijner brieven haar vraagt of zij als Wolmar's vrouw gelukkig is.

‘Mijn vriend, de hemel is met de vaders die het heil hunner kinderen bedoelen, en beloont de kinderen die zich aan den wil hunner ouders onderwerpen. God verhoede dat ik ligtvaardig spreken zou over uw verdriet! Het is alleen om ten aanzien van mijn lot u volkomen gerust te stellen, dat ik het volgende hierbij voeg. Zoo ik op dit oogenblik, mij herinnerend wat ik voor u heb gevoeld, en wetend wat ik thans weet, mijne eigen meesteres was en vrijheid had mij een echtgenoot te kiezen, dan neem ik den God die mij de oogen

opende, en die in mijn binnenste leest, tot getuige dat ik niet u, maar Wolmar koos. Ja, misschien is het voor het voltooijen uwer genezing van belang dat ik u ditmaal alles zeg wat mij op het hart ligt. Wolmar is ouder dan ik. Zoo tot straf voor mijne struikelingen de Hemel mij den waardigen echtgenoot ontnam dien ik zoo weinig verdiend heb te bezitten, dan staat mijn besluit vast mij nimmer aan een anderen te verbinden. Heeft hij het voorregt moeten derven eene zedige bruid te huwen, hij zal voor het minst eene zedige weduwe achterlaten. Gij kent mij te goed om te meenen dat ik, na eenmaal deze verklaring te hebben afgelegd, de vrouw zou zijn om haar ooit te herroepen.'

Rousseau zelf vond deze plaats zoo merkwaardig dat hij, als uitgever van Julie's korrespondentie, er eene noot bijvoegde, waarin hij den recensenten zijner dagen deed opmerken met hoe weinig regt zij aan dit haar schrijven aanstoot namen. 'Óf ik ben een vreemdeling in de kennis van het menschelijk hart,' zeide hij, 'óf dat besluit van Julie, waarover men van zoo vele kanten gevallen is, is de springveer van hare deugd geweest gedurende heel haar volgend leven, en evenzoo van de opregte en trouwe genegenheid die zij tot het einde haar echtgenoot heeft toegedragen.'

III

Is het niet aardig, een schrijver aldus voor zijne heldin in de bres te zien springen? Ik noemde Rousseau den uitgever der tusschen Julie en Saint-Preux gewisselde brieven; doch niet dadelijk of openlijk heeft hij zich in die kwaliteit voorgedaan. Eerst in het vierde Boek wordt ten laatste de naam van Saint-Preux voluit genoemd, en nog in het derde (III 300) verkeert de lezer in het onzekere, of hij, bij de omschrijving 'l'amant de Julie', aan een verdicht persoon moet denken, dan wel aan Rousseau zelf, eene episode uit zijn eigen leven verhalend. De noten, waarin meestentijds aan-

merkingen worden gemaakt op de in den tekst uitgedrukte gevoelens; eene tweede voorrede, gewijd aan eene zamenspraak over de echtheid; hielpen de tijdgenooten nog verder van het spoor brengen. Eerst verscheiden jaren later, na het verschijnen der *Confessions*, heeft het groote publiek geweten waaraan zich daaromtrent te houden, en dat de inkleeding van den roman geheel en al vrije vinding was.

Confessions, aanhef van het 11de Boek: ‘Ce qui me rendit les femmes si favorables fut la persuasion où elles furent que j'avais écrit ma propre histoire, et que j'étais moi-même le héros de ce roman. Cette croyance était si bien établie, que madame de Polignac écrivit à madame Verdelin, pour la prier de m'engager à lui laisser voir *le portrait de Julie*. Tout le monde était persuadé qu'on ne pouvait exprimer si vivement des sentiments qu'on n'aurait point éprouvés, ni peindre ainsi les transports de l'amour que d'après son propre coeur. En cela l'on avait raison, et il est certain que j'écrivis ce roman dans les plus brûlantes extases; mais on se trompait en pensant qu'il avait fallu des objets réels pour les produire: on était loin de concevoir à quel point je puis m'enflammer pour des êtres imaginaires. Sans quelques réminiscences de jeunesse et madame d'Houdetot, les amours que j'ai sentis et décrits n'auraient été qu'avec des sylphides. Je ne voulus ni confirmer ni détruire une erreur qui m'était avantageuse. On peut voir dans la préface en dialogue, que je fis imprimer à part, comment je laissai là-dessus le public en suspens. Les rigoristes disent que j'aurais dû déclarer la vérité tout rondement. Pour moi, je ne vois pas ce qui m'y pouvait obliger, et je crois qu'il y aurait eu plus de bêtise que de franchise à cette déclaration faite sans nécessité.’ Maar het vaderschap van deze liet de schrijver zich daarom niet ontnemen, en veeleer was hij er trotsch op, dit tafereel van deugd en geluk ontworpen te hebben. Hoor hem in de voorrede zich met zijne gewone heftigheid daaromtrent verklaren: ‘Laat, bij het doorbladeren van dezen bundel, een man van strenge zeden aanstoot nemen aan het eerste gedeelte; het boek toornig wegwerpen; in woorden van verontwaardiging tegen den uitgever losbarsten, - ik zal mij over zijne onbillijkheid niet beklagen: in zijne plaats kon mij hetzelfde overkomen zijn. Maar mogt iemand, die het werk ten einde toe gelezen heeft, mij durven verwijten het in het licht te hebben gezonden, hij zegge dit, indien het hem lust, aan de geheele wereld, maar niet aan mij: want ik gevoel dat, zoo lang ik leef, ik voor dien persoon geen hoogachting zou kunnen koesteren.’

Warme maar vreemde genegenheid voor een papieren kind

in een vader die, zonder wroeging, zijne andere kinderen te vondeling legde!

Doch laat ons bij het onderwerp blijven. Zouden er tegenwoordig in de groote wereld dames gevonden worden, die het geduld hadden de *Nouvelle Héloïse* van het begin tot het einde te hooren voorlezen? Zulk eene aandachtige en medegevoelende hoorderes is voor Rousseau de maréchale de Luxembourg geweest. Gast van den maarschalk op het kasteel Montmorency, mogt hij iederen morgen te tien ure met hem in de slaapkamer der maréchale verschijnen; en daar, aan de zijde van haar ledikant las hij iederen morgen, van zijn toen nog onuitgegeven roman, haar een gedeelte voor.

Vrouwen van dien rang zijn niet altijd even bestendig in de vriendschap, en Rousseau maakte het er niet naar om haar van dit gebrek te genezen. Maar al is de ingenomenheid der maréchale met zijn persoon naderhand een weinig verflauwd, zoo lang de lezing der *Héloïse* duurde, kon hij slechts roemen in hare vriendschap. ‘Madame de Luxembourg’, verhaalt hij, ‘s’engoua de la *Julie* et de son auteur; elle ne parlait que de moi, ne s’occupait que de moi, me disait des douceurs toute la journée, m’embrassait dix fois le jour. Elle voulut que j’eusse toujours ma place à table à côté d’elle; et quand quelques seigneurs voulaient prendre cette place, elle leur disait que c’était la mienne, et les faisait mettre ailleurs.’

Eene nog sterkere proef! Op een avond dat er opera-bal zou zijn, zond de boekverkooper der prinses De Talmont (of hoe de dame moge geheeten hebben) haar een exemplaar der *Héloïse*, toen pas uitgekomen. Na tafel ging zij zich kleeden en begon al wachend het nieuwe boek te lezen. Toen het uur van middernacht sloeg, en het tijd werd voor het bal, gaf zij last haar rijtuig in te spannen en ging alvast voort met lezen. Men kwam haar zeggen dat het rijtuig wachtte, doch zij antwoordde niet en las door. Hare bedienden, ziende dat zij niet op den tijd lette, kwamen haar herinneren dat het twee uur was geworden. Het is nog vroeg genoeg, meende zij. Eene poos daarna bemerkte zij dat haar horloge stilstond, schelde, en vroeg hoe laat het was. Vier ure, luidde het antwoord. Dan is het te laat om nu nog naar het bal te gaan, zeide zij; laat de koet-

sier uitspannen. Zij liet zich van haar baltoilet bevrijden, en bragt het overige van den nacht met lezen door.

Neen, voorwaar, tot dien tour-de-force zou heden ten dage prinses noch schooljufvrouw in staat zijn; en Rousseau moet een toovenaar zijn geweest dat hij de bloem der zamenleving van zijn tijd op die wijze uit den slaap heeft weten te houden.

IV

Over dezelfde dame die ter wille van het nieuwe boek den geheelen nacht bleef opzitten, en er het bal in den opera aan gaf, zegt Rousseau: 'Depuis qu'on me raconta ce trait, j'ai toujours désiré de voir madame De Talmont, non-seulement pour savoir d'elle-même s'il est exactement vrai, mais aussi j'ai toujours cru qu'on ne pouvait prendre un intérêt si vif à l' *Héloïse* sans avoir ce sixième sens, ce sens moral, dont si peu de coeurs sont doués, *et sans lequel nul ne saurait entendre le mien.*'

Die laatste trek telt, voor wie Rousseau kent, niet mede. Er zijn er sterkere aan zijne pen ontsnapt, zooals in een vorig boek der *Confessions*: 'Moi qui me suis toujours cru et qui me crois encore, à tout prendre, *le meilleur des hommes.*' Men neemt die gezegden op den koop toe, en verhaalt zijne schade aan het overige.

Ernstiger is het gemeend, wanneer hij tot regt verstand der *Héloïse* een 'zesde zintuig' onontbeerlijk verklaart. Een groot gedeelte zijner tijd- en landgenooten hadden daaraan werkelijk behoefte. Sedert langer dan eene eeuw had de algemeene smaak zich in eene kunstmatige rigting bewogen. Op het lompe leven der land-edellieden in hunne kasteelen was onder de met fluweel omkleede roede van Lodewijk XIV het verfijnde hofleven gevolgd, en door de kracht eener verklaarbare terugwerking had in de zeden zoowel als in de letteren eene algemeene onderdrukking der natuurlijke bewegingen van het gemoed plaats gehad. Het natuurlijke was stelselmatig vermeden als gelijkloidend met

het ruwe, en onnatuurlijk te zijn was voor de eerste schrede op den weg der beschaving gaan gelden.

Er was in die beschouwing veel waars, veel goeds, en zelfs veel christelijks, in zoo ver het christendom de natuur steeds heeft voorgesteld als eene magt waaraan de mensch zich te ontworstelen heeft. Maar eenzijdig toegepast, en opgenomen onder de wetten van het dagelijksch leven, had die rigting ook booze vruchten gedragen. Met name was in de wereld, voor welke Rousseau schreef, het huwelijk een zuiver konventionele zaak geworden; eene verbindtenis waaraan het hart niet langer deel had, en welke in geenerlei verband meer stond met zuivere, menschelijke driften. Vandaar de elektrische schok, welke door de hoogste klassen der fransche maatschappij kwam varen, toen Rousseau met al de magt van zijn talent eene jonkvrouw schilderde die zoo hartstogtelijk en met zulk een overweldigende natuurlijke aandrift liefhad dat, toen zij haar minnaar voor het eerst, en nog wel al schertsend, een kus gaf, de ontroering haar in zwijm deed vallen.

Dit meisje was wel maar eene Zwitsersche, eene Vaudoise; doch er stroomde genoeg fransch bloed in hare aderen om de gedachte aan een louter verschil van zeden op een afstand te doen blijven. De aandoeningen, door deze voorstelling opgewekt, heviger dan die welke Bernardin twintig jaren later door het beeld van Virginie te voorschijn riep, behoorden tot dezelfde orde. Beiden maakten een onderdeel uit van het protest der eeuw tegen de onnatuur der vorige.

Had Rousseau in de *Héloïse* slechts drift gepredikt, hij zou zijn doel voorbij geschoten hebben. Doch wij weten dat hij zich daarvan zorgvuldig onthield. Julie, die zulk eene vurige minnares is geweest, wordt de deugdzaamste der vrouwen. De oppervlakte van haar gemoed wordt weldra kalm; alleen als eene herinnering uit lang vervlogen tijden blijft de gedachte aan Saint-Preux bij haar voortleven. Zoo komt de jonge Rhône zich bruischend en borrelend in het meer werpen, aan welks oever Mad^{lle} d'Étange hare dagen sleet, maar verdwijnt eerlang in de diepte en laat de heerschappij aan den effen spiegel.

Uit zedelijk oogpunt, in zichzelf, was dit eene zeer onvoldoende oplossing; maar niet voor de lezeressen en de lezers van

Rousseau. *Zij* verkwikten zich aan dien krachtigen stroom van menschelijk natuurleven, en leerden uit het voorbeeld van Julie dat, mits de hartstogt gezuiverd worde van het onstuimige hetwelk hem in den begin aankleeft, hij de voorbestemde grondslag is van het eerbaarst geluk.

V

Een sprekend bewijs van het talent, door Rousseau bij het ontwerpen van dit boek ten toon gespreid, werd daareven, toen ik aan Julie's zwitsersche afkomst en omgeving herinnerde, reeds genoemd.

Onze tijd heeft in Frankrijk maatschappelijke humoristen voortgebracht, die in gedachte de zee zijn overgestoken om een spiegel der fransche zeden te zoeken. Ik noem het bekende boek van Laboulaye: *Paris en Amérique*. Rousseau behoefde niet zoover van huis te gaan. Een hoekje van het Canton Vaud, een dorp boven Vevey, het door hem vereeuwigd Clarens, waar men het kasteel van Chillon zich in het Lac Léman ziet spiegelen, was voor zijn teleskopischen geest een voldoende observatorium. Van daar liet hij Saint-Preux naar Parijs vertrekken en, in brieven aan Claire en aan Julie, zijne indrukken van de parijsche wereld, de parijsche mannen, de parijsche vrouwen, den parijschen opera schetsen.

Elk dier brieven, op ongezochte wijze zich aanbiedend als eene bladzijde uit het reisjournaal van een jong Zwitser die zijn eerste bezoek aan de fransche hoofdstad brengt, is een meesterstuk van waarneming, en vooral hetgeen daarin over de parijsche vrouwen voorkomt onvergankelijk frisch.

Eene scherpe kritiek is het, maar met eene groote mate van welwillendheid tot achtergrond. Want Rousseau, die hier aan Saint-Preux zijne pen leent, hield in den grond zijns harten veel van de Parisiennes en begreep dat een schrijver, zoo gevoelig en zoo paradoxaal als hij, in haar zijne beste bondge-

nooten had. Hij komt er in zijne *Confessions* rond voor uit, dat de *Héloïse* nergens zoo goed ontvangen is als te Parijs, en de reden die hij geeft is voor de Parijzenaars uiterst vleijend. ‘Het is eene verwonderlijke zaak’, zegt hij, ‘dat dit boek in Frankrijk zelf gunstiger is opgenomen dan overal elders in Europa, hoewel er noch van de fransche mannen, noch van de fransche vrouwen, veel goeds in gezegd wordt. Geheel in strijd met mijne verwachting is de ontvangst in Zwitserland het koelst geweest; die te Parijs het warmst. Bewijst dit dat te Parijs meer zin voor de vriendschap, de liefde, de deugd gevonden wordt, dan elders? Zeker niet; maar wel vindt men er nog de fijne gaaf van onderscheiding, welke bij het aanschouwen van het beeld dier trits het hart in verrukking brengt, en die ons de reine, tedere, ridderlijke gevoelens, welke wijzelf niet langer bezitten, in anderen nog doet liefhebben. Het bederf is op dit oogenblik overal even groot; nergens in Europa bestaan deugd of zeden meer. Maar, leeft er nog eenige liefde voor beiden, dan is Parijs de plaats waar men die te zoeken heeft.’

Nog op eene andere wijze openbaart zich in de keus der zwitsersche omgeving Rousseau's talent van schikking en zamenstelling. Die herkomst, zij redt Saint-Preux van het popperige en onbeduidende dat hem anders onvermijdelijk zou hebben aangekleefd, en waarvan mevrouw De Staël's Léonce, al is *Delphine* voor het overige nog zulk een verrukkelijke roman, een te ruim deel heeft bekomen. De zedeles der *Héloïse* bragt mede dat Saint-Preux werd opgeofferd, dat is voor sul speelde; doch tevens dat hij genoeg gaven van geest en hart bezat om het begrijpelijk te maken dat Julie, in den aanvang, tot zondigens toe zich door dien burger-jongeling liet bekoren.

Door de brieven uit Parijs, en daarna door menigen anderen belangwekkenden brief, is dit doel bereikt. Saint-Preux spreidt daarin zoo veel kennis, zoo veel gemoed, en daarbij zoo veel vernuft ten toon, dat de gedachte bij den lezer zelfs niet opkomt, hem voor den gebruikelijken type van den afgewezen minnaar te houden. Hem volgend begrijpt en regtvaardigt men Julie's voorkeur, Julie's verblinding; vindt

het verklaarbaar dat die begaafde jonge man voor eene wijl hare onbewaakte zinnen heeft betooverd; en verbaast er zich slechts half over dat zelfs haar stijl (doch dit is louter gezichtsbedrog) zich naar den zijnen gevormd heeft.

Rousseau zelf, dit weet men, is van al die wendingen, tegenstellingen, vonken, kleuren, de eenige wettige eigenaar. Toch is men de vrijwillige dupe zijner fictie; laat zich diets maken dat men eene werkelijk gevoerde korrespondentie voor zich heeft; en zou, even als mevrouw Polignac, aan het bestaan van Julie's portret gaan gelooven.

VI

De episode van dit portret alleen (II 251 vg.; 262-264) zou voldoende zijn om Rousseau onder de grootste romanschrijvers van alle tijden te doen rangschikken.

Een doorreizend italiaansch miniatuurschilder, de familie D'Étange aanbevolen door een aanzienlijk vriend te Rome, heeft te Clarens twee portretten van Claire d'Orbre, en bij dezelfde gelegenheid twee van Julie gemaakt. Doch zij, aan den armen Saint-Preux denkend, die te Parijs zich op een zolderkamertje zat te verkniezen, - balling van zijn geboorteland, maar toen nog burger in Julie's hart, - wist den schilder te belezen in stilte een derde exemplaar te vervaardigen, dat zij voor den eenzame bestemde. Zonder zich voorts om origineel noch kopij te bekommeren, zocht zij het best geslaagde van de drie uit, en verzond het naar Parijs aan het adres van zekeren heer Silvestre, waar Saint-Preux het moest gaan afhalen. 'C'est', meldt zij hem, eene dier grove uitdrukkingen bezigend waaraan men bij Rousseau soms onverwachts zich stoot, 'c'est *une friponnerie* dont je ne me suis pas fait un grand scrupule.'

'Sedert de ontvangst van uw brief,' schrijft hij haar, toen

het pakje eindelijk in zijn bezit gekomen was, 'ben ik iederen dag bij den heer Silvestre er naar gaan vragen. Telkens moest ik vernemen dat het nog niet aangekomen was, en zeven malen deed ik op die wijze, door ongeduld verteerd, denzelfden nutteloozen togt. De achtste maal, eindelijk, heb ik het pakje ontvangen. Naauwelijks had ik het in handen, of ik liep, zonder de vracht te voldoen, zonder te vragen hoeveel die bedroeg, zonder te groeten of te spreken, als een ijdeltuit de straat op; en daar ik alleen aan thuiskomen dacht, draafde ik met zulk een ijver in een verkeerde rigting, zonder heg of steg te weten, dat ik, in plaats van in de Rue Tournon, waar ik gehuisvest ben, uitkwam bij Le Marais, heel aan de andere zijde der stad. Om niet eindeloos te loopen zwerven, heb ik een fiacre moeten nemen, wat mij overdag nog nooit was overkomen: zelfs 's avonds bedien ik er mij slechts zelden van, als ik bezoeken ga afleggen; want ik heb een paar goede beenen, waarvan ik het gebruik ongaarne voor wat meer fortuin ruilen zou.

In den fiacre zat ik braaf verlegen; eerst thuis, luidde uw bevel, mogt er opengemaakt worden. Daarbij, even onverschillig als ik ben voor gemak in gewone dingen, even veel hecht ik er aan, wanneer er een uitgezocht genoeg te smaken valt. Elke afleiding is mij in zulke oogenblikken onverdragelijk, en ik moet tijd en rust hebben om aan hetgeen van u tot mij komt met lange teugen het hart te kunnen ophalen. Ik hield dus met gespannen nieuwsgierigheid het pakje omklemd; ik betastte het, alsof ik uit zijn omhulsel zijn inhoud kon leeren kennen; en wie er mij nu met de eene, dan met de andere hand naar had zien grijpen, zou gedacht hebben dat het mij de vingers brandde. Niet dat zijn omvang, zijn gewigt, en de toon van uw brief, niet een flauw voorgevoel omtrent de waarheid bij mij deden rijzen; maar hoe waart gij aan een schilder gekomen en, indien al, hoe aan de gelegenheid? Nog op dit oogenblik is mij dit een raadsel; het is een wonder, door de liefde gewrocht; hoe minder mijn verstand er bij kan, hoe meer mijn hart er in juicht; en een der genoegens die het mij schenkt is dat ik er niets van begrijp.

Eindelijk houdt het rijtuig stil voor mijne woning, ik vlieg

de trap op, grendel de deur mijner kamer, neem ademloos plaats voor de tafel, en verbreek met bevende hand het cachet: een talisman die onmiddellijk zijne kracht deed gevoelen. Bij elk papier dat ik losmaakte begon mijn hart heviger te kloppen, en weldra geraakte mijne borst zoo beklemd dat ik, aan het laatste omslag genaderd, een oogenblik adem moest scheppen... Julie! o Julie!... de sluijer is vaneen gereten... ik aanschouw u... ik herken u in al den glans uwer bekoorlijkheid! mijn mond en mijn hart bieden u de eerstelingen mijner hulde, mijne knieën knikken... O lief gelaat, zoo komt gij dan nog eenmaal mijne oogen bekoren! Hoe snel, hoe krachtig, hoe betooverend, is de werking dier beminde trekken! Neen, gij pleegt onregt door te beweren dat zij een kwartier behoeft om haar invloed te doen gevoelen. Een minuut, een sekonde volstaat, om mijn hart met weemoed te vervullen en, tegelijk met uw beeld, de herinnering van mijn verloren geluk te verlevendigen. Ach, waarom moet er in de vreugde, door het bezit van zulk een schat opgewekt, zoo veel bitterheid gemengd zijn! Hoe word ik er door teruggevoerd naar een tijd die, helaas, voorbij is! Uwe beeldtenis aanschouwend, meen ik het uzelve opnieuw te doen, en doorleef nog eenmaal de zalige oogenblikken wier heugenis thans de grootste mijner kwellingen uitmaakt, en die de hemel in zijn toorn mij eerst geschonken en toen ontroofd heeft. Helaas! te spoedig ontwaakt het besef der werkelijkheid; al de smart der scheiding, dubbel bitter nu de dwaling welke haar voor eene wijl gestild had mij ontzinkt, komt op nieuw boven, en ik gelijk een der ongelukkigen wier pijnningen men alleen staakt om ze daarna nog te verscherpen. O, welk een vuurgloed ontsteekt in mij de aanblik van dit onverwacht geschenk dat mijne blikken verslinden! hoe wekt het opnieuw in mijn hart al de onrustige bewegingen waarvan uwe tegenwoordigheid het weleer deed trillen! O Julie, indien het mogelijk ware dat het de vertwijfeling mijner zinnen aan de uwe mededeelde!... En waarom niet? Waarom zouden indrukken der ziel, zoo krachtig ontvangen, niet even ver reiken als de ziel zelve? O mijne geliefde, waar gij u bevinden, waarmede gij op het oogenblik dat ik dit schrijf u bezighouden moogt, terwyl uw in aanbid-

ding neergezonken minnaar aan uwe beeldtenis wijdt al wat uw persoon is toegedacht, gevoelt gij niet langs uw lief gezigt tranen van tederheid en droefheid stroomen? gevoelt gij niet hoe mijne kussen uw mond en uwe oogen sluiten? gevoelt gij mijne brandende lippen niet één zelfden gloed in u ontsteken?...

'Hemel! wat hoor ik! Voetstappen op de trap!... Spoedig mijn schat geborgen en weggesloten... een bezoeker!... O, hoe verwensch ik den wreede die mij in mijne zoete verrukking komt storen!... Moge hij nimmer beminnen... of zijne geliefde hem in ballingschap zenden!'

Maar dit zijn beginselen van delirium! roept iemand uit. Dat zijn het ook. Menigmaal zweeft de fantasie van Rousseau boven den afgrond van den waanzin. Hetgeen niet belet dat hij even vaak, - gelijk het vervolg der geschiedenis van Julie's portret ons leert, - zich komt nederzetten aan den oever der vriendelijke beek, en met de kunst van een groot schilder de beelden opvangt die zich in haar weerkaatsen.

VII

Ik houd vol dat men het regt heeft met ingenomenheid over oude kunst en over klassieke muziek te spreken, ook al zou men soms moeite hebben het 'ik en weet niet wat' dat in het klassieke ons bovenal bekoort onder woorden te brengen. Het klassieke is niets anders dan het schoone zelf, ontdaan van den glans der mode, en beroofd van den steun eener voorbijgaande populariteit.

Die inkleeding, dit beseft men, is verouderd; in die vormen is iets konventioneels. Maar wat aanschouwen onze oogen? welk zamenstel van toonen dringt tot ons door? Kan iemand anders dan een meester van den eersten rang dit akkoord voortgebragt, die kleuren gemengd, dat beeld geschetst hebben? Iets dergelijks vraagt men zich af bij het lezen van den 25sten brief in het tweede deel der *Nouvelle Héloïse*:

'Nogmaals, waarde Julie, moet ik met u mij over uw por-

tret onderhouden; niet op den toon der eerste verrukking, die u zoo aangenaam aandeed, maar veeleer met het leedgevoel van iemand die misleid werd door eene valsche hoop, en dien niets schadeloos kan stellen voor zijn verlies. Uw portret mist bevalligheid noch schoonheid; zelfs is er iets van *uwe* schoonheid in. De gelijkenis is vrij goed, en de persoon die het geschilderd heeft verstaat zijn vak: maar alleen wie u niet kent, kan er geheel en al voldaan over zijn.

Mijne eerste bedenking is dat het op u gelijk, zonder u zelve voor te stellen. Het is uw gelaat, maar zonder leven. Te vergeefs heeft de schilder beproefd uwe oogen en uwe trekken getrouw weêr te geven; wat hij niet weêrgegeven heeft, is het teder gevoel dat beiden doortintelt, en zonder hetwelk, al zijn zij nog zoo bevallig, beiden alle waarde zouden missen. Het wit en rood van *uw* gelaat, Julie, schuilt in uw hart en kan niet nagemaakt worden.

Ik erken dat deze aanmerking de grenzen der kunst zelve treft, maar in zoo ver toch is de kunstenaar berispelijk dat hij, in hetgeen van hem afhing, niet overal naauwkeurig is geweest. Om iets te noemen: hij heeft de lijn der haren te ver van de slapen geplaatst, wat schade doet aan het aangenaam beloop van het voorhoofd, en het stille in de uitdrukking der oogen vermindert. Dan heeft hij de purperen takjes vergeten, welke twee of drie fijne aderen daar ter plaatse onder de huid vormen, en die mij doen denken aan de teekening der iris-kelken waarop wij te zamen in den tuin te Clarens hebben staan turen. De blos der wangen nadert te dicht aan de oogen en smelt niet malsch en rooskleurig ineen met het beneden-gelaat, zooals hij bij het model doet; men zou denken dat het opgelegd kunstrood was, evenals het karmijn hetwelk de dames hier gebruiken. En dat gebrek is niet gering, want uwe oogen staan er minder zacht door, en het geeft aan uw uitzigt iets vrijpostigs.

Maar waar in 's hemels naam heeft de man de twee netjes vol amoretten gelaten, die zich aan weerszijden van uw mond verschuilen, en wier lief gebroed de mijne, in gelukkiger dagen, somtijds koesteren mogt? Hij heeft aan de bevalligheid dier hoeken geen regt laten wedervaren, noch aan uw mond de

tegelijk innemende en ernstige uitdrukking weten te geven, die bij uw minsten glimlach eensklaps wisselt, en door ik weet niet welke tooverkracht, welke onuitsprekelijke verrukking, het hart doet opspringen. Ik geef toe dat de overgang van het ernstige tot het vrolijke op het doek niet voorgesteld kan worden; doch juist daarover beklaag ik mij. Om niets van uwe bekoorlijkheden verloren te doen gaan, zou men u iederen dag van uw leven en ieder oogenblik moeten uitschilderen.

Schelden wij den kunstenaar het overslaan van sommige schoonheden kwijt; maar zeker heeft hij u niet minder benadeeld, toen hij de gebreken van uw gelaat oversloeg. Hij heeft noch acht gegeven op het onnaspeurlijk vlekje onder uw regter oog, noch op dat aan de linkerzijde van uw hals. Even zoo... mijn God, had de man een hart van steen?... heeft hij het kleine lidteeken onder de benedenlip vergeten. Aan uwe haren en uwe wenkbrauwen heeft hij dezelfde tint gegeven, wat met de werkelijkheid in strijd is: uwe wenkbrauwen zijn iets bruiner, en uwe haren iets blonder. Het benedengelaat vormt bij hem een zuiver ovaal: hij heeft dus het even aangeduid deukje niet opgemerkt, dat bij u de kin van de wangen scheidt en aan deze eene minder regelmatige en daardoor bevalliger ronding geeft.

Van de gebreken zijn dit de voornaamste. Doch ook een aantal kleinere fouten zijn door hem over het hoofd gezien, en ik ben hem daar alles behalve dankbaar voor; want ik heb u niet alleen om uwe schoonheden lief, maar om u zelve, onveranderd. Wilt gij niet dat het penseel u iets leene, ik versta niet dat het u iets onthoude; en even koel als mijn hart blijft voor de bevalligheden die gij mist, even naijverig ben ik op hetgeen daarvoor bij u in de plaats treedt.

Over het door den schilder gekozen tooisel zwijg ik te minder, omdat ik u te huis en in het openbaar altijd met meer smaak gekleed heb gezien dan op uw portret. Het kapsel is overladen: gij zult zeggen dat het alleen uit bloemen bestaat; welnu die bloemen moesten er uit. Heugt u dat bal nog, toen gij uw kleed *à la valaisane* droegt, en uw nichtje beweerde dat ik danste als een filosoof? Uw geheele kapsel bestond bij die gelegenheid uit één lange om het hoofd ge-

woelde vlecht, op de wijze der boerinetjes van het kanton Bern vastgestoken met een gouden naald. Neen, de zon in al hare pracht is niet verblindender dan de glans die toen in aller oogen en harten van u uitstraalde; en wie u dien dag gezien heeft, zal u zijn leven lang niet vergeten. Zoo en niet anders, lieve Julie, moet gij gekapt zijn; de goudgloed uwer haren moet uw gelaat versieren, en niet die roos welke ze verbergt en door uw bos overschenen wordt. Zeg aan het nichtje (want ik herken hierin *hare* zorgen en *haar* keus) dat die bloemen, waarmede zij uwe lokken bedekt en ontheiligd heeft, niet van een onberispelijken smaak getuigen. Bloemen mogen de schoonheid vervangen, maar mogen haar niet verduisteren.

Wat uw buste aangaat, - het kan vreemd schijnen dat een minnaar op dit punt kieskeuriger zij dan een vader, maar ik kom er rond voor uit dat ik ook te dien aanzien uw toilet niet zorgvuldig genoeg gekozen vind. Julie's portret moet, als zij zelve, zedig zijn; het overige is het geheim der liefde. Ik verneem van u dat de schilder uitsluitend met zijne verbeelding te rade is gegaan. Natuurlijk! Doch waarom heeft zijne vermetele kunst op eigen vinding vertrouwd, waar de werkelijkheid zijn oog verblind en zijne hand verlamd zou hebben? Ik zie hier niet enkel een vergrijp tegen de betamelijkheid, maar tegen den goeden smaak. Ja, Julie, deze boezem van u vloekt met de reinheid van uw gelaat; de toeschouwer gevoelt dat één van beiden voor het andere schuil behoorde te gaan. De liefde kan verdragen dat gij u vergeet, niet dat gij u ten toon stelt.

Ziedaar mijne aanmerkingen op uw portret: zij zijn de vrucht van eene langdurige en aandachtige beschouwing, en ik ben voornemens het dienovereenkomstig te veranderen en te verbeteren. Ik heb mijne denkbeelden aan een bekwaam schilder medegedeeld, en oordeelend naar hetgeen reeds door hem verrigt is, hoop ik u weldra meer gelijk aan u zelve te zien. Uit vrees het doek te zullen bederven, heb ik hem eene kopij doen maken, om proeven te nemen met de gewenschte veranderingen, en eerst wanneer wij volkomen zeker zijn van onze zaak, brengen wij ze op het oorspronkelijk over.

Ofschoon ik maar een middelmatig teekenaar ben, verbaast de schilder zich telkens over de juistheid mijner opmerkingen; want hij weet niet dat een grooter Meester dan hij ze mij in het oor blaast. Soms ook maak ik op hem den indruk van een zonderling: ik ben de eerste minnaar, zegt hij, die verborgen wil hebben hetgeen naar den zin der anderen nooit genoeg ontbloot wordt; en wanneer ik antwoord dat mijne zorg voor uw toilet voortspruit uit de zucht om een des te getrouwer beeld van u te bezitten, dan vragen zijne oogen mij of ik krankzinnig ben. O, hoeveel bekoorlijker zou uwe beeldtenis zijn, zoo ik een middel wist te bedenken om, tegelijk met uw gelaat, uwe ziel op het doek te tooveren en met één trek uwe schoonheid en uwe zedigheit uit te drukken!

Geloof mij, Julie, uwe aanvalligheden zullen door mijne herstellingsproeve aanmerkelijk winnen. Men zag alleen die welke de schilder gegist had; voortaan zal de getroffen toeschouwer ze houden voor hetgeen zij werkelijk zijn. Welke geheime tooverkracht zich uw persoon ten zetel heeft gekozen, dit kan ik niet met woorden uitdrukken; ik weet alleen dat elk voorwerp, hetwelk met haar in aanraking komt, er iets van in zich opneemt. Een slip van uw kleed te aanschouwen is genoeg om tot aanbidding te stemmen van haar die het draagt. Op welke bijzonderheid van uw toilet men de aandacht vestige, men gevoelt dat het algader sluijers der schoonheid zijn, door de Gratie geweven; en uit uw zedig tooisel spreekt een smaak die het voor het hart tot een tolk maakt van de duizend bekoorlijkheden waarvan het de bewaker is.'

VIII

Zulke dingen lezend komt men in verzoeking eene studie over het genie te schrijven. Of wat is bewonderenswaardiger, uit het oogpunt des gevoels, dan deze kritiek van het portret der geliefde door den minnaar? Van welk eene vereering getuigt om strijd dat stilstaan bij lichtzijden die veronachtzaamd,

bij schaduwen die verwaarloosd werden! Welk een afstand scheidt Saint-Preux die Julie's boezem bedekt wil hebben, van Tartuffe die zijn zakdoek aan Dorine reikt! Waar heeft de vijftigjarige Rousseau, de man met de bedorven verbeelding, de ruwe zinnen, het toegeschroeid vaderhart, die bloem der ridderlijkste gevoelens vandaan gehaald? Welk minnezanger wist ooit tot in de koudste harten het besef van de ware roeping des jongelings zoo krachtig te verlevendigen? In welke andere taal heeft ooit een dichter de weelde van droog brood bij een lief gezigt zoo welluidend op muziek gezet?

Maar voor een schrijver is het niet genoeg zeker heimwee naar het edele en fijne, en daarin den sleutel tot de kennis van aandoeningen te bezitten die aan zijne doorgaande denkwijze vreemd zijn en waarmede zijn eigen leven misschien in openbaren strijd is. Duizenden brengen, als hij, die gaaf met zich ter wereld; hij alleen weet haar in beeld te brengen.

En welk een beeld werd hier geëischt! Eene heldin te teekenen, kan men zeggen, is de zwaarste proef der kunst; en men behoeft in gedachten de rij der meesterwerken uit vroeger en later tijd slechts te doorloopen, om te gevoelen hoe uiterst zeldzaam die schepping slaagt. Moeijelijk is het, leven te schenken aan vrouwelijken heldemoed, moeijelijker aan vrouwelijke tederheid, moeijelijkst van al aan vrouwelijke schoonheid. Rousseau heeft het zich niet gemakkelijk gemaakt: in de hoogste orde is door hem naar een eersten prijs gedongen.

Dien prijs heeft hij behaald. Mefistofeles en de engel Gabriel te zamen zouden vruchteloos beproeven een kunstiger weefsel uit te denken. Eerst wordt de lezer der *Héloïse* door de kennismaking met Julie d'Étange als overrompeld; langzamerhand gaat hij ook belang in haar stellen; haar hartstogt, haar geluk, hare tranen, haar wel en haar wee, laten hem niet ongeroerd. Echter blijft hij in één opzigt onbevredigd. Reeds is *hij* halfweg het tweede deel, de heldin het groote keerpunt in haar leven genaderd, en nog weet hij niet regt hoe zij er uitziet. De lijnen van het beeld, de trekken van het gelaat, het blijft alles voorshands als zweven in het onbestemde.

Doch daar komt het aan den heer Silvestre geadresseerd pakje, waar zeven vruchteloze gangen om gemaakt zijn: het

zegel wordt verbroken, en over den schouder van Saint-Preux aanschouwt gij de beeldtenis van Julie. En niet-alleen ziet gij het portret; maar als de eerste verrassende indruk tot bedaren is gekomen, dan gaat gij met Saint-Preux analyseren.

De held van een roman aanmerkingen makend op een geschenk der heldin, - o *felix culpa!* verrukkelijke ketterij! schoone vrucht eener nimmer uit te wisschen zonde tegen de eerste regelen der welvoeglijkheid! Maar de tovenaer heeft zijn woord gelost; het duizendmaal mislukte is gelukt, het onbereikbare bereikt.

Terwijl Saint-Preux het kleine doek van alle kanten beziet; en nogmaals het beeld in zijn hart met het konterfeitsel vergelijkt; en er een tweeden schilder bij haalt, om het werk van den eerste te verbeteren; en allerlei wijsheid verkoopt over hetgeen hem behaagt en niet behaagt; griffen Julie's trekken, een voor een, zich hoe langer hoe dieper in ons geheugen en dringt met verraderlijke zachtheid het zoet vergif tot onze verbeelding door. Onsterfelijk is zij opgenomen in het schepselen-heir der menschelijke fantasie, en geen magt die staten omkeert en troonen omverwerpt, geen losgelaten oproer, geen guillotine, geen brandende petroleumfakkel, geen knetterend geweervuur, is bij magte het eenmaal aan Julie geschonken leven te vernietigen. Zacht en glanzig, als de opkomende maan, rijst na iederen storm haar beeld aan een nieuwen horizont.

IX

Eene voorname reden dat zelfs zulk een meesterstuk, als deze roman van Rousseau, schier in het vergeetboek geraken kan en weinig meer dan zijn titel in de herinnering blijft voortleven, is dat er niet-alleen eene objektieve, maar ook eene subjektieve kritiek bestaat, en de laatste machtiger is dan de eerste.

De vraag of een werk van smaak ons behaagt; of wij ons vinden kunnen in de door den schrijver geschilderde karak-

ters; of zijne begrippen over deugd en godsdienst, over menschen en dingen, onze sympathie hebben; of in één woord zijne levensbeschouwing met de onze zamenstemt en wij in onze omgeving haar zouden willen aangenomen zien, - die vraag oefent in den regel veel meer invloed op ons oordeel uit dan het kunstige der zamenstelling of de schoonheid van sommige partijen.

Bij het nageslacht werkt dit nog sterker dan bij den tijdgenoot. Deze volgt den stroom; offert aan de mode; laat zich medeslepen door den volkswaan van den dag; roemt menigmaal als onovertroffen schoon wat hem wel is waar niet geroerd heeft, maar waarvan anderen hem gezegd hebben dat het de kracht daartoe bezit.

De onverschillige naneef daarentegen, die tijd en vrijaf moet verbeiden om van het oude boek kennis te nemen zonder met de nieuwere in onmin te geraken; die geheel alleen in zichzelf de opwekking moet vinden welke tot inspanning drijft; die zich voelt leven in eene andere eeuw, met andere behoeften, andere neigingen, andere stokpaarden, - heeft alvorens te kunnen genieten een aantal grootere en kleinere overwinningen op zijn eigen ik te behalen, en mist te eenemaal de gunstige vooringenomenheid die zijne overgrootmoeder het toejuichen gemakkelijk maakte.

Komt daarbij dat hij onder het lezen zich enkel aan persoonlijke indrukken overgeeft, en bij zichzelf alleen nagaat of het oude boek hem al dan niet in eene aangename stemming brengt, dan is de klassieke auteur om zoo te zeggen een verloren man, en mag hij van geluk spreken niet al te spoedig in een hoek te worden geworpen.

Ik ben niet overtuigd, aan al de schoonheden der *Nouvelle Héloïse* regt te hebben gedaan. Mijne hulde bepaalde zich tot enkele fragmenten. Eén voornaam punt: het taalkoncert waarop dit boek den voor die soort van muziek gevoeligen lezer onthaalt, heb ik zelfs niet aangeroord. Maar van mijne bewondering is toch in genoegzame mate gebleken, dat ik zonder aanstoot te geven mij thans ook op het andere, het persoonlijke standpunt plaatsen kan. Zeker heeft men daarbij niet zulk een vasten grond onder de voeten als wan-

neer men alleen naar litterarische verdiensten zoekt, en moet men zich de teleurstelling getroosten niet ieders smaak te kunnen bevredigen. Doch het ongekunstelde heeft óók zijne eischen; en het zou niet natuurlijk wezen over een boek als de *Nouvelle Héloïse* te spreken, zonder althans ook aan te duiden hoe men zelf er over denkt.

Al dadelijk moet erkend worden dat, zoo de nieuwe Héloïse heeft moeten dienen om het de oude te verbeteren, de schrijver zijne zaak slechts ten halve gewonnen heeft.

Allen eerbied voor de wijze waarop mevrouw Wolmar hare huishouding bestuurt (IV 403-430), voor den aanleg van haar Élysée (IV 431-448), voor de door haar en haar echtgenoot in praktijk gebragte begrippen van land-ekonomie (V 484-512), voor hare denkbeelden over opvoeding (V 513- 540), voor de bekoorlijkheden van het buitenleven te Clarens (V 555-564). Allen eerbied ook voor het verhaal van hare bekeering (III 308-332) en voor hare bezorgdheid ten aanzien van het theoretisch atheïsme van haar echtgenoot (V 541-550).

Wat meer zegt: ik geloof dat in het hart van Julie ten slotte een volmaakter vrede heeft gewoond dan ooit (volgens de overlevering) in dat der voormalige minnares van Abélard is nedergedaald, en Julie het zonde zou hebben geacht, eenmaal gehuwd zijnde, in brieven aan den minnaar harer jeugd zulke zieldoorborende ja, zulke aandoenlijke en vertederende, maar tevens zulke onstuimige en ongehoorzame kreten te slaken als de Héloïse uit den ouden tijd.

Maar stond deze daarom lager? Was het eene geringer zaak, zich aan de spits eener uitgelezen nonneschaar, dan aan het hoofd van een landgoed te handhaven? De vervolging van afgunstige priesters te verduren, dan zich de dienst-aanbiedingen van prins Wolmar te laten welgevallen? Anderen dag aan dag een voorbeeld van werkzaamheid en godsvrucht te geven, met eene altoos schrijnende wond in de borst, dan van een liefhebbend echtgenoot ten volle vergiffenis te bekomen en met een verzoend gemoed als zijne deugdzaame en weldoende gade te worden gehuldigd?

Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn. De Héloïse der

middeneeuwsche legende is een grooter karakter dan de Héloïse der fantasie. Om staande te blijven in den goeden strijd heeft Abélard's uitverkorene een krachtiger geloof moeten ten toon spreiden. Zoo er ten einde toe in hare ziel eene kloof tusschen hare aardse en hare hemelsche liefde is blijven gapen, zij heeft er des te meer door geleden en eene des te schitterender kroon door behaald. '*La Nouvelle Héloïse* ne perdra que les filles des professeurs de rhétorique. Il n'y a pas de nouvelle Héloïse, il y a l'ancienne Héloïse, dont un seul cri trahit plus les grandeurs éternelles de la passion que tous les bavardages de cette précieuse ridicule qui s'appelle Julie d'Étange.' Arsène Houssaye, LouisXV, 2^{de}Druk, bladz. 342.

Volgt hieruit dat geen geloovig katholiek, tenzij alleen met een kunstenaarsoog, Rousseau's roman bewonderen en zich in de lezing vermeijen kan, de geloovige protestanten moeten evenzeer een boek wantrouwen dat zich als eene hulde aan hunne geloofsleer aanbiedt, maar voor het christendom des bijbels overal de godsdienst der deïsten in de plaats stelt.

Het ideaal der jonkvrouwelijke reinheid, gelijk alle schakeringen der christelijke orthodoxie dit opvatten, verschilt aanmerkelijk van dat van Rousseau, en in zijn nadeel. Julie, al is zij nog zoo vroom geworden, kan voor eene puriteinsche regtbank niet bestaan; en zonder veel moeite zou het betoog kunnen geleverd worden dat haar mysticisme op eigen hand van meer zelfbehagen dan ootmoed getuigt.

Dit zal ook de reden zijn dat Rousseau's denkwijze, hoe wegslepend voorgedragen, de andere niet op den duur heeft kunnen verdringen. Zelfs wie voor zich met het christendom te eenemaal gebroken heeft ziet zich genoodzaakt, als hij een ideaal van manlijke of vrouwelijke deugd ontwerpen wil, er in zoover toe terug te keeren dat hij niet alleen daarbuiten, maar ook daarboven reiken moet. Blijft hij er beneden, zooals Rousseau heeft gedaan, dan kan hij wel enkele schoone trekken, maar geen zuiver geheel te voorschijn brengen. in Julie's leven zijn wanklanken voor welke de schrijver in het rijk der sentimentaliteit eene oplossing gezocht, maar niet gevonden heeft.

Zelfs als natuurkind kan Julie d'Étange niet volkomen behagen. Dat zij hartstogt heeft, daarover spreken wij thans niet

meer. Het geheele 1ste Boek tintelt er van. Hare vrijmoedigheid is grenzeloos en deinst, naar wij vernamen, zelfs niet voor kleine daden van *friponnerie* terug. Geest heeft zij in overvloed. Men leze slechts (I 123), hoe zij Saint-Preux voor het lapje houdt, wanneer deze, omdat hij bij zekere gelegenheid een glas te veel gedronken heeft, zich voorneemt aan de vrucht des wijnstoks voor eeuwig den oorlog te verklaren. Ook kan zij bondig over het duël redeneren (I 132-140); vooral wanneer, zoo als in háár geval, de vrees voor het leven van haar minnaar hare aangeboren welsprekendheid nog verhoogt. Maar er staat tegenover dat zij bijwijlen geweldig lang van stof kan wezen, en maar half het regt heeft zich schertsend *une prêcheuse* te noemen. Zij is het dikwijls in vollen ernst, en tot schade van 's lezers aandacht.

Een ander, nog hinderlijker gebrek: zij is voor een jong meisje, in sommige opzichten, al dadelijk te wijs. De schrijver heeft beproefd deze fout zooveel mogelijk te bedekken, en onderstelt te dien einde dat Julie en haar nichtje Claire wat te vrij zijn opgevoed door eene gouvernante wier hoofd, ofschoon zij overigens eene brave vrouw was, vol ridder-romans en liefdes-avonturen zat. Doch het valt niet te ontkennen dat wijlen Mad^{lle} Chaillot op die wijze wel wat veel op hare rekening krijgt, en het uitgestrooid zaad in elk geval een weelderigen bodem heeft gevonden.

Wanneer Saint-Preux te Parijs voor een keer zich in slecht gezelschap bevonden heeft, en hij daarvan (II 265-268) belijdenis doet met eene openhartigheid van welke men alleen kan zeggen dat zij bij den toekomstigen schrijver der *Confessions* geborgd is, dan zendt Julie hem een antwoord op het dak (II 268-276) zoo vol wereldwijsheid, en fysiologische menschenkennis, en populaire chirurgie, dat men al lezend de jonkvrouw in de élève-vroedvrouw meent te zien ondergaan.

Hoewel in één woord Julie, gelijk wij zagen, naar het uitwendige onovertrefbaar schoon geteekend is, zij voldoet geenszins als karakter. Dat zij te weinig op *Manon Lescaut* gelijk, zooals Musset haar verweten heeft, Namouna, Chant Premier, Sixain 57:

Pourquoi Manon Lescaut, dès la première scène.
Est-elle si vivante et si vraiment humaine,
Qu'il semble qu'on l'a vue, et que c'est un portrait?
Et pourquoi l'Héloïse est-elle une ombre vaine
Qu'on aime sans y croire, et que nul ne connaît?...

kan haar bezwaarlijk ten kwade

worden geduid. Erger is het dat zij te eenemaal het betrekkelijk naieve van Chateaubriand's *Atala* mist, en de omsluisjerde koketterie van Goethe's *Charlotte*.

X

Het zou niet veel plaats rooven zoo ik op dezelfde wijze het karakter van al de hoofdpersonen beproefde te toetsen.

Hun aantal is gering; en daarin steekt, al zou men die opmerking liever niet uit den mond van den schrijver zelf vernomen hebben, eene der groote verdiensten van het boek. 'De meeste brieven, die ik naar aanleiding van dit werk ontving,' verhaalt Rousseau, 'heb ik bijeenverzameld en aan mevrouw De Nadaillac te bewaren gegeven. Worden zij ooit uitgegeven, dan zal men er wonderlijke zaken in vinden, en eene tegenstrijdigheid van oordeelvellingen die bewijst, welk soort van wezen het publiek is. Wat men er het minst in heeft opgemerkt, *et ce qui fera toujours un ouvrage unique*, is de eenvoudigheid van het onderwerp. Hoewel gekoncentreerd op niet meer dan drie personen, blijft de belangstelling, zes deelen door, steeds wakker; wakker zonder tusschenspelen, zonder romaneske avonturen, zonder zamenspanning van menschelijke boosheid, zoomin in de personen als in de gebeurtenissen. Diderot heeft Richardson zeer geprezen wegens de bewonderenswaardige verscheidenheid zijner tafereelen en het groot aantal der ten tooneele gevoerde karakters; en zonder eenigen twijfel komt Richardson de lof toe, ze allen scherp te hebben geteekend. Maar dat zij zoo talrijk zijn, dit heeft hij gemeen met de romanschrijvers van den laagsten rang, die in de veelheid van personen en avonturen een surrogaat voor hunne

armoede aan denkbeelden zoeken. Het valt ligt de aandacht gaande te houden door telkens ongemeene gebeurtenissen te laten plaats grijpen, en nieuwe aangezigten te vertoonen die als de beelden eener tooverlantaarn voorbijtrekken; maar dezelfde aandacht onafgebroken op dezelfde voorwerpen gevestigd, en zonder wonderbaarlijke avonturen gevestigd te houden, ziedaar wat buiten kijf grooter inspanning kost; en zoo *caeteris paribus* de schoonheid van een werk door de eenvoudigheid van het onderwerp verhoogd wordt, dan kunnen de romans van Richardson, al winnen zij het in zoo vele andere opzichten, te dien aanzien *de vergelijking met de mijnen onmogelijk doorstaan.*'

Wij trekken thans geen parallellen, maar vragen alleen: welke volgens Rousseau zelf de *drie* personen kunnen geweest zijn, op welke de aandacht van den lezer uitsluitend gekoncentreerd wordt? Dat hij lord Bomston niet mederekent is natuurlijk, daar zijne lotgevallen de stof voor een afzonderlijk verhaal hebben moeten leveren. Evenzoo laat het zich hooren dat Julie's vader, de baron d'Étange, door Rousseau als eene bijfiguur beschouwd is. Maar ook dan nog blijven over: 1° Julie zelve, 2° Saint-Preux, 3° Claire d'Orbe, 4° prins Wolmar; zoodat Wolmar met Claire zou moeten trekken om den rang van hoofdpersoon.

Mijns inziens echter kan die beslissing door het lot achterwege blijven, en moet men aan het cijfer drie niet te veel waarde hechten. In het algemeen is het onbetwistbaar dat de handeling, in *la Nouvelle Héloïse*, tusschen een uiterst gering aantal personen wordt afgesponnen en de knoop van het verhaal hoogst eenvoudig is.

Wolmar mag niet over het hoofd worden gezien, want niet-alleen beslaan de beschrijving van zijn karakter (III 336-343) en de verklaring van zijn ongeloof (V 541-550) eene voorname plaats in brieven van Julie en van Saint-Preux; maar het uitvoerig verhaal van Julie's dood (VI 651-686) is, met uitzondering van den korten aanhef, geheel van zijne hand.

Doch ook Claire d'Orbe, het nichtje, komt zeer in aanmerking. Zij is van het begin af Julie's *confidente*, doet voortdurend dienst als *repoussoir*, en is zelfs buiten hare schuld

oorzaak van de groote katastrofe in het meisjesleven harer vriendin.

Nog prins Wolmar, noch Claire, zijn voorwerpen van mijne bijzondere genegenheid. Een man van vijftig jaar, die met een meisje van achttien of twintig trouwt, wetend dat zij eigenlijk geen jong meisje meer, maar eene jonge weduwe van de linkerhand is, maakt in een boek een zonderlingen indruk. Waar is het dat Wolmar, met alles van te voren bekend, geen ander dan het zeer edelmoedig oogmerk heeft Julie te rehabiliteren en haar aan zich zelve terug te geven; maar dit aannemen van zondaressen, wanneer de zondares jong en schoon is en de aannemer meteen echtgenoot wordt, scheidt eene onherstelbaar valsche verhouding. Ware prins Wolmar niet onontbeerlijk voor de zedeles van den roman, men zou moeten erkennen dat Rousseau zijn stijl en zijne lampolie aan hem verspild heeft.

Claire d'Orbe heeft niet, als Wolmar, het ongerief van aanhoudend eene dwaze vertooning te maken. Hare stelling, eerst als meisje, daarna als jonge vrouw, dan als jonge weduwe, is zuiver. Maar Claire is te zeer de schaduw en dubbelgangster harer vriendin. Door den schrijver bestemd tot draagster van het humoristische, wordt zij wat geest en opgeruimdheid betreft door Julie meer dan eens overtroffen. Haar gestadige glimlach heeft iets gedwongens, even als die der *jeunes premières* in een circus, en slechts bij uitzondering, zooals wanneer zij het eerste bezoek van Saint-Preux te harent beschrijft, na zijne groote reis (IV 400), of haar eigen uitstapje als weduwe naar Lausanne en haar verblijf te Genève (VI 589, 607-614), maakt zij pikante opmerkingen.

Het best voldoet Claire ons wanneer zij, met terzijdestelling van de zucht aardig te zijn, voor Julie de roerselen van Julie's eigen daden blootlegt, en tevens de moraal beschrijft waarnaar beiden in hare jonge meisjesjaren gehandeld hebben (IV 462): 'Telkens nog herinner ik mij hoe vreemd wij plagten op te zien, wanneer men ons in dien tijd verhaalde dat er landen zijn waar één zwakheid voldoende is om een jong meisje voor geheel haar volgend leven vogelvrij te doen verklaren, terwijl eene gehuwde en overspelige er haar misdrijf met den beminlijken naam van galanterie ziet bedekken; landen waar

de vrouwen, wanneer zij eenmaal echtgenooten zijn geworden, zich zonder omwegen schadeloos stellen voor den kortstondigen dwang die haar als meisjes was opgelegd. Ik weet welke stelregels daaromtrent in de groote wereld gelden, waar de deugd voor niets gerekend wordt, waar alles louter schijn is, waar de misdaad door het ontbreken van bewijzen wordt uitgewischt, en waar, tegenover het gebruik dat haar wettigt, het bewijs zelf magteloos is en belagchelijk maakt. Maar gij, Julie, gaaft *aan een reinen en standvastigen aandrang des harten* gehoor, waart alleen schuldig in de oogen der menschen, kondt met een gerust geweten naar den Hemel opzien, dwongt in uw val ieders eerbied af, en wist nog, ofschoon gij door naberouw werdt verteerd, ons te noodzaken in u de deugden te bewonderen die gij hadt opgehouden te bezitten.'

Werkelijk zou Julie, in die dagen, met eene soort van dweepziek verlangen hare bevalling hebben verbeid zoo niet de geweldige oorvijgen, haar in een onbewaakt oogenblik door haar vader toegediend (I 153), hare vooruitzigten als *fille-mère* al vroeg verijdeld hadden. Een kind van Saint-Preux te bezitten, hoogste openbaring van het bekoorlijke in het natuurleven, gevoeligst démenti aan het konventionele, zou haar het Paradijs op aarde toegeschenen zijn.

XI

Een woord over Saint-Preux, wiens karakter in zoo ver beter geteekend is dan al de anderen, dat hij én zich ten einde toe gelijk blijft, én in die standvastigheid eene groote mate van zielskracht ten toon spreidt.

Het sprekendst van al komt dit uit als hij in een brief aan zijn vriend lord Bomston (III 344-352) den zelfmoord verdedigt. Tegelijk het voorbeeld en het tegenbeeld van Werther, heeft Saint-Preux, toen zijne smart over het verlies van Julie haar toppunt bereikt had, de handen aan zichzelf willen slaan, maar het voornemen niet volbragt: aldus bij eene

gelijke mate van levensmoêheid de klip vermijdend, op welke Werther stranden zou.

Ik vraag mijn levenslustigen lezer verschooning, hem ten slotte op zulk eene droefgeestige verhandeling te onthalen. Doch de *Nouvelle Héloïse* zou de *Nouvelle Héloïse* niet zijn; niet aan de spits eener afzonderlijke litteratuur staan; het aanzijn niet gegeven hebben aan eene levensbeschouwing wier nawerking nog heden ondervonden wordt, - zoo de zelfmoord er niet in ter spraak was gebracht.

Abélard is in betrekkelijk hoogen ouderdom zijn natuurlijken dood gestorven; heeft na zijne scheiding van Héloïse twintig jaren lang het treurigst bestaan geleid; zijne dagen slijtend te midden van bretonsche boeren en zeelieden wier taal hij niet verstond; kijvend met theologen die hem verketterden; bijna handgemeen met monniken wien de strenge leefregel van zulk een abt verdroot. Nooit is zelfs het denkbeeld bij hem opgekomen, zich van kant te maken.

Doch Abélard werd geboren in de laatste jaren der 11de eeuw, toen het woord levensmoêheid nog in geen der nieuwere talen was uitgevonden, en de menschen het als eene natuurlijke zaak beschouwden dat de moeilijkheden der aardsche omwandeling goddelijke beproevingen zijn, waarvoor men hier namaals, zoo zij met moed en onderwerping gedragen worden, een eeuwig en boven alles begeerlijk loon ontvangt. Werd iemand in die dagen door een buitengewoon verdriet gekweld, dan teekende hij als kruisvaarder en ging vechten tegen de Saracenen.

Rousseau daarentegen leefde in een tijd, toen ieder begon er een eigen geloof op na te houden; een nevelachtig verlangen naar een anderen en beteren maatschappelijken toestand zich van de gemoederen stond meester te maken; en de gulzigheid der zwevende begeerten evenredig was aan hare onbestemdheid. Waar het gemoed in zulk een staat verkeert, daar doet elke groote teleurstelling de vraag naar het Waarom en Waartoe van het leven rijzen, en begint men al spoedig het eene van zelf sprekende zaak te achten dat, wie het onverklaarbare niet bekomen kan of het onontbeerlijke missen moet, vrijwillig een einde aan zijne dagen maakt. In zulke tijden heerscht er eene

zelfmoord-epidemie: niet uit broodsgebrek, of om schande te ontgaan, maar als een gevolg van onoverwinlijke lusteloosheid.

Saint-Preux was in vele opzichten een edel schepsel. Toegerust met buitengewone bekwaamheden, haakte hij naar goud, magt, noch aanzien, ofschoon zoowel zijne burgerlijke afkomst als zijne geringe middelen hem prikkelden voor zichzelf te zorgen en aan zijne toekomst te denken. Doch hij kende maar één hartstogt: zijn hartstogt voor Julie d'Étange.

Al bezit een groot aantal mannen weinig of niets wat eene vrouw bekoren kan, aller bestemming is niettemin eene vrouw het hof te maken, en zoo mogelijk haar hart te veroveren. Dit is niet alleen pligtmatig, maar ook genoegelijk; genoegelijker dan vele andere aardsche genoegens te zamen. Bovendien is van oudsher opgemerkt dat wederkerige liefde een veredelenden invloed op het karakter uitoefent, de zeden zachter maakt, goede eigenschappen doet ontwaken, en het onmogelijke zoowel leert volbrengen als verduren.

Wij noemen het onvoorzigtig dat Saint-Preux zijn geheele levensgeluk als het ware op één kaart zette. Wij weten te wel wat er in de wereld te koop is, dan dat het met ons ooit zoo ver zou zijn gekomen. Ook stellen wij een te vast vertrouwen op de goddelijke Voorzienigheid, en koesteren een te hoogen dunk van de vergoedingen welke het leven voor de teleurgestelden van gisteren steeds *in petto* houdt. Ons geloof is het geloof van Micawber: zitten wij in de klem, dan houden wij het er voor dat *something will turn up*. Maar vraagt men ons of wij, in het afgetrokkene, begrijpen kunnen dat Saint-Preux, toen hij Julie d'Étange voor altijd buiten zijn bereik zag gesteld, het leven, dat voor hem geen enkele vreugde meer aanbood, moede was, dan moeten wij bekennen van ja.

‘Verlicht mijn verstand, spreek tot mijn hart,’ schreef hij aan zijn vriend, ‘ik ben bereid u aan te hooren; maar herinner u dat de wanhoop zich niet om den tuin laat leiden. Gij wilt redenering: welnu, redeneren wij. Gij verlangt dat de toon van het debat evenredig zij aan den ernst van het onderwerp: ik regel mij daarnaar. Laat ons rustig en vriendschappelijk de waarheid zoeken; laat ons de kwestie generaliseren, alsof er niet van mij, maar van een ander spraak was. Toen Robeck

het voornemen had opgevat zich van kant te maken, schreef hij vooraf eene apologie van den vrijwilligen dood. Dat boek behaagt mij niet bijzonder, en ik gevoel geen opgewektheid over hetzelfde onderwerp een ander te schrijven; maar wat koelbloedigheid betreft, hoop ik hem in deze discussie te evenaren.

Lang heb ik over dit gewigtig onderwerp gepeinsd; daarvan kunt gij niet onkundig zijn, want gij kent mijne geschiedenis, en ik leef nog. Hoe meer ik er over nadenk, hoe duidelijker het mij wordt dat de kwestie zich tot deze grondstelling laat herleiden: Het is eene natuurwet, eigen welbehagen te zoeken en eigen wanbehagen te vlieden, in zoo ver anderen daardoor niet benadeeld worden. Wanneer derhalve ons leven voor ons zelf een kwaad en voor niemand eene weldaad is, dan mogen wij er van scheiden. Zoo één waarheid het karakter der volmaakte evidentie bezit, dan is het, dunkt mij, deze; en indien men er in slaagde haar omver te werpen, dan is geen menschelijke handeling zoo loffelijk, of men zou haar als misdadig kunnen voorstellen.

Wat antwoorden daarop de sofisten van den dag? Vooreerst beschouwen zij het leven als een goed waarvan wij geen eigenaren zijn, aangezien het ons gegeven werd: maar juist omdat het ons gegeven werd, is het ons eigendom. Heeft God hun niet twee armen gegeven? niettemin laten zij, ingeval de kanker dreigt, één daarvan afzetten, en zelfs beiden als het moet. Voor wien aan de onsterfelijkheid der ziel gelooft staan de twee gevallen volkomen gelijk; want zoo ik mijn arm ten offer breng voor hetgeen meer is dan mijn arm, - mijn ligchaam, - dan mag ik ook mijn ligchaam ten offer brengen voor hetgeen meer dan mijn ligchaam is: mijn welzijn.

Of wel, men beschouwt den mensch op aarde als een op schildwacht gesteld soldaat. God, wordt gezegd, heeft u in deze wereld geplaatst: waarom verlaat gij haar zonder zijn verlof? Maar aan u, die zoo spreekt, heeft Hij de stad als woonplaats aangewezen: waarom verlaat gij haar zonder zijne vergunning? Ligt die vergunning niet opgesloten in het gevoel van wanbehagen zelf? Waar Hij mij ook plaatse op aarde, steeds geschiedt dit met het doel dat ik zal blijven, zoo het

mij wel, en zal vertrekken, zoo het mij kwalijk gaat. Dit is de wet der natuur en de wet van God.

Begrijpt gij dat er personen gevonden worden, onbillijk genoeg om den vrijwilligen dood als eene daad van opstand tegen de Voorzienigheid te brandmerken, alsof men zich aan hare wetten onttrekken wilde? Niet om zich daaraan te onttrekken scheidt men vrijwillig van het leven, maar om ze te volbrengen. Heeft God alleen magt over mijn ligchaam? bestaat er één plaats in het heelal waar Hij het leven niet bereiken kan? zal Hij minder regtstreeks op mij werken wanneer mijn wezen ondeelbaarder, en meer aan het zijne gelijk zal zijn geworden? Neen, mijne hoop is op zijne regtvaardigheid en zijne goedheid; en zoo ik geloofde dat de dood mij aan zijne magt ontheffen kon, ik zou niet langer willen sterven.

Het sofisme dat ik bestrijd wordt ook in den *Phaedo* aangetroffen, overigens tintelend van verheven waarheden: “Indien uw slaaf zich doodde”, vraagt Sokratesaan Cebes, “zoudt gij, als het mogelijk was, hem niet straffen voor dit onregtmatig vergrijp aan uw eigendom?” - Waarde Sokrates, hoe kunt gij zoo praten? Heeft men, door te sterven, opgehouden aan God te behooren? In het minst niet, en gij hadt moeten zeggen: “Zoo gij uw slaaf een kleedingstuk laat dragen dat hem verhindert zijn werk te verrigten, zult gij hem straffen indien hij dat kleedingstuk aflegt, ten einde het werk hem des te vaardiger van de hand ga?” Het is eene groote dwaling te veel waarde te hechten aan het leven, alsof ons bestaan er van afhing en op den dood het Niet volgde. Ons leven is niets in de oogen van God, niets in de schatting der rede, en moet ook in onze eigen schatting voor niets gelden. Wanneer wij ons ligchaam verlaten, doen wij niets anders dan een hinderlijk kleedingstuk afleggen.

Geenszins beweert ik dat het geheele menschdom zich ten offer behoort te brengen, en van de aarde één grooten grafkuil te maken. Er zijn bevoorregte rampzaligen, helaas, te zeer bevoorregt om den algemeenen regel te volgen, en voor welke de wanhoop en de bitterheid des harten een vrijbrief der natuur vertegenwoordigen. Te beweren dat voor hen het leven eene weldaad is die zij in geen geval mogen verwerpen, ware even

krankzinnig als de stelling van den wijsgeer Posidonius die, door de jicht gekweld, ontkende dat zij een kwaad was. Zoo lang wij van het leven genieten haken wij naar zijne voortdoring, en alleen hevige smarten zijn in staat ons dien trek te doen overwinnen: want allen zijn wij door de natuur met een sterken afkeer van den dood toegerust, en dit afgrijzen dient om de wanverhoudingen van het menschelijk bestaan voor ons te vermommen. Tot in het oneindige verdraagt men een moeitevol en smartelijk leven, alvorens men te rade wordt er een besluit aan te maken. Maar wanneer eenmaal de onlust in het leven het gewonnen heeft van de vrees voor den dood, dan is het leven ontegenzeggelijk een groot kwaad geworden, en kan men zich daarvan niet te spoedig ontdoen.

Niet tevreden te ontkennen dat het leven ooit een kwaad zij, ten einde ons het regt te kunnen betwisten het van ons af te werpen, beweert men te gelijker tijd dat het wel degelijk een kwaad is, en verwijt ons dat wij den moed missen om dat kwaad te dragen.

Volgens hen die aldus redeneren getuigt het werkelijk van gebrek aan moed zich uit eigen beweging aan de kwellingen en smarten des levens te onttrekken, en zijn al degenen die zich den dood geven lafaards. O Rome, die de wereld veroverdet, aan welke schaar van lafhartigen hadt gij de heerschappij over haar te danken! Misschien zijn Arria en Lucretia geen heldinnen geweest; daar waren zij vrouwen voor. Maar Brutus, maar Cassius; maar gij die met de goden in de hulde der van eerbied getroffen aarde deeldet, groote en goddelijke Cato, gij wiens doorluchtig en geheiligd beeld de Romeinen met een reinen gloed bezielde en de dwingelanden sidderen deed, - uwe fiere bewonderaars hebben niet gedacht dat eenmaal, in den stoffigen hoek eener kollege-kamer, door nietige babbelaars, het betoog zou geleverd worden dat toen in uw persoon de geketende deugd het hoofd niet wilde buigen voor de gekroonde misdaad, gij slechts een bloodaard waart!

Schrijvers van den nieuweren tijd, hoe bewonder ik uwe kracht en uwe grootheid, en welke onverschrokken helden zijt gij met de pen in de hand! Maar zeg mij, toonbeeld van dapperheid, gij die zoo moedig den veldslag mijdt ten einde des

te langer den last des levens te kunnen dragen, waarom, wanneer er een brandend stuk hout op uw welsprekende hand valt, trekt gij haar zoo spoedig terug? Hoe nu, zijt gij zulk een bloodaard dat gij den gloed van het vuur niet verdragen kunt? Niets verplicht mij, is uw antwoord, dat brandend stuk hout te dulden. Maar ik dan, wat verplicht mij het leven te dulden? Heeft het voortbrengen van een mensch de Voorzienigheid meer moeite gekost dan het voortbrengen van een spaander? Zijn beiden niet evenzeer haar werk?

Zeker is er moed noodig om met standvastigheid onvermijdelijke rampen te dragen; maar een dwaas is hij die vrijwillig een leed verduurt, waaraan hij zonder te misdoen zich onttrekken kan; en vaak is het buiten noodzaak verduren van een kwaad, zelf een grooter kwaad. Wie niet door een snellen dood weet te scheiden van een smartelijk leven, is gelijk aan den man die liever bij eene wond het bederf laat komen, dan het heilzaam staal van den wondheeler in te roepen.

Laat de staatsdienaar, aan wiens leven het heil van het gemeenebest hangt; de huisvader, die in het onderhoud zijner kinderen behoort te voorzien; de bankroetier, wiens dood de ondergang zijner schuldeischers zou zijn; laat hen tot iederen prijs hun plicht volbrengen. Laat honderd andere betrekkingen, openbare en huiselijke, den man van eer, wiens gemoed van bitterheid overvloeit, noodzaken de ramp des levens te dragen, ten einde de nog grootere ramp te vermijden onregt te plegen, - volgt daaruit dat men in geheel verschillende omstandigheden een leven mag behouden, dat alleen nuttig is voor hem die het zich niet durft ontnemen? Neen, zoo er pligten zijn die aan sommigen verbieden over zichzelf te beschikken, er zijn er ook die het aan sommigen voorschrijven. Waarom, voor het minst, waarom zou de man die aan niemand vermaagschapt is, over wien de hemel een eenzaam leven heeft beschikt, wiens treurig bestaan niets goeds kan voortbrengen, het regt niet hebben eene wereld te verlaten waar zijne klagten overlast veroorzaken, en zijn lijden doelloos is?

XII

Reeds zeide ik dat Saint-Preux naar goeden raad geluisterd en, bijgestaan door de veerkracht van zijn eigen geest, zich aan den ontzenuwenden invloed van zulke denkbeelden ontworsteld heeft. Wat er in later tijd van hem geworden is, dit verhaalt de schoone fabel niet: hij was nog jong toen de dood van Julie eensklaps het kader kwam verbreken, waarin hij nevens haar zulk eene voorname plaats had ingenomen.

Doch in geen geval wordt men tot het vermoeden gestemd dat hij zijn verder leven verbeuzeld, of in eene onvruchtbare droefheid zijne dagen ten einde zal hebben gebragt. Zijne kennismaking laat den indruk na van een buitengewoon schepsel, te opgewonden en te gevoelig voor het gewone leven, maar geschikt voor een romanheld van honderd jaren geleden. Wij van het nu levend geslacht kunnen niet nalaten hem min of meer belagchelijk te vinden; hetgeen niet wegneemt dat hij ons beschaamt door zijne onbaatzuchtigheid, zijne behoefte aan het ideale, en de frischheid van zijn geloof in de poëzie van het leven.

1874.

Goethe.

Leiden des jungen Werthers, 1774.

I

Toen Rousseau in 1769, tien jaren na het voltooijen zijner *Nouvelle Héloïse*, van dit boek zeide: 'Ik weet dat het dood is, en ik weet ook waarom; *maar het zal herleven,*' - toen kon hij niet weten dat die voorspelling reeds vijf jaar daarna door Goethe vervuld zou worden. De lijdensgeschiedenis van Werther is eene tweede, vermeerderde uitgaaf der geschiedenis van Saint-Preux: vermeerderd in zoo ver dezelfde aanleiding welke Saint-Preux slechts aan de uiterste grens der wanhoop bragt, die grens door Werther doet overschrijden.

Schijnbaar strijdt deze opvatting der beteekenis van het beroemd boekje tegen de nieuwere zienswijze; doch zonder dat dit verschil iemand van het spoor behoeft te brengen.

Kende men alleen de twee bladzijden, door Goethe zelf in *Wahrheit und Dichtung* aan het meisje gewijd wier naam nog op dit oogenblik als die van het voorwerp van Werther's ongelukkige liefde op aller lippen zweeft, niemand zou ooit op het denkbeeld zijn gekomen hem met Werther, en de Charlotte van den roman met die der geschiedenis te vereenzelvigen. Hoogstens zou de terughouding, waarmede Goethe daar ter plaatse zich over haar uitlaat, de gedachte aan eene tederder genegenheid kunnen wekken dan de schrijver bekennen wil.

Eerst sedert de korrespondentie van Kestner het licht heeft gezien, is men verder gegaan en den roman in vollen ernst voor een episode uit Goethe's eigen leven gaan houden. Doch met welk regt? Toen Kestner zich boos maakte dat Goethe hem en zijne vrouw schier met naam en toenaam ten tooneele had gevoerd, toen kon de laatste te regt zich met een beroep op de gewone dichterlijke vrijheid verontschuldigen. Wat meer zegt, hij kon uit Kestner's eigen brieven aantonen dat de geschiedenis van Werther eene zuivere fictie was, geborduurd op het droevig uiteinde - van den jongen Jerusalem.

Dit laatste is zoo waar dat de vreemdeling die heden ten dage het uitgestorven Wetzlar bezoekt, en door goedgebouwde cicerones zich het kamertje waar Werther den dood zocht, het graf laat wijzen waarin Werther's gebeente rust, feitelijk naar het graf van Jerusalem en het kamertje van Jerusalem wordt geleid. Van Goethe is geen spraak. Het volksgeloof heeft den denkbeeldigen persoon voor den historischen in de plaats gesteld, maar zonder in de keus van den laatste, zich één oogenblik te vergissen. Tot in de vereering van het uitwendige is zij zichzelf gelijk gebleven. De blaauwe rok, het gele vest, de gele pantalon, de laarzen met bruine omslagen - dit klassiek geworden werther-kostuum was de gewone kleedij van Jerusalem.

Deze eenige zoon van een vermaard frankforter prelaat en populair godgeleerde dier dagen, kwam te Wetzlar zooals Goethe zelf en Kestner er gekomen waren. Goethe was sekretaris van den kommissaris van Frankfort, Kestner van dien van Hannover, Jerusalem van dien van Brunswijk. De vestiging der kanselarij van het Heilige Roomsche Rijk binnen de muren van het onaanzienlijk stadje, had het tot eene loopplaats gemaakt waar bekwame jonge regtsgeleerden (staatslieden en diplomaten in den dop) elkander ontmoetten, en met de ouderen (voormalige gezanten en ministers van verschillende Hoven) er in het gezellig onderling verkeer eene afleiding zochten voor hunne meestal langwijlige bezigheden.

Goethe noemt meer dan één aanzienlijk man van leeftijd met wien hij te Wetzlar aan eene open tafel at en zich den tijd hielp verdrijven. Zelfs hadden de ouderen en de jongeren

aan dien disch eene soort van geheim genootschap opgerigt, waarvan elk lid uit kortswijl bij een fantastischen naam en toenaam genoemd werd. Goethe heette er: Goetz von Berlichingen, de Vroede.

Jerusalem echter nam aan de algemeene vrolijkheid niet deel. Hij en Goethe kenden elkander sedert jaren van aanzien, al uit den tijd toen beiden nog te Leipzig studeerden; maar tot een vriendschappelijk verkeer was het nooit gekomen. Jerusalem bezat uitstekende vermogens en een schat oorspronkelijke, meest wijsgeerige denkbeelden, waaraan door niemand minder dan Lessing, die hem te Wolfenbützel had leeren kennen, bij het uitgeven van een bundel nagelaten opstellen hulde is gebracht. Fraai is de aanhef van Lessing's voorrede: 'Der Verfasser dieser Aufsätze war der einzige Sohn des würdigen Mannes, den allen, welchen die Religion eine Angelegenheit ist, so verehren und lieben. Seine Laufbahn war kurz; sein Lauf schnell. Doch *lange* leben ist nicht *viel* leben. Und wenn viel denken allein viel leben ist, so war seiner Jahre nur *für uns* zu wenig. Den Verlust eines *solchen* Sohnes kann jeder Vater fühlen. Aber ihm nicht unterliegen, kann nur ein *solcher* Vater.' Sämmtliche Schriften, X, 3, der uitgaaf van 1856. Leipzig, Gösschen'sche Verlagshandlung. Maar hij had iets schuws over zich, zekere somberheid die door het algemeen aan eene ongelukkige liefde werd toegeschreven, doch tevens in zijn aard lag en zich in zijne geheele denkwijze, ook op wetenschappelijk gebied, weerspiegelde.

Het is niet bekend dat hij zich ooit over den zelfmoord heeft uitgelaten, of daaromtrent eene eigen theorie had. Maar de grond van zijn wezen was melancholie, menschehaat, ongeloof aan de vruchtbaarheid van het weten, en dien ten gevolge zekere levensmoêheid, die door de omstandigheden nog gevoed werd. Zoon van een eenvoudig frankforter burger, kwetsten hem gedurig de vooroordeelen van den adel; en uit dit oogpunt had hij na het voltoojen zijner studien geen ongelukkiger woonplaats dan Wetzlar kunnen kiezen.

In die kleine wereld bestond eene scherpe afscheiding tusschen de verschillende standen: eenerzijds voor zoo ver de burgerij der plaats en het personeel der kanselarij *en bloc* betrof, aan den anderen kant in den boezem van dat personeel zelf. De heeren en dames met ontelbare kwartieren hielden de burger-

lijke sekretarissen en huns gelijken niet alleen op een afstand, maar verdreven hen zelfs uit hunne intieme kringen; en hetgeen Werther verhaalt in het tweede gedeelte van den roman (dat hij ten huize van een hooggeboren minister, die hem voor het overige persoonlijk zeer genegen was, op zekeren avond door blikken en gebaren, door fluisteren en zwijgen, buiten de deur werd gezet) is in de werkelijkheid Jerusalem overkomen.

Bij eene gemoedsstemming als de zijne was dergelijke ondervinding, waaraan de jonge Goethe zich óf niet blootgesteld, óf waarover hij in zijn gevoel van eigenwaarde getriomfeerd zou hebben, meer dan genoeg om den beker te doen overloopen. Het was onder den indruk dier gebeurtenis, overstelpt door schaamte, toorn, en minachting, dat Jerusalem in een historisch geworden briefje aan Kestner, met wien hij overigens niet bijzonder vertrouwelijk was, en wiens Charlotte hij niet of naauwlijks kende, om de pistolen vroeg waarmede hij zich van kant maakte.

Ook al de verdere bijzonderheden omtrent Werther's uiteinde in den roman, zijn bijna woord voor woord ontleend aan den brief dien Kestner na Jerusalem's dood aan Goethe schreef; met name dat op Werther's tafel een opengeslagen exemplaar van Lessing's *Emilia Galotti* gevonden werd.

Zoo werd aan een jong en schoon leven door eene nietige aanleiding een einde gemaakt, zonder dat men regt heeft te beweren dat Jerusalem's gedwarsboomde hartstogt daarbij eene hoofdrol heeft vervuld. De bodem zelf van zijn gemoedsbestaan was sedert lang ondermijnd, en het voorgevallene in de salons van den minister was meer een voorwendsel om een reeds dikwijls overwogen denkbeeld ten uitvoer te brengen, dan dat het die gedachte voor het eerst deed post vatten. Niemand toch kan onderstellen dat een zoo wijsgeerig ontwikkeld en zoo begaafd jongman als Jerusalem, zich alleen uit gekwetsten burger trots van het leven zal hebben beroofd.

II

Laat ons thans zien wat in dien zelfden tijd Goethe wedervaren is.

Houd hem niet te zeer aan zijn woord, wanneer hij in *Wahrheit und Dichtung* verhaalt dat, zoodra het berigt van Jerusalem's dood hem bereikte, de geheele werther-geschiedenis hem afgerond voor den geest stond (XVIII 124). Deze en verdere cijfers verwijzen naar de groot-oktavo uitgaaf van Goethe's Werken in dertig deelen. Stuttgart en Tübingen, 1851, Cotta'scher Verlag. Dit is eene der min of meer willekeurige zonden tegen de tijdrekening, waarvan *Aus meinem Leben* overvloedt.

Jerusalem schoot zich voor het hoofd in de laatste dagen van Oktober 1772, en pas in September 1774 zond Goethe het eerste exemplaar der *Leiden des jungen Werthers* aan mevrouw Kestner; een exemplaar dat zelfs toen nog bijna een handschrift was, want de openbare uitgaaf volgde eerst eene maand daarna.

Twee volle jaren derhalve zijn verlopen tusschen de gebeurtenis en het verschijnen van den roman; en wie waant dat Goethe in dien tusschentijd door naargeestigheid verteerd is, dwaalt. Toen hij Charlotte Büff leerde kennen, had hij reeds drie hartstogten achter den rug: voor Gretchen die hem ontkaapt, voor Annette die hem ontrouw, voor Frederike die bijna zijne vrouw geworden was. Zeker is hij daarna, bij zijne komst te Wetzlar, van de lieve Charlotte zeer bekoord geraakt; en zelfs is Merck tusschenbeide moeten komen om aan den onmogelijk geworden toestand schier met geweld een einde te maken. Maar toen de roman uitkwam, had Charlotte in het hart van den pseudo-Werther reeds tweemalen eene opvolgster gekregen: eerst de vijftienjarige Anna Sibylle Münch, en weldra de jonge mevrouw Brentano, geboren Maximiliane de la Roche.

Dit is de gemoedsstemming niet van een zelfmoordenaar. En wat dunkt u van den zwaarmoedige die, daags na het

hartverscheurend afscheid van Wetzlar, zijn zakmes in de Lahn werpt om te zien of hij dichter blijven dan wel schilder worden zal? Van den sombere die eenige weken te Ems gaat doorbrengen, om de baden te gebruiken? Van den zwartgallige die weldra de kracht in zich vindt tot het schrijven dier vrolijke satire: *Götter, Helden, und Wieland?*

Goethe dacht veel te vrij om den zelfmoord in anderen onvoorwaardelijk te verdoemen. Hijzelf heeft al spelend gedurende eenigen tijd met het denkbeeld verkeerd: hij hield er een dolk op na, dien hij bij het naar bed gaan, in navolging van keizer Otto, zich in het hart beproefde te stooten. Maar het is er nooit toe gekomen. Toen hij vernam dat Von Goué zich het leven benomen had (een valsch alarm), schreef hij uit Homburg aan Kestner: 'Meld mij onmiddellijk wat hiervan waar zij. Ik eer dergelijke daden, beklag de menschheid, en laat onder het uitblazen hunner tabakswalmen de filisters konkluderen: Dat komt er van! *Wat mij betreft, ik hoop mijne vrienden nimmer met dergelijke tijding te bedroeven.*' Dit werd geschreven in de eigen maand dat Jerusalem de handen aan zichzelf sloeg.

Onze slotsom is dat de *Leiden des jungen Werthers* niet zijn eene bladzijde uit Goethe's leven, maar uit het leven van den jongen Jerusalem, en dat Goethe, ten einde Jerusalem's daad te idealiseren, hem zijne eigen liefde voor Charlotte Büff heeft geleend; welk een en ander niet heeft kunnen geschieden, zonder aan beide zijden sterk te overdrijven.

III

Zeker zou het dwaasheid zijn te beweren dat Werther's ongelukkige hartstogt in den roman niet wordt voorgesteld als de naaste aanleiding tot zijne wanhopige daad. De illusie is integendeel zoo sterk dat zelfs Lessing (XII 497) aan Eschenburg schrijven kon: 'Had Jerusalem's gemoed werkelijk in dien staat verkeerd, dan zou ik hem bijna - verachten.'

Maar het *is* eene illusie. De tooverkracht, die het boekje ook nu nog uitoefent, ligt niet in de schildering eener hopelooze liefde, maar in de apologie van den zelfmoord als laatste woord eener gemoedsstemming à la Saint-Preux. Ook onafhankelijk van Blaze de Bury komt elk, die achter elkander *Julie* en *Werther* leest, tot de gevolgtrekking: 'Jamais, depuis *l'Héloïse* de Rousseau, le suicide n'avait été présenté sous des couleurs si attrayantes et mieux faites pour déterminer à cet acte suprême *un coeur déjà épris du même ennui.*' Blaze de Bury, *Les maîtresses* de Goethe, bladz. 184. Werther's liefde voor Charlotte is in dit zielsgeding niet de oorzaak der handeling, maar slechts de gelegenheid.

In de werkelijkheid en voor den gezonden levenslustigen Goethe is dan ook de gelijkkluidende episode geen bloedig drama geweest, maar een liefelijk landspel. Hooren wij hem zelf (XVIII 86) zijn omgang met Charlotte Büff, Kestner's bruid, beschrijven:

'De nieuw aangekomene [dat is hij], volstrekt vrij van iederen band [want die welke hem aan de lieve Frederike had verbonden, was kort te voren wreedaardig door hem verscheurd], zonder zorg of erg in de tegenwoordigheid van een meisje [Charlotte] dat reeds verloofd was, wie men dus het hof kon maken zonder dat zij dit als een aanzoek opvatte, ja die veeleer in dergelijk huldebetoon eene nieuwe bron van onschuldig vermaak moest vinden, liet zich rustig afdrijven op den stroom van zijn gevoel, doch zag weldra zich zoo onwederstaanbaar geboeid en in hechtenis genomen, en werd bovendien door het jonge paar [Charlotte en Kestner, de Albert van den roman] zoo vriendelijk en met zulk een onbeperkt vertrouwen bejegend, dat hij moeite had zichzelf te herkennen.

Droomziek en gedesoevereerd, omdat het tegenwoordige hem niets aanbood wat zijn gemoed geheel en al vervullen kon, vond hij zijne eigen aanvulling in eene vriendin, die op hetzelfde oogenblik leefde voor het geheele jaar, en nogtans alleen voor den dag van heden scheen te leven.

Zij mogt hem gaarne als haar geleider; voor hem was hare nabijheid weldra onmisbaar; en zoo werden zij over niet langen tijd, hetzij hare schreden zich naar de akkers of de weiden, naar den moes- of den bloemtuintigten, onafscheidelijk. Gedoogden het de bezigheden van den bruidegom, dan sloot deze zich bij hen aan; voor alle drie was de wederkeerige omgang, zonder dat zij het zochten, eene tweede natuur geworden; en zelf zouden zij niet hebben kunnen verklaren hoe het kwam dat zij elkander niet missen konden.

Zoo doorleefden zij den verrukkelijken zomertijd, eene echt duitsche idylle, waarvoor de vruchtbare landstreek het proza, en eene zuivere genegenheid de poëzie leverde. Wandelend tusschen het rijpe graan, ademden zij de frissche ochtendlucht in; het lied van den leeuwrik, de slag van den wachtel, weerklonken in hun gemoed; de warmte werd drukkend, onweders paktten zich zamen boven hun hoofd doch dienden slechts om hen digter bijeen te brengen; menige kleine huiselijke kwelling vond in eene standvastige liefde hare gereede oplossing.

Zoo volgde de eene werkdag op den anderen, als waren het altgeder zon- en feestdagen geweest. De geheele kalender had met rooden inkt moeten gedrukt worden. Zij zullen mij verstaan, die zich herinneren wat omtrent *den half zaligen, half rampzaligen vriend der Nieuwe Héloïse* geprofeteerd is: “Gezeten aan de voeten zijner geliefde zal hij vlas kneuzen, en hij zal wenschen vlas te kneuzen, heden, morgen, en overmorgen, ja zijn leven lang.”

Kestner's brieven stellen ons in staat het verhaal dezer wandelingen aan te vullen met de beschrijving van een thee-uurtje. Het zijn voor een deel dezelfde bijzonderheden die, min of meer gewijzigd, de stof voor sommige der fraaiste bladzijden van *Werther* geleverd hebben (XIV 16, 26, 45).

Wij bevinden ons ten huize van den Amtmann Büff, beheerder van het Teutsche Haus: zoo noemde men te Wetzlar en elders het centraal-bureau, door hetwelk de goederen der gekortwiekte Duitse Orde bestuurd werden. De klok van achten heeft geslagen, het gewone uur waarop hier avondbezoeken worden ontvangen. Met de andere vrienden van den huize treden wij onaangediend binnen.

De vader legt het boek neder, waarin hij heeft zitten lezen. Het voorkomen van den grijsaard is innemend. Zijn sterk gestel en ingetogen levenswijze hebben hem het volle genot van al zijne geestvermogens doen behouden. Hij is edelmoedig van aard, voorkomend en, hoewel in vergelijking zijner verdere omgeving wat onbeschaafd, niet onvriendelijk.

De twee oudste dochters blijven voortwerken aan haar borduurraam. Zij ontvangen ons met een half droeven glimlach, want maar weinig maanden geleden is de dood eene teder beminde moeder uit dezen kring komen wegrukken, en over het gelaat der meisjes zweeft nog eene herinnering van dien slag. Doch daar heffen eensklaps de jongere kinderen een juichtoon aan en verkondigen het binnentreden van een nieuwen bezoeker: Goethe!

Meer dan een half dozijn knapen en meisjes, de eenen al bevalliger en luidruchtiger dan de anderen, grijpen zijne handen, vliegen hem om den hals, begroeten hem om strijd met de gemeenzame namen van oom en neef. Te vergeefs beproeven de oudere dochters de orde te herstellen; het rumoer wordt al grooter, en komt eerst tot bedaren wanneer aller goede vriend Wolfgang zich met hen in een hoek der kamer verschanst, ver van zijne aangebedene, en zij, ademloos en met groote oogen, naar de sprookjes staan te luisteren, die hij meesterlijk vertelt. En nog mag Wolfgang van geluk spreken als de brooddronken jeugd hem niet dwingt voor paard of ezelyn te spelen en, op handen en knieën gebogen, hen op zijn rug de kamer rond te dragen.

Tusschen tien en elfen komt Kestner opdagen, die het steeds volhandig heeft, maar nooit zijne avondbezoeken aan Charlotte verzuimt. Hij laat Goethe het spel van Hendrik IV voortzetten, toen de spaansche gezant den koning overviel, en neemt plaats naast Charlotte, wier lief gezigt hij in volle vierentwintig uren niet aanschouwd heeft. De duizend belangwekkende nietigheden, waarover twee verloofden van gedachten plegen te wisselen, leveren de stof voor hun vrolijk gekeuvel.

Is Wolfgang jaloersch? Verwenscht hij binnensmonds de kleinen, wier onbescheidenheid niet loslaat? In het minst niet. Met engegeduld laat hij de kinderen op- en af-, af- en

opstijgen. Straks, denkt hij, zullen zij Kestner pressen, en dan is het *zijne* beurt eene poos met Lotje te zitten vrijen. Brief van Kestner, gedagteekend Wetzlar 2 November 1768. Blaze de Bury, bladz. 103-105.

IV

Gelijk van zelf spreekt, heeft deze minnarij met zijn drieën slechts korten tijd kunnen duren. Goethe in persoon verhaalt ons in zijne gedenkschriften (XVIII 97) hoe zij afliep:

‘Toen Merck te Wetzlar kwam, en mij overreedde met hem en zijne vrouw een togtje langs den Rijn te ondernemen, rukte ik mij van Charlotte los; wel is waar met een zuiverder geweten dan toen ik van Frederike scheidde, maar nochtans niet zonder smart. Ook *deze* betrekking was, door de kracht van gewoonte en neiging mijnerzijds, hartstogtelijker geworden dan behoorde. Zij en haar bruidegom daarentegen namen, steeds opgeruimd van zin, eene voorbeeldige en beminnenswaardige ingetogenheid in acht, en het was het daaruit ontspruitend gevoel van veiligheid, dat mij blind maakte voor elk gevaar. Onmogelijk intusschen kon ik mij verhelen dat aan dit avontuur een einde moest komen; want van de aanstaande bevordering van den jongen man hing het sluiten zijner verbindtenis met het beminlijk meisje af; en daar, bij zekere mate van kordaatheid, wij menschen ook vrijwillig plegen te ondernemen wat de noodzakelijkheid ons oplegt, besloot ik uit eigen beweging mij te verwijderen en niet te wachten tot het ondragelijke mij verjoeg.’

Zoo gemakkelijk evenwel als de scheiding in deze afgemeten bewoordingen wordt voorgesteld, heeft zij in de werkelijkheid niet plaats gehad. Merck, dezelfde vriend die te Straatsburg, uit zuivere vriendschap voor Goethe, en uit bezorgdheid voor de toekomst van Goethe's genie, met onverbidde gestrengheid een einde had gemaakt aan de minnarij met de sesen-

heimsche predikantsdochter, - eene vriendedienst waarvoor hij door Goethe met den bijnaam van Mefistofeles beloond werd, - was twee jaren daarna ook weder de man die te Wetzlar het verkeer met Charlotte kwam afbreken.

In zijne brieven naar Giessen, waar Merck zich destijds ophield, was Goethe zoo overvloedig in het prijzen van Charlotte's liefalligheid; het betuigen der volmaakte onschuld van zijne betrekking tot haar, en van de hare tot hem; het verheffen der geheel eenige bekoring zijner duitsche idylle, - dat de fijne criticus en menschekenner van oordeel was, gezwind en met nadruk tusschenbeide te moeten komen. Hier viel niet, zooals in het geval met Frederike, een onberaden huwelijk te verhinderen, maar een hartstogt zonder toekomst, zonder uitweg, zoo mogelijk in de geboorte te smoren. Eene smartelijke operatie moest worden verrigt, en met spoed verrigt.

Toen Merck kwam, was Goethe's eerste zorg hem met Charlotte in kennis te brengen en, wie weet? door haar aanblik en hare omgeving Merck te vertederen. Te vergeefs. De wijze vriend, die eer verdiend had bij een schutsengel dan bij een boozen genius vergeleken te worden, smaalde voor de leus op Charlotte's bekoorlijkheden, noemde haar eene boersche schoonheid; en wees den betooverden Wolfgang, als een vrij wat waardiger voorwerp zijner hulde, op de Juno-gestalte van eene harer vriendinnen (XVIII 96).

Zoo veel echter vermogt Merck op zijn jongeren vriend, - heeft deze ook niet naderhand erkend nooit iemands invloed levendiger gevoeld te hebben? - dat het voorstel tot het doen van een gezamenlijk uitstapje aangenomen, en Coblenz tot vereenigingspunt gekozen werd. Het scheiden deed pijn; doch Goethe toonde zich ook ditmaal Merck's vriendschap waardig. Nooit is het duidelijker gebleken dan bij die gelegenheid dat, zoo hij tot op zekere hoogte zich met den geest in Werther's toestand wist te verplaatsen, de wertheriaansche wanhoop en schaaapachtigheid nogtans aan zijn eigenlijk karakter te eenemaal vreemd waren.

Geen opgeschroefd afscheidstooneel, geen moedwillig opwekken van nuttelooze aandoeningen. Twee briefjes, in den nacht geschreven, voltoojen het offer. Eerst als hij Wetzlar voor

goed verlaten, en sedert vele uren de reis naar Coblentz aangenomen heeft, wordt aan Kestner met eenige boeken het volgend schrijven overhandigd:

‘Hij is vertrokken, Kestner. Als gij dezen ontvangt, zal hij reeds door een verren afstand van u gescheiden zijn. Ik was inwendig verzoend, maar ons onderhoud van heden avond heeft mij op nieuw de ziel verscheurd. Al wat ik u op dit oogenblik zeggen kan is zamengevat in dit eene: Wees gelukkig! Nog één dag in uw midden, en ik zou bezwaken zijn. Thans ben ik eenzaam, en ga morgen ochtend vertrekken. O mijn arm hoofd!’

Een biljet voor Charlotte luidde: ‘Zeker hoop ik nog eenmaal terug te komen; maar wanneer? Lotte, lieve Lotte, hoe oneindig veel heb ik geleden onder uw spreken daareven, telkens als ik bedacht dat ik u voor het laatst aanschouwde! Hoe kwaamt gij op dat onderwerp? Gij wildet weten hoe ik er over dacht, maar in plaats van zich met de uwe tot het hoogste te verheffen, bleven mijne gedachten bij de lieve hand welke ik voor het laatst mogt kussen, bij het vertrek dat mijne voeten niet weder betreden zullen, bij uw waardigen en hartelijk geliefden vader die mij voor het laatst vergezelde! Thans ben ik alleen en kan weenen. Gelukkig laat ik ulieden achter, en in uwe harten blijft mij eene plaats verzekerd. Ja, eenmaal zal ik u terugzien; maar u morgen niet terug te zien, is u nimmer terug te zien. Zeg aan de lieve kinderen, zeg hun: Hij is vertrokken! Hier leg ik de pen neder; mijne krachten zijn uitgeput.’

Eene bladzijde uit Kestner's dagboek is best van al geschikt een denkbeeld te geven van den indruk door Goethe's heengaan te weeg gebracht, en die zoo weldadig afsteekt bij de onnatuur en overspanning van den roman:

‘10 SEPTEMBER 1772. Ik gebruikte heden met Goethe het middagmaal in den tuin, en vermoedde in de verte niet dat het de laatste keer zou zijn. 's Avonds kwam hij aanloopen in het Teutsche Haus. Charlotte, hij, en ik, geraakten aan het spreken over een zonderling onderwerp: het toekomstig leven; de scheiding aan deze, het wederzien aan gene zijde van het graf. Niet hij, maar Charlotte was het, die het op het tapijt

bragt. Ons onderhoud eindigde met de afspraak dat, wie van ons het eerst stierf, de anderen zoo veel mogelijk zou komen inlichten omtrent het leven hiernamaals. Goethe was zeer neerslagtig, want hij wist toen reeds dat hij 's anderen daags zou moeten vertrekken.

11 SEPTEMBER. Van ochtend te zeven ure is Goethe vertrokken zonder van iemand afscheid te nemen. Op zijne tafel liet hij eenige boeken achter, en een brief voor mij. Meermalen had hij in de laatste dagen over eene reis naar Coblentz gesproken, waar de heer Merck hem wachtte; en hij zelf had het voornemen aangekondigd ons niet goeden dag te zeggen, maar klakkelings te vertrekken. Ik verwachtte dan ook niet anders; maar toen het gebeurde gevoelde ik, er niet op voorbereid te zijn. Ik kwam thuis van mijn bureau, toen een bediende mij zeide: Dit pakje heeft Dr. Goethe van ochtend voor u achtergelaten. Toen ik de boeken en het couvert zag, riep ik uit: Hij is vertrokken! en kon van aandoening niet spreken. Frau Rätthin Langen wilde het niet gelooven, en liet ons door hare kamenier weten dat Dr. Goethe onmogelijk zoo lomp kon zijn van te vertrekken zonder iemands voorkennis; waarop Charlotte terug liet zeggen: dat indien haar lieve neef niet meer opvoeding toonde, zij (zijne tante) het zich zelve te danken had. Ten einde aan alle onzekerheid een einde te maken zond Charlotte eene schrijfportefeuille, die hij haar geleend had, naar zijne kamers: niemand te huis! Frau Langen begreep er niets van; nog dien eigen dag wilde zij aan Goethe's moeder schrijven, en haar het onwaardig gedrag van haar zoon verwijten. Al de kinderen barstten in schreijen uit en riepen: Dr. Goethe is weggegaan! Later op den dag ontmoette ik den heer Von Born, die hem te paard gezelschap had gehouden tot Braunfels. Goethe had hem ons gesprek van gisteren avond verhaald, en was zeer ontmoedigd verder gereisd. Nog later gaf ik Charlotte Goethe's briefje; onder het lezen kwamen haar de tranen in de oogen, en nogtans had zijn heengaan eene goede zijde, *daar zij niet voor hem zijn kon wat hij gewenscht zou hebben*. Wij spraken over niets en niemand anders dan hem; het was mij niet mogelijk hem uit mijne gedachten te zetten. Daar men voortging de wijze waarop hij ons verlaten

had te misprijzen, koos ik met warmte zijne partij tegen eene dame die geen verstand genoeg had om zich in zijne plaats te denken. Naar aanleiding daarvan begaf ik mij naar mijne kamer, en schreef hem een langen brief waarin ik alles verhaalde wat er dien dag was voorgevallen.'

Kestner wint bij deze nadere kennismaking ontzaglijk veel, en staat ver boven den housterigen Albert van den roman. Maar nog meer wint Goethe. Elk woord van hem en over hem in deze zaak doet ons hem liefhebben, en beseffen dat *Werther* slechts eene dichtelijke nachtmerrie is geweest die hij met de pen in de hand zich van de borst gewenteld heeft.

Slechts eenmaal in zijn leven, vier-en-veertig jaren daarna, heeft hij Charlotte teruggezien, die intusschen, tot leering van alle romaneske jonge jufvrouwen, moeder van twaalf kinderen en Kestner's grijze weduwe geworden was. Doch hare herinnering is hem ten einde toe lief en heilig gebleven; getuige de somberheid zelve waarmede *Wahrheit und Dichtung* van haar gewaagt. De trouwring, dien Kestner aan haar vinger stak, was een geschenk van Goethe; haar portret week niet van den wand van Goethe's kamer; haar eerstgeborene, een jongen, ontving bij den doop den naam van Wolfgang.

V

Sober in het vermelden van bijzonderheden omtrent Charlotte, is Goethe in *Wahrheit und Dichtung* des te uitvoeriger waar het er op aankomt rekenschap te geven van den indruk door *Werther* als programma van levensmoêheid gemaakt. Op geen zijner werken, zelfs niet op *Faust*, schijnt hij in later jaren met zoo veel zelfvoldoening te hebben teruggezien; hetgeen bij het eerste vernemen te meer verwondert, omdat *Werther* voor hem eene bron van eindelooze onaangenaamheden is geweest.

Om niet te spreken van het misnoegen van Kestner die hem reeds dadelijk van onbescheidenheid betichtte, of van de onbe-

vattelijkheid van vreemdelingen die zooals Talma hem overvielen met de vraag of het boekje inderdaad eene ware geschiedenis behelsde, - het groote publiek heeft hem aansprakelijk gesteld voor al de wanhopige daden, toen en sedert in Werther's naam door verschillende wanhopige jongelieden gepleegd. Nog in 1835, drie jaren na zijn dood, vloekte hem eene duitsche edelvrouw, wier zoon, student te Bonn, in eene vlaag van wee- en wertherdom zich van kant maakte. Bij zijn leven is hij er getuige van geweest dat uit een vijver achter zijn eigen woonhuis te Weimar het lijk eener twintigjarige jonkvrouw werd opgevischt, de freule Christine von Lasberg, die insgelijks zich vrijwillig in den dood had gestort, en in den zak van wier gewaad een exemplaar van *Werther* gevonden werd. Dit gebeurde in 1788.

Hij was aan het noodlottig voorval niet schuldiger dan naderhand professor Van Hemert aan den dood van Hieronymus van Alphen; zijn ongeschokt gemoed is er niet door op het dwaalspoor kunnen gebragt worden. Maar én deze ondervinding, én de verbazende opgang dien het boekje maakte, bewezen dat een heerschende gemoedstoestand door hem naar waarheid en op wegslepene wijze geteekend was; en wij moeten het natuurlijk vinden dat de kunstenaar daarin met welgevallen een blijk zijner magt heeft erkend.

Beter dan iemand wist hij hoe valsch de sluitrede was van het publiek, hetwelk van de zelfmoorden dier dagen tot den boozen invloed van *Werther* konkludeerde, en dat *Werther* integendeel alleen in zoo ver een schadelijken invloed uitoefende, als de roman in de gemoederen der tijdgenooten een welbereiden bodem vond. Zijn toeleg was niet geweest eene zedeles in beeld te brengen, maar alleen, zooals gezegd is, een naargeestigen droom van zich af te schudden. Verlangde iemand evenwel in *Werther* naar eene moraal te zoeken, welnu, de meest voor de hand liggende was: dat de schrijver een afschrikkend voorbeeld had willen stellen, evenals, niet vele jaren daarna de jufvrouwen Wolff en Deken met het droevig uiteinde van Lotje Roulin. Dit wist hij; en die welgemeende bedoeling maakt het verklaarbaar dat hij in hoogen ouderdom, op het achter hem liggend leven terugblikkend, zeggen

kon: ‘*Werther* te schrijven op zijn twee-en-twintigste jaar, en daarna de tachtig te halen, - erken dat de minsten mij dit zullen nadoen.’

VI

Werther bestaat voor het grootste gedeelte uit brieven, waarvan enkelen aan Lotje, verweg de meesten aan een vriend, Wilhelm, gerigt zijn. Doch in onderscheiding der *Nouvelle Héloïse* zijn die brieven ategader vragen zonder antwoorden, en doen zij meer aan een dagboek denken dan aan eene korrespondentie.

Goethe verhaalt in *Wahrheit und Dichtung* (XVIII 116 vgg.), dat die vorm niet toevallig of willekeurig door hem gekozen, maar de vrucht geweest is van zijne gemoedsstemming in de jaren 1772 tot 74. Veel alleen met zichzelf, omdat hij destijds nog geen scherp afgebakend levensdoel voor oogen had, was hij gewoon in de eenzaamheid gesprekken over allerlei onderwerpen te voeren met afwezigen, zoowel vrouwen als mannen, jongen en ouden, aanzienlijken en geringen. Uit die min of meer fantastische hebbelijkheid werd de gemeenzame toespraak, en uit deze weder van zelf de briefvorm geboren, - want de briefvorm is het aangewezen voertuig voor vertrouwelijke mededeelingen en leent zich bij uitnemendheid tot uitstorting van het gemoed.

De Wilhelm, die in *Werther's* brieven wordt toegesproken, is het denkbeeldig voorwerp van zulk eene eenzijdige korrespondentie. Oorspronkelijk zijn de aan Wilhelm gerigte brieven zamenspraken geweest met verschillende, alleen in de verbeelding des schrijvers hem bezoekende personen; en uit die verscheidenheid, eerst naderhand tot eenheid geworden, verklaart hijzelf het welgevallen waarmede zijn werk ontvangen is.

Op ongezochte wijze komt hij daarna over het in *Werther* zoo dikwijls aangeroord onderwerp der inwendige verzadiging te spreken, wier spooksel ook hem in die dagen bij tusschen-

poozen vervolgde. ‘De oorzaken van dien weezin in het leven,’ zegt hij, ‘zijn deels fysisch, deels zedelijk. De eersten gaan den arts, de anderen den moralist aan. Het onderwerp is van alle zijden zoo dikwijls behandeld, dat ik mij tot het voornaamste bepaal.

Alle vormen van den levenslust wortelen in het regelmatig terugkeeren derzelfde uitwendige omstandigheden: dag en nacht, zomer en winter, bloesems en vruchten. Dezen zijn de eigenlijk gezegde drijfveeren van het leven op aarde. Hoe ruimer ons hart voor deze genietingen openstaat, des te gelukkiger gevoelen wij ons; trekken daarentegen die afwisselende verschijnselen ons voorbij, zonder dat wij er ontvankelijk voor zijn of er deel in nemen, dan wordt een groot kwaad en tegelijk eene doodelijke ziekte in ons geboren. Het leven vertoont zich dan aan ons in den vorm van een ondragelijken last.

Van een Engelschman wordt verhaald dat hij zich ophing, ten einde niet langer genoodzaakt te zijn zich dagelijks uit en aan te kleeden. Ik heb een flink tuinman gekend, opziener van een groot park, die op zekeren dag zuchtend uitriep: “O die wolken! zullen zij dan van den ochtend tot den avond eeuwig heen- en weerdrijven?” Een onzer eerste mannen in Duitschland, zegt men, ziet met een gevoel van droefheid de lente ieder jaar haar groen kleed over alles uitspreiden, en zou willen dat het voorjaar de dingen ook eens *rood* kleurde.

Dit zijn de gewone symptomen van den onlust in het leven, die niet zelden met zelfmoord eindigt, en welke, in de dagen waarvan ik spreek, bij in zichzelf gekeerde en tot peinzen geneigde personen menigvuldiger voorkwam dan men thans gelooven zou.’

Op zichzelf is dit weinig meer dan eene omschrijving van het *spleen*: eene engelsche zielsziekte die met de gewone engelsche kinderziekte gemeen heeft dat zij meer weezin of ironie dan medelijden opwekt. Verschillende omstandigheden evenwel kunnen dit lachwekkende in het tragische doen overslaan, gelijk reeds dadelijk het geval is wanneer de tegenzin in het leven uit het verlies eener eerste liefde geboren wordt. ‘Achteraan komende genegenheden kunnen nimmer het geheele hart vervullen; de eenmaal verbroken illusie herstelt zich niet

weder, en elke nieuwe hartstogt brengt het gevoel zijner vergankelijkheid mede. En dan, wie is meester van zoo vele invloeden waarmede onze levenslust staat en valt: de gunst der grooten, de voorspraak der magtigen, de prikkel der werkzamen, de bijval der schare, de vriendschap van bijzondere personen? Al deze dingen komen en gaan, evenals de jaargetijden; wij kunnen ze even min vasthouden als de zon, de maan, of de sterren. Zij ontglippen ons, nu door eigen, dan door vreemde schuld, door toeval of door het noodlot; maar onbestendigheid is hun wezen, en nooit kunnen wij er staat op maken.

Het ergste intusschen is de onophoudelijk werkzame invloed onzer eigen gebreken. Van het goede, dat wij willen, zijn wij ons meestentijds bewust; onze fouten daarentegen leeren wij in den regel eerst kennen wanneer zij ons door hare smartelijke of vernederende gevolgen eensklaps openbaar worden. Dit gebrek aan zelfkennis is inzonderheid voor den jongen man eene bron der grievendste kwellingen. Komen daar nog het bruischend bloed der jeugd, eene ligt tot stilstaan gebragte verbeelding, de nu eens naar deze, dan naar gene zijde medeslepene stroom der dagelijksche gebeurtenissen bij, dan kan daaruit zulk eene inwendige verwarring ontstaan dat men het natuurlijk gaat vinden, met één ruk en voor goed, zich uit zoo vele zedelijke voetangels en klemmen los te scheuren.'

Echter zouden, beweert Goethe, die sombere gedachten bij de toenmalige duitsche jongelingschap zulk een gereeden ingang niet gevonden hebben, zoo niet van buiten komende oorzaken hadden medegewerkt.

Eene voorname aanleiding was de algemeene beoefening der engelsche poëzie van den dag. Deze trok den Duitscher aan door haar ernst, en imponeerde hem door hare hoogere maatschappelijke afkomst. In het algemeen sprak uit haar eene groote mate van geoefend en veel omvattend verstand, veel gemoed, een krachtige wil, een hartstogtelijk drijven.

Altegader voortreffelijke eigenschappen; doch zelfs dit alles te zamen maakt den dichter nog niet. De ware poëzie is als een wereldsch Evangelie. Zij weet door inwendige opgeruimdheid, door uitwendige bevalligheid, ons van den last des levens

te ontheffen. Zij is de ballon, en wij zijn het schuitje. Hoog neemt zij ons mede in de lucht, met den ballast onzer zorgen, en leert als in vogelperspektief ons nederzien op de aarde en hare verwarrende kronkelwegen. Alle dichtwerken, ernstige zoowel als luimige, beoogen te dien aanzien hetzelfde: door innemende en vernuftige schilderingen willen zij zoowel de vreugde als de smart temperen.

Men beschouwe uit dit oogpunt een groot aantal engelsche dichtvoortbrengselen der 18de eeuw. Meerendeels half zedelijk van aard, half didaktisch, ademen zij in den regel eene sombere levensbeschouwing. Niet alleen Young's *Nachtgedachten* komen hier in aanmerking, maar eene geheele schaar dichtwerken, altogader commentaren op den mismoedigen tekst:

Then old Age and Experience, hand in hand,
Lead him to death, and make him understand,
After a search so painful and so long,
That all his life he has been in the wrong.

Ongetwijfeld kan ook op engelsche dichtwerken gewezen worden waaruit een andere, een vrolijker geest tot ons spreekt; doch de meesten daarvan behooren tot een ouder tijdvak, of, zoo zij van jonger dagteekening zijn en naar het satirieke overhellen, dan vallen zij in het bittere, inzonderheid ten aanzien der vrouwen. Somber is Gray, wanneer hij een kerkhof tot wandelplaats kiest en zijne liederen over graven laat ruischen; somber is zelfs de beminlijke Goldsmith, als hij het verloren paradijs, waarnaar hij in zijn *Traveller* overal op aarde gezocht heeft, terugvindt in zijn *Verlaten Dorp*. Wie zou gelooven dat ook de levenslustige Shakespeare er toe heeft bijgedragen de werther-stemming in Duitschland te populariseren? Toch is het zoo. Hamlet, en zijne monologen, waren spookgestalten die in het gemoed van alle jonge mannen dier dagen het hoofd kwamen opsteken; en opdat het deze verschijningen niet aan een tooneel zou haperen, lokte Ossian het toen levend geslacht naar een *ultima Thule*, waar men op graauwe en onafzienbare heidevlakten zich tusschen bemoste grafzerken bewoog, een gure wind door het hooge gras snerpte, en een digte wolkesluijer zich boven aller hoofden welfde.

Eerst met het doorbreken der maan verkeerde de caledonische nacht in dag; men gevoelde zich omzweefd door gesneuvelde helden en uitgebloeide jonkvrouwen; tot men eindelijk den geest van Loda zelf in zijne schrikgestalte meende te aanschouwen.

Den laatsten avond dien Werther met Lotte doorbragt vroeg zij hem: ‘Hebt gij niets om voor te lezen?’ Hij wist niet wat. ‘Daarginder in de lade mijner schrijftafel’, hernam zij, ‘ligt uwe vertaling van eenige zangen van Ossian.’ Hij glimlachte, en haalde de gezangen. Toen hij ze in de hand hield, *liep hem eene rilling over het lijf en vulden zijne oogen zich met tranen.*

VII

Meer dan één plaats in *Willem Leevend* bevestigt de juistheid dezer voorstelling in het algemeen.

Goethe moge op rijper leeftijd, bij het opteekenen zijner herinneringen, de indrukken zijner jongelingsjaren hebben uitgebreid en verduidelijkt; de vermaarde vaderlandsche roman, zoeven genoemd, die tien jaren na den zijnen het licht zag, levert het bewijs dat hij in de hoofdzaak een getrouw schilder is geweest.

‘Weinige schriften’, leest men in de van 1784 gedagteekende voorrede van jufvrouw Wolff, ‘worden door jonge lieden met zoo veel drift gezocht en doorlopen als zulke, die de gevoeligheid opwekken. Hij die alleen vervrolijkt, is zoo zeer hun gunsteling niet, als hij die tranen doet storten. Mogten maar zulke schrijvers, die menschenkennis hebben en schilderende schrijven kunnen, die bekwaamheden aanleggen ten nutte van jonge lezers! Mogten zij de gevoeligheid niet tot zedelijke ziekte doen ontaarden, maar begrijpen dat zeer veel sentimentele boeken, hoe zedig, hoe onberispelijk anders, velen jongelieden hoogst nadeelig worden en hun de geschiktheid geven tot die *nuttelooze naargeestigheid*, die het levensvuur en de werkzaamheid der ziel, te gelijk met hare kracht ondermijnt!’

In het 6de Deel verhaalt Coosje Veldenaar, in een vertrou-

welijken brief aan eene vriendin, hoe eenige jaren geleden, toen in haar meisjesleven zekere neiging tot droefgeestigheid zich begon te openbaren, zij door eene verstandige en liefhebbende moeder daartegen gewaarschuwd was:

‘Indien gij u niet met ijver toelegt, kind, om de bron dezer zwaarmoedigheid voor altoos te dempen, - zij is niets anders dan een overdreven gevoeligheid, die maar te zeer aangekweekt wordt door een zwak, al te beweeglijk zenuwstel, - dan zult gij zoo zeer een voorwerp worden van mijne deernis, als gij nu dat van mijne liefde en goedkeuring zijt. Al wat gij ziet, al wat u omringt, zal die *nare verf* aannemen. Uw hart zal eigenlijk nooit in uwe magt zijn; en waar zal dan de rust, de vrede uwer ziel blijven? In de vriendschap zult gij niet gelukkig worden; en zoo gij de liefde leert kennen, zij zal eene bron van tranen voor u zijn. Gij zult menscheschuw worden, en weldra in gevaar zijn om in een akelig klooster uw jeugd en leven, nutteloos voor u zelve en de maatschappij, weg te treuren.’

Een zuiver vrouwelijk instinkt der protestantsche moeder stelt hier het schrikbeeld van het klooster voor dat van den zelfmoord in de plaats; maar de beschreven zielsziekte is dezelfde. Wat zeg ik? Ook de volgens Goethe tot eene ongezonde melancholie stemmende engelsche litteratuur wordt met even zoo vele woorden aangeduid.

‘Men heeft thans,’ schrijft in het 4de Deel de wijsgeerige Adriana Belcour, bij het schetsen van een onderhoud met den jongen Leevend, ‘men heeft thans, mijn vriend, schrijvers, die er zich op toeleggen om onze jonge lieden in dat opzigt slechte diensten te doen, en onbedachte vrienden, die zich eene verdienste maken, hun zulke boeken in handen te geven. Ja, zij geven hun zelfs de *Nachtgedachten* van Young. En welk boek is zoo berekend om jonge tot zwaarmoedigheid overhellende lieden met de allernadeeligste indrukken der *onverschilligheid voor dit leven* te vervullen? Dit kan noch hun hart verbeteren, noch hun verstand ophelderen. Ik houd er niet van, dat men een *kwaad geruchte* brengt over Gods wereld. Dit is dwaas, dit is ondankbaar; dus doende wordt die ongelukkige toestand verergerd - wel eens ongeneeslijk.’

Geen enkele maal wordt in de acht deelen der *Historie van den heer Willem Leevend* het boekje van Goethe met name genoemd; hoogstens wekt de doopnaam der aanvallige Lotje Roulin de herinnering van Werther's beminde. Toch bezondigen wij ons niet aan valsch vernuft, geloof ik, wanneer wij aannemen dat de les, in de geschiedenis van Werther's *Leiden* vervat, van zeer nabij door jufvrouw Wolff ter harte is genomen.

VIII

Herhaaldelijk wordt *Werther* door Goethe zelf een 'boekje' genoemd; en dit verkleinwoord is geen affektatie. De *Nouvelle Héloïse* verscheen in zes, *Willem Leevend* zou in acht deelen verschijnen. *Werther* telt in het geheel niet meer dan ruim honderd groot-oktavo bladzijden. In het XIV^{de} Deel der hiervóór genoemde uitgaaf.

Reeds op zichzelf is er in die soberheid, van de zijde van zulk een jong schrijver, in wiens brein tallooze denkbeelden met kracht kwamen opborrelen, en die toen reeds het fier bewustzijn met zich omdroeg, later door Faust uitgesproken:

Es wird der Ruf von meinen Erdetagen
Nicht in Eonen untergehn -

iets bewonderenswaardigs.

Goethe heeft altijd lang weten te zijn wanneer hij lang, en kort wanneer hij kort moest wezen. Daarom maakte hij *Werther* kort. Het is lente, en om ons heen ontluikt een bloeiend duitsch landschap in de Rijnstreek. Men begrijpt het verlangen van Werther: O dat ik een meikever ware, en fladderen mogt van den eenen bloesentros naar den andere!

Hem is inwendig niet wel te moede. Hem vervolgt de herinnering eener niet nader aangeduide Leonore, met wie hij onlangs heeft moeten breken. Zijn verstand echter is volkomen helder.

In eene nieuwe omgeving geplaatst, merkt hij al spoedig op dat de menschen minder verdriet zouden hebben, zoo zij minder verbeeldingskracht spilden aan het herdenken van voorbijgegaan leed, in plaats van zich te vergenoegen met een onzijdig en kleurloos heden. Ook treft het hem dat er in de wereld meer misverstand en vadzigheid, dan listig overleg of opzettelijke boosheid gevonden wordt.

Zijne gewone wandelplaats is de tuin van een vervallen lustslot, niet ver van de kleine stad waar hij men weet niet regt welke bezigheid heeft. Met den bewaker van dien hof geraakt hij op een goeden voet.

Schilder uit tijdverdrijf, zou hij een geroepen dichter willen zijn, maar kan vooralsnog geen woorden vinden voor hetgeen in hem omgaat. Het meest trekt de aartsvaderlijke levenswijs der landlieden hem aan. Naar zijne boeken, die vriend Wilhelm hem wil toezenden, verlangt hij niet. Hij heeft genoeg aan zijn Homerus, die hem op al zijne wandelingen vergezelt.

De bewoners van het provinciestedje zijn regte kleinstedelingen, maar voor het overige goede lieden. Goede lieden van die soort vindt men overal, helaas. *Es ist ein einförmiges Ding um das Menschengeschlecht.*

Zijne kennismaking wordt gezocht door een jongeling, insgelijks pas aangekomen, die vernomen heeft dat hij teekent en grieksch verstaat: twee meteoren daar te lande. Maar hij vindt, op één uitzondering na, meer smaak in den omgang met ongeletterden.

Die uitzondering wordt gevormd door het gezin van den Amtmann, vroeger in de stad woonachtig, maar die sedert het verlies zijner vrouw, aan wie hij innig gehecht was, buiten is gaan wonen in het zoogenaamd Jagthuis. Van dit groot gezin, dat niet minder dan negen kinderen telt, wordt hem allerlei goeds verhaald. Vooral roemt men de oudste dochter.

Uitstekend is in deze inleiding de beschrijving eener bron aan den voet van een heuvel, even buiten de stad, waar de meisjes uit het volk water komen putten. Aan die plek is Werther als geboeid. Het is er eenzaam, het is er koel, het is er verrukkelijk. 'Laatst,' schrijft hij aan Wilhelm, 'toen ik aan de bron kwam, vond ik er een jong dienstmeisje, dat

hare kruik op de onderste trede had nedergezet en juist omkeek, of welligt een kameraadje in aantogt was die haar de vracht op het hoofd kon tillen. Ik snelde naar beneden, en zag haar aan. Zal ik u helpen, meisje? vroeg ik. - Zij bloosde tot aan den hals. O mijnheer! zeide zij. - Zonder complimenten! - Zij dekte zich met het kleine ronde hoofdkussen, en ik hielp haar de kruik in evenwigt plaatsen. Zij bedankte mij en klom naar boven.'

Zich op deze en dergelijke wijzen bij de smalle gemeente aangenaam te maken, was eene van Werther's liefhebberijen. Ik weet wel, redeneerde hij, dat alle menschen niet gelijk zijn, of kunnen zijn; maar mijns inziens verdienen zij die, voor het bewaren van hun prestige, het noodig achten de zoogenaamde schare op een afstand te houden, evenzeer berisping als de lafaard die uit vrees het onderspit te zullen delven zich voor zijn vijand verbergt.

De eerste kennismaking met Lotte viel in het midden van Junij, bij gelegenheid van een dorpsbal in den omtrek. Werther zou er heengaan met een juffertje uit de stad, vergezeld van een ouder nichtje, en de afspraak was dat men, in het voorbijrijden, het Jagthuis aandoen en Lotte, des Amtmanns dochter, afhalen zou.

Toen het rijtuig stilhield voor de deur, zag hij haar in een eenvoudig wit balgewaad, met bleekroode linten aan de mouwen en voor de borst, brood staan snijden voor een troepje kinderen om haar heen. Het waren de jongere broertjes en zusjes, die zij in de drukte van het aankleeden bijna vergeten had. Voor elk van hen had zij een vriendelijk woord, en den jongeren drukte zij op het hart, gedurende hare afwezigheid, hulde en gehoorzaamheid te bewijzen aan de elfjarige Sofie die in leeftijd op haar volgde. 'Louis,' zeide zij tot een schuwen knaap die bij Werther's binnentreden het op een loopen wilde zetten, 'geef *neef* een hand.'

Kon Werther minder doen dan zijn dank betuigen, dat zij hem onder de bloedverwanten medetelde? 'O', luidde het plaagziek en lagchend gegeven antwoord, waar men voor het eerst den humor van Saartje Burgerhart doorheen voelt klinken, 'o, wij hebben eene *massa* neven, en u zoudt het al heel bont moeten maken om de ergste te zijn.'

Onderweg naar het Jagthuis hadden de twee dames uit de stad hem schertsend medegedeeld dat Lotte reeds verloofd was, en hij dus op zijn hart moest passen. Alleen door een toeval (het overlijden van een bloedverwant wiens zaken moesten geregeld worden) was haar aanstaande bruidegom afwezig.

Werther ontgaf zich het berigt, en werd er eerst aan herinnerd toen Lotte in zijne armen door de landelijke balzaal zwierde en eene vriendin van leeftijd, tot tweemalen toe, met een glimlach den vinger ophief en haar in het voorbijzweven toeriep: 'Albert'

Wie was Albert? Op den eenvoudigsten en hartelijksten toon der wereld legde Lotte zelve hem uit dat zij met Albert zoo goed als verloofd, en welk een voortreffelijk mensch hij was.

Had zij reeds in het rijtuig, toen de dames onder elkander over een roman van den dag kwamen te praten, Werther geboeid door hare schrandere opmerkingen, onder het walsen verloor hij tegelijk hoofd en hart. Haar: *Ich weiss mir nichts über Tanzen!* was de zuivere uitdrukking van een kinderlijken hartstogt. Uit haar donkere oogen en van haar lief gelaat straalde het onschuldig genot. Niet groot, maar ook niet klein, was hare gestalte onder het dansen één harmonische beweging. Ook Werther genoot, maar geheel anders dan zij. Bij hem rees de jaloersche gedachte: Om dood noch leven zou ik willen dat het meisje, wier jawoord ik ontvangen had, ooit met een vreemde walste! - De mededeeling omtrent Albert maakte hem stil.

Al deze bladzijden zijn van eene onsterfelijke schoonheid. Wanneer, na het voorbijrijven van het onweder, Lotte voorover leunt uit het venster der herberg, en zij onder het inademen der zoete zomerafzonnen 'Klopstock!' lispelt, dan gaat er eene geheele wereld van herinneringen voor ons open, en gevoelen wij door het noemen van één naam ons honderd jaren achterwaarts geplaatst.

Klassiek bovenal zijn de bijzonderheden van het door Lotte, als het rollen der donderslagen en de vliegende bliksemschichten het bal uiteen hebben doen stuiven, tot hare eigen en aller geruststelling verzonnen pandspel. 'De waardin', verhaalt

Werther, 'kwam op den gelukkigen inval het verschrikt gezelschap een ruim vertrek aan te wijzen, van luiken en gordijnen voorzien. De angstige meisjes en haar galante dansers lieten zich dit toevlugtsoord niet tweemaal aanbieden, en naauwlijks waren wij er bijeen of Lotte begon stoelen te schikken in een kring. Allen moesten plaats nemen, zeide zij, dan kon er een gezelschapsspel worden gespeeld. Van de jonge lieden zag ik er menigeen die, bij den voorsmaak van een sappig pand der lippen, de zijnen reeds vooruitstak en zich de leden rekte.

Wij spelen tellertje, zei Lotte. Let nu goed op! Ik loop den kring langs van regts naar links; er wordt hardop geteld, óók van regts naar links; ieder noemt zijn getal als hij aan de beurt is, en hoe langer hoe gaauwer; wie hapert of zich vergist, krijgt een klap om de ooren, en zoo tot duizend.

Nu begon de pret. Met uitgestreken arm doorliep zij den kring. Eén, zei de eerste, twee zijn buurman, drie de volgende, en zoo voort. Zij versnelde den pas, versnelde dien nogmaals. Daar vergiste zich iemand: Pats! een klap om de ooren, en door het lagchen van den volgende, weder: Pats! en telkens al sneller.

Mijn aandeel bestond uit twee meppen met de vlakke hand; en met innige zelfvoldoening meende ik het er voor te mogen houden, dat zij duchtiger aankwamen dan de meeste anderen. Een algemeen gelach en geroep maakte een einde aan het spel, nog vóór er tot duizend geteld was.'

Niet genoeg kan men het reine en tegelijk plastische van zulke trekken bewonderen. Hier is de litteratuur beeldhouwwerk geworden, en waant men veeleer met een antiek basrelief dan met een geschreven bladzijde te doen te hebben. Het is de hagchelijkste soort van werk welke een auteur ondernemen kan; maar, slaagt hij zoo als Goethe geslaagd is, dan staat het er ook voor alle eeuwen op.

IX

Reeds vóór de tweede helft van September kwam Werther tot het inzicht dat hij eene hopelooze liefde koesterde, en zijn toestand onhoudbaar was. Charlotte, verbeeldde hij zich al spoedig, Charlotte beminde hem, doch was door hare verbindtenis met Albert voor altoos buiten zijn bereik.

Beminde zij hem werkelijk? Dit wordt in het midden gelaten. Op zijn verjaardag zendt zij hem, met Albert's voorkennis, de bleekroode linten van haar balkleed op den avond hunner eerste kennismaking. Hij zwerft met haar, als Albert aan zijn werk is, door den omtrek en legt krankbezoeken met haar af. Zijne avonden brengt hij door bij haar vader aan huis, waar hij met de kinderen speelt. Hij voert gesprekken met haar over allerlei onderwerpen, en roert daarbij ook hunne wederzijdsche verhouding aan. Ten minste, als zijn hart vol is, dan staat Lotje hem somtijds toe hare hand te vatten en, daarover heengebogen, zijn weemoed uit te schreijen.

Zoo dit geen liefde is geweest, dan was het koketterie; en hier vooral loopen de wegen van de Charlotte der werkelijkheid en de Charlotte van den roman uiteen.

Wat Werther betreft, zijn hartstogt is onmiskenbaar. *Es ist in der Welt nichts Lächerlicheres erfunden worden als dieses Verhältniss*, erkent hij zelf; en dit was zoo. Eene schaking, eene verleiding, een schandaal *quelconque*, zou minder onmanlijk zijn geweest dan dit hangen aan den boezelaar van een meisje dat hij niet krijgen kon, en niet nemen durfde.

De deugd gebod te vlugten; maar hij had een voorgevoel dat ook dit niet baten zou. Hij zag voor zijn tweestrijd geen ander einde dan het graf. Bij een bezoek op Albert's kamer vraagt hij Albert's pistolen te leen, en dit verzoek geeft aanleiding tot een redetwist over den zelfmoord waarbij Albert de regten van het gezond verstand handhaaft, en Werther al de fraaiste sofismen van Saint-Preux voordraagt.

Het is echter zoo ver nog niet gekomen dat van de pistolen gebruik wordt gemaakt. Zijn vriend Wilhelm staat er op dat hij eene ondergeschikte, voor hem opengehouden betrekking bij de diplomatie zal aannemen, en hij vindt nog even

kracht genoeg om aan die roepstem gehoor te geven. Dan volgt de avond vóór de scheiding, als Charlotte over het wederzien aan gene zijde van het graf begint te spreken.

Goethe heeft in deze afdeeling, waarmede het Eerste Boek sluit, al zijn vernuft besteed aan het schilderen van Werther's verliefdheid. Over het hartstogtelijke daarin spreken wij nader, en wijzen thans alleen op het kunstig kinderachtige.

Lotte zendt hem een briefje met boodschappen voor de stad. 'Ja, lieve Lotte', teekent hij in zijn dagboek aan, 'ik zal alles voor u bestellen en in orde brengen; hoe meer gij mij opdraagt, en hoe vaker gij mijne diensten vraagt, hoe liever. Doch één ding bid ik u: strooi geen zand meer op uw kleine nota's. Die van heden ochtend bragt ik snel aan mijn lippen, en mijn tanden kraakten er van.'

Als Lotte belet heeft, of noodzakelijke bezigheden hem verhinderen naar het Jagthuis te gaan, dan zendt hij er voor de leus zijn knecht naar toe, ten einde althans iemand in de nabijheid te hebben die in den loop van den dag in hare omgeving vertoefd heeft. Met ongeduld verbeidt hij de terugkomst van den bediende, en als deze eindelijk zijn kamer binnentreedt, dan gevoelt hij lust hem om den hals te vallen.

'Men verhaalt,' boekt hij alweder, 'van eene soort van steenen die, als men ze in de zon legt, overdag licht in zich opnemen en dit 's nachts uitstralen. Iets dergelijks was voor mij die knaap. Het gevoel dat hare oogen op zijn gelaat, zijn baard, de knopen van zijn rok of de kraag van zijn overjas gerust hadden, was mij heilig, was mij dierbaar. Voor geen duizend thaler had ik den jongen op dat oogenblik van de hand willen doen. Ik gevoelde mij gelukkig in zijne tegenwoordigheid. God beware u, Wilhelm, daarmede te lagchen! Is zich gelukkig te gevoelen eene hersenschim?'

Ook de keerzijde dier zaligheid wordt geteekend. Het zijn de aanvallen van jaloezie bij Albert's thuiskomst. Wij lezen: 'De bruidegom is terug! Een wakker, beminlijk mensch, dien men niet haten kan. Gelukkig ben ik niet bij de ontvangst geweest! Dat zou mij het hart vaneen gereten hebben. Wat in meer dan gewone mate voor zijne braafheid pleit: hij is nu reeds vier dagen hier, en heeft in mijne tegenwoordigheid

Lotte nog geen enkele maal gekust. Moge God het hem vergelden!’

Met niet meer dan drie of vier trekken van die soort weet Goethe op onnavolgbare wijze de blinde passie van den man voor de vrouw te teekenen, liever nog van het mannetje voor het wijfje. De aandachtige beschouwer der diere-, al is het maar der huisdierewereld, herkent ze gemakkelijk en gevoelt er aan dat wij menschen niet geheel en al van Gods geslachte zijn. Zoo houdt de haan bij zijne kippen de wacht, en gedooft niet dat een mededinger zijne sultane favorite nadere. Wij lagchen om de deftigheid waarmede deze Werther onder het pluimgedierte heen en weder drilt, en zijne regten uitkraait.

Doch lagchen wij ook wanneer de eigen *alte Geschichte* ons zelf wedervaart? Goethe's meesterschap wordt niet het minst hieraan herkend dat wij Werther ridikueel, en nochtans menschelijk vinden.

X

Met den aanvang van het Tweede Boek heeft de stroom der persoonlijke herinneringen van den schrijver opgehouden te vloeijen. Zijn aandeel in Werther's geschiedenis, indien men het zoo noemen wil, gaat niet verder dan de vlugt die het Eerste Boek besluit, en voortaan leveren niet Goethe's lotgevallen het halve kader van den roman, maar geheel alleen de lotgevallen van den jongen Jerusalem.

In het laatst van Oktober vinden wij Werther terug als sekretaris van een gezant, voor wien hij nota's en depêches moet opmaken. De gezant is een kleingeestig man, een letterknecht, een slaaf van den officiëlen stijl. Dit geeft haken en oogen, en het wordt er niet beter op als een minister, graaf Von C., den jongen sekretaris *en amitié* neemt.

De residentie-stad wordt Werther weldra te eng, en meer nog het nietig leven der lieden van geboorte zonder verdienste. Hij verwenscht zijne vrienden, die gewild hebben dat hij in bezigheden afleiding zoeken zou.

Bezigheden! ‘De buitenman die aardappelen poot, en naar de stad rijdt om over den verkoop van zijn graan te onderhandelen, verrigt meer en nuttiger bezigheden dan ik.’ Hij kan zich geen voorstelling vormen van menschen wier gansche leven, jaren achtereen, in het volgen der etikette opgaat, en wier edelste eerezucht is één stoel hooger aan de vorstelijke tafel te komen.

Van Oktober is het November, van November December geworden, en in Januarij schrijft hij voor het eerst weder aan Charlotte: ‘O, dat ik aan uwe voeten zat in het kleine gezellige huisvertrek, en de kinderen om mij heen stoeiden, tot zij het u te druk maakten en ik ze met eene spookgeschiedenis aan mijne lippen kluisterde.’

In Februarij kan hij het bij zijn gezant niet langer withouden, en als hij omstreeks het einde dier maand van de buitenwacht verneemt dat Albert en Charlotte een paar geworden zijn (Albert's kieschheid heeft hem eene regtstreeksche kennisgeving bespaard), dan begint hij te luisteren naar de voorstellen van een man van rang, bevorderaar van kunsten en wetenschappen, die hem bewegen wil met hem buiten te gaan wonen.

Wat den knoop doorhakte, was de noodlottige soirée ten huize van den minister. Zich de deur te zien wijzen door nietswaardige lieden, wier geboorte alleen hen boven hem verhief, was zwaar om te dragen; zwaarder nog, wegens dat voorval buitenaf te worden bespot en het feit niet te kunnen loochenen. ‘Men spreekt van zelfstandigheid: doch ik zou den man wenschen te zien die dulden kan dat schurken hem over de tong laten rijden, wanneer zij een wapen tegen hem in handen hebben. Geheel iets anders is het, wanneer hunne praatjes louter praatjes zijn en men hen aan hun lot kan overlaten.’

Hij kookt van woede; hij zou zich een mes in de borst willen steken, om zich lucht te verschaffen; hij begrijpt dat er paarden zijn die, in oogenblikken van overspanning, ten einde tot rust te komen van het hijgen, zich een ader stukbijten. Hij vraagt zijn ontslag, bekomt het, en tijgt in het begin van Mei naar het landgoed van zijn nieuwen meester.

Doch ook hier kan hij het slechts een paar maanden vinden. Zijn Maecenas is een pedant, weet van geen bezieling,

en heeft, tot aanduiding van iedere uitstorting van gemoed of verbeelding, aanstonds een schoolschen term gereed. De geheime reden echter dat Werther ook dit nieuwe juk wenschte af te schudden, is dat hij terugverlangt naar Lotte.

In Julij vrij en nogmaals een zwerver geworden, heeft hij in Augustus zijne vorige woonplaats weder betrokken, in Lotte's nabijheid. Zoo Albert eens stierf? vraagt hij zich af. Dit staat vast, voegt hij er bij, dat Lotte gelukkiger zou zijn geweest met mij dan met Albert.

In September is hij de huisvriend geworden van het jonge paar, gelijk hij het een jaar te voren van den Amtmann geweest was. Over hetgeen Lotte eigenlijk voor *hem* gevoelde, blijft de oude sluijer liggen; wat hij voor *haar* voelt, wordt hem hoe langer hoe duidelijker.

In een jongen boere-arbeider, die hem zijn hartsgeheimen toevertrouwt, ontdekt hij een lotgenoot, en juicht er in dat onder alle standen der maatschappij hetzelfde leed geleden wordt.

Hij vindt een briefje van Lotte aan Albert liggen, dat aanvangt met de woorden: 'Lieve beste, kom spoedig thuis; ik wacht u met duizend vreugden', en verdiept zich in de voorstelling hoe het geweest zou zijn, zoo Charlotte in hare brieven *hem* aldus had toegesproken.

De blaauwe rok, dien hij droeg op den avond zijner eerste kennismaking met Lotte, was versleten: hij liet zich een nieuwen maken van dezelfde kleur en dezelfde snede, met dezelfde kraag en dezelfde omslagen. Ook bestelde hij een nieuw geel vest en eene nieuwe gele broek.

Maar in zijn hart bleef altijd dezelfde leegte gapen. 'O', riep hij in de eenzaamheid, 'die leegte, die onverdragelijke leegte! Zoo ik haar slechts eenmaal, eenmaal slechts, aan mijn boezem kon drukken, de klove zou voor altijd gedempt zijn!'

Op een avond in het begin van November maakte Lotte de opmerking dat hij te veel wijn dronk aan tafel. 'Laat dit toch', zeide zij: 'denk aan Lotte.' De onderstelling dat hij nog noodig hebben kon tot denken aan haar te worden aangespoord, maakte hem wanhopig. Hij dacht - neen, hij dacht niet!

Op een anderen avond, in het laatst dier maand, reikte zij hem bij het heengaan de hand en zeide: 'Adieu, lieve Werther!' Dit was de eerste keer dat zij hem 'lieve' had genoemd, en het ging hem door merg en been. Honderd malen herhaalde hij binnensmonds die ongewone toespraak, en toen hij naar bed ging hoorde hij zich zeggen: 'Nacht, lieve Werther!'

Hij was de grenzen van den waanzin genaderd; Ossian had in zijn hart Homerus verdrongen.

De ontmoeting met een krankzinnige, dien hij op de barre heide bloemen vond zoeken, gaf hem den genadeslag. Die ongelukkige was klerk geweest op het bureau van den Amtmann, had een hevigen hartstogt voor Charlotte opgevat, had daarvan durven spreken, en was dien ten gevolge uit zijne betrekking ontslagen. Eerst razend en onhandelbaar, toen kalm geworden en onschadelijk, roemde hij den tijd zijner opsluiting als den verrukkelijksten zijns levens, verhaalde van eene vorstin, die zijne vrouw zou worden zoodra hij in het bezit van zeker groot vermogen kwam, en vlocht haar intusschen iederen dag een bloemkrans.

'God in den hemel!' riep Werther uit, 'is dit de bestemming der menschen dat zij niet gelukkig zijn dan vóór het verstand in hen ontwaakt, en nadat zij het verloren hebben? Rampzalige, hoe benijd ik de verbijstering van zinnen die u gekluisterd houdt! Vol hoop in het hart gaat gij bloemen plukken voor uwe koningin - in den winter! - en klaagt dat gij ze niet vindt, - en begrijpt niet waarom zij er niet zijn. En ik-zonder doel en zonder hoop zwerf ik rond, en keer huiswaarts gelijk ik gekomen ben!'

XI

Drie weken later maakte hij een einde aan zijn leven.

Behalve het waas van vroomheid, waar Goethe in dit gedeelte het karakter en de overdenkingen van Werther in gehuld heeft, komt hier vooral in aanmerking het kunstig bedekken van Charlotte's behaagzucht. Voor den ontgoochelden lezer van

den tegenwoordigen tijd is er geen twijfel aan, dat Werther daarvan dupe is geweest en Lotte het vuur, dat hem verteerde, zeer wel brandend wist te houden. Doch in den roman wordt al haar doen en laten als een uitvloeisel van hare argeloosheid voorgesteld.

Het merkwaardigste van dien aard vindt men opgeteekend als voorgevallen op 12 September: 'Zij is eenige dagen van huis geweest, om Albert af te halen. Ik vond haar heden in hare kamer; zij kwam mij te gemoet, en vol blijdschap kuste ik hare hand. Een kanarievogel vloog van den spiegel op haar schouder. Een nieuwe vriend! zeide zij en lokte hem op hare hand; ik heb hem medegebragt voor de broêrtjes en zusjes. Het is een dotje. Bekijk hem eens goed! Als ik hem brood geef, klapt hij met de vleugels en pikt dat het een lust is. Hij kust mij ook, zie maar! -- Toen zij het diertje den mond toestak, ging het zoo aardig op de lieve lippen te gast, als had het besef kunnen hebben van de zaligheid die het smaakte. - Hij moet u óók kussen, ging zij voort en stak mij den vogel toe. Het snaveltje repte zich van haar mond naar den mijnen, en het zachte pikken was als een zuchtje, een voorsmaak, van het hoogste liefdegenot. - Zijn kus, zeide ik, verraadt een onvoldaan verlangen; hij zoekt voedsel, en deze ijdele liefkozing laat hem onbevredigd. - Hij eet ook uit mijn mond! hernam zij; en toen zij hem met de lippen eenige broodkrumels reikte, schoot over haar gelaat een straal van vreugde, waaruit men onschuldige belangstelling en liefde las. - Ik wendde het hoofd af. Zij moest zoo niet doen! moest mijne fantasie niet prikkelen door zulke beelden van hemelsche onschuld en zaligheid; mijn hart niet wekken uit den slaap waarin het, door onverschilligheid en onlust, zich vaak wiegen laat. Doch waarom zou zij niet? Zij vertrouwt mij zoo volkomen! Zij weet hoe innig ik haar liefheb!'

Is het mogelijk, roept men uit, dat eene pasgehuwde jonge vrouw, die wist wien zij voorhad, zulk hoog spel heeft kunnen spelen! Dat een jonge wijze als Werther, die anders de drijfveeren der menschelijke handelingen zoo naauwkeurig onderscheidde, zich in die mate heeft laten beetnemen door eene behaagzieke in duivegedaante!

Doch pleit het niet veeleer voor de kracht van Goethe's kunst, dat eene geheele eeuw noodig is geweest om Lotte's waar karakter aan het licht te brengen? De groote massa der tijdgenooten heeft met Werther aan hare onschuld geloofd, en is in dat geloof gestorven.

XII

Het Naschrift, waarin de auteur van den roman als uitgever van Werther's nagelaten papieren optreedt, is bestemd de overijlde daad zoo veel mogelijk te verklaren.

Een noodlottige zamenloop van omstandigheden leidde er toe, het ontstemd gemoed van den jongen man nog verder van het spoor te brengen. Op een ochtend dat hij te paard, naar het Jagthuis rijdt, om den Amtmann die ongesteld was over zaken te spreken, verneemt hij dat er in den omtrek een moord gepleegd is. Men heeft het lijk van een boere-arbeider gevonden, en het gerucht wil dat een andere arbeider, die uit minnenijd met hem in vijandschap leefde, de moordenaar is.

Enkele bijzonderheden doen Werther vermoeden, en dit vermoeden wordt weldra zekerheid, dat de schuldige niemand anders is dan de jongeling die kort geleden zijn hart voor hem uitstortte en in wien hij toen een lotgenoot erkend had. De moordenaar wordt gegrepen, en Werther ijvert wat hij kan, zoo niet om hem te doen vrijspreken, dan toch om zijne vlugt te begunstigen.

Hij geraakt daarover in woordewisseling met den Amtmann, wiens kwaliteit als magistraat hem verbiedt naar zulke voorstellen te luisteren, en met Albert, die uit een beginsel van regt Werther's voorspraak hoogelijk afkeurt. Voor het eerst ontstaat daardoor zekere verkoeling. Albert waarschuwt Lotte voor Werther's buitensporigheid, en Werther verdenkt Albert deze gelegenheid slechts aan te grijpen als een voorwendsel voor zijne jaloezie. Hij ziet in het onvermijdelijk uiteinde van den moordenaar een spiegel van het zijne. 'Ongelukkige!'

schrijft hij in zijn dagboek, ‘gij zijt niet te redden; ik zie wel, dat *wij* niet te redden zijn.’

Naauwlijks heeft deze aanleiding tot somberheid hare werking gedaan, of eene overstrooming die de rivier des nachts buiten hare bedding doet treden, en het dal waaraan voor Werther zoo vele liefelijke herinneringen verbonden zijn onder water zet, geeft hem nieuwe stof tot mismoedige gepeinzen. Hij gaat bij het rijzend maanlicht de aangerigte verwoesting aanschouwen, en gevoelt sterker dan ooit den lust bij zich opkomen zich en zijne martelingen in den bruischenden vloed te storten. Hij schrijft aan Wilhelm een dubbelzinnigen brief, waarin over eene te ondernemen reis op zulke wijze gesproken wordt, dat men daarbij even goed aan den naderenden dood kan denken.

In den avond van denzelfden dag als de brief gedagteekend is, zondag vóór Kerstmis, brengt hij een bezoek aan Lotte. Hij vindt haar bezig met het gereed maken van geschenken. ‘Als gij zoet zijt’, zegt zij tot hem, met eene poging tot glimlagchen, ‘krijgt gij óók wat.’

Dit zoet-zijn moest hierin bestaan dat hij haar niet weder zou komen bezoeken vóór Kerstavond. Lotte namelijk is tot het inzicht gekomen dat zij voor hare eigen rust, voor den vrede in haar huis, en ook voor het welzijn van Werther zelf, beproeven moet den onstuimigen jonkman een weinig aan banden te leggen. Hare argumenten echter waren olie in het vuur, en dienden slechts om hem nog meer te verbitteren.

Den volgenden ochtend, maandag, begint hij een langen brief aan Lotte te schrijven, waarvan het thema is: ‘Eén van ons drieën moet uit de voeten, en dat wil *ik* zijn.’ Hij gaf last aan zijn bediende, al zijne boeken en kleederen bijeen te pakken in een koffer, en sprak van postpaarden te bestellen tegen woensdag. Des avonds ging hij voor het laatst een bezoek brengen aan Lotte, en vond haar weder alleen.

Zij verweet hem, zich niet aan haar verzoek te hebben gehouden; het gesprek hokte. Om het aan den gang te brengen vroeg zij hem, de reeds genoemde fragmenten uit Ossian te willen voorlezen. Het was eene reeks treurliederen, waarin Colma den dood van haren Salgar, Alpyn het droevig uit-

einde van Doura bezingt en aldus eindigt: 'Lente-adem, waarom wekt gij mij? Gij vleit en spreekt: mijn daauw zijn hemeldroppelen! Doch de tijd van mijn verwelken is nabij; nabij is de stormvlaag die mijne bladeren moet afschudden! Morgen, morgen zal de wandelaar komen, die mijn bloei aanschouwd heeft; hij zal het oog over de vlakke laten weiden om mij te zoeken, en hij zal mij niet vinden.'

Deze lektuur heeft zoowel van Charlotte's als van Werther's zijde eene geweldige uitstorting van aandoeningen ten gevolge. Voor het eerst durft hij haar in zijne armen nemen, en haar mond met kussen overdekken. Zij ontvlugt hem, en hij gaat.

Den volgenden ochtend schrijft hij voort aan zijn afscheidsbrief. Te zelfder tijd komt Albert tehuis, het hoofd vol zaken. Lotte, met zichzelve oneens in hoever zij haar man behoort in te lichten, volgt hem naar zijne studeerkamer. Terwijl hij druk aan het schrijven is komt de bediende van Werther met een briefje: 'Ik ben voornemens uit de stad te gaan; wees zoo goed en leen mij uwe pistolen. Van harte het beste.'

Albert, die geen tijd heeft zich met de zaak te bemoeijen, draagt Charlotte op, de pistolen aan den bediende mede te geven. Zij neemt ze langzaam van het rek, stoft ze af, en geeft ze, dralend, den knecht.

Sedert den vorigen avond toch, toen Werther bij het lezen van die plaats uit Ossian zoo hevig losbarstte, had zij een voorgevoel dat hij tot iederen prijs een einde aan zijn leven wilde maken. Doch op dat oogenblik kon zij slechts gehoor geven aan het bevel van haar man. En in zoo ver had zij wil van haar zwijgen dat Werther, toen zijn bediende hem verhaalde wie de pistolen van den wand genomen, ze afgeveegd, en hem overhandigd had, daarover in de hoogste verrukking geraakte.

Des avonds verscheurde hij een groot aantal papieren, schreef eenige biljetten aan verschillende personen, en voltooide den brief aan Charlotte. Tegen tien ure liet hij vuur aanleggen en eene flesch wijn gereed zetten, zond zijn bediende naar bed, en gelastte nog eens dat de postpaarden, den volgenden ochtend, reeds te zes ure zouden voorkomen.

XIII

Sommigen hebben op deze ontkenning van den roman aanmerking gemaakt, en het onwaarschijnlijk genoemd dat Lotte, zoo zij al *op dat oogenblik* bezwaarlijk anders doen kon dan de gevraagde pistolen overgeven, in den loop van den dag geen poging heeft aangewend om door Albert's tusschenkomst, indien haar voorgevoel haar niet bedroeg, Werther van zijn toeleg af te brengen.

Het is echter de vraag of Goethe zelf zich omtrent Lotte evenveel illusien heeft gemaakt als de meeste lezers en lezeressen; en mogelijk is het juist zijne bedoeling geweest, tot straf voor hare schuld, haar voor een deel medepligtig te laten worden aan Werther's wanhopige daad.

Wat daarentegen vaststaat is, dat in de laatste bladzijden van het verhaal een overvloedig gebruik is gemaakt van hetgeen men in later tijd met een modewoord de hulpmiddelen van het realisme is gaan noemen.

In al het voorafgaande heeft de sentimentaliteit den boventoon en worden, gelijk wij gezien hebben, alleen bij tusschenpoozen stoute grepen uit de schijnbaar platte werkelijkheid gedaan. Welk ander schrijver zou, in Goethe's plaats, bij het behandelen van hetzelfde onderwerp zijn held een blaauwen rok en een geel vest hebben durven aantrekken? of hem door de heldin klappen om de ooren laten geven? of het zand, waarmede zij hare briefjes bestrooide, zijn ontbijt laten bederven?

Eerst op het laatst evenwel worden, met terzijdestelling van alle anderen, déze krachten aangewend, en ziet men het partikulier schrijven, waarin Kestner weleer de bijzonderheden van Jerusalem's uiteinde aan Goethe overbriefde, schier woord voor woord in den roman lasseten:

‘Een buurman zag de kruidvlam, en hoorde het schot vallen. Omdat echter alles stil bleef, hechtte hij daar verder geen waarde aan. 's Morgens te zes ure treedt de bediende binnen met licht. Hij ziet zijn heer op den grond liggen, de pistolen, en bloed. Hij roept: hij beurt hem op: geen antwoord, hij reutelde alleen nog. Hij loopt naar de geneesheeren, naar Albert. Lotte hoort de schel overgaan, eene siddering

vaart door al hare leden; zij wekt haar man, zij staan op; snikkend en stotterend brengt de bediende zijne boodschap uit; Lotte valt in onmagt aan Albert's voeten. Toen de medicus bij den ongelukkige kwam, vond hij hem in hopeloozen toestand ter aarde; de pols sloeg, al de ledematen waren verlamd. Boven het rechter oog had hij zich in het hoofd geschoten; de hersenen waren naar buiten gedreven. Ten overvloede opende men hem eene ader aan den arm; er kwam bloed, hij haalde nog altijd adem. Uit de bloedsporen, aan de leuning van den stoel, moest men afleiden dat hij zittend vóór zijne schrijftafel de daad volvoerd had; daarna was hij omlaag gegleden, en had zich stuiptrekkend om den stoel heengewenteld. Uitgeput lag hij bij het venster, op den rug, geheel gekleed, met laarzen aan. Het huis, de buurt, de stad, kwamen in opschudding. Albert verscheen. Men had Werther op het bed gelegd, met verbonden hoofd; zijne gelaatstrekken waren als die van een doode; hij verroerde geen lid. De long bleef onheilspellend reutelen, nu flauwer, dan krachtiger; men verbeidde zijn einde. Van den wijn had hij maar één glas gedronken. *Emilia Galotti* lag opengeslagen op den lezenaar. Op het berigt van het voorgevallene kwam de bejaarde Amtmann aangereden; hij kustte den stervende, onder het storten van heete tranen. Kort na hem kwamen zijne oudste zoonen, te voet; zij knielden naast het bed met teekenen der hevigste droefheid, kusten hem de handen en den mond, en de oudste, die altijd zijn lieveling was geweest, hing aan zijne lippen tot hij den geest gegeven had en men den knaap met geweld moest verwijderen. 's Middags omstreeks twaalf ure stierf hij. De tegenwoordigheid van den Amtmann, en de door hem genomen maatregelen, voorkwamen een oploop. Des avonds laat, tegen elven, liet hij hem begraven op de plek die hij zelf had uitgekozen. De oude man volgde het lijk, ook zijne zoonen. Albert had er de kracht niet toe. Men vreesde voor Lotte's leven. Handwerkslieden droegen de baar, die door geen geestelijke vergezeld werd.'

XIV

Thackeray heeft beproefd een antwoord te geven op de vraag wat een Snob is, en zijne proeve is zoo gelukkig uitgevallen dat Archimedes, schijnt het, het hem niet verbeterd zou hebben.

Toch durf ik beweren dat zelfs Thackeray nergens in zijne vermaarde monografie zulk een volmaakt exemplaar voor ons uit doet wandelen, als Goethe in *Werther* geschilderd heeft. Hier is het toppunt der meesterschap bereikt; hier lost de beweging zelve het vraagstuk der beweging op.

Dit oordeel klinkt uitermate hard en scherp, wanneer men onder den verschen indruk der beschrijving van *Werther's* uiteinde verkeert; maar het is en blijft de moraal van het boek.

Aan de zamenstelling van dit geschrift is eene oneindige kunst besteed, en telkens is de lezer ook nu nog op het punt *Werther's* dupe te worden, gelijk deze zelf het van Lotte werd. Maar telkens ook komt ons beter ik tegen onze deelneming in verzet.

Gelooft gij dat er slechte boeken bestaan? Zoo ja, koel dan uw toorn aan die *Leiden des jungen Werthers*. Vrouwen of meisjes zullen door dit geschrift slechts bij uitzondering bedorven kunnen worden, tenzij zij Lotte de kunst afzien den eenvoud dienstbaar te maken aan de behaagzucht. Ook voor praktische jonge mannen is de lektuur van *Werther* misschien niet zeer gevaarlijk, en zelfs is het denkbaar, nu het wertherianisme niet langer mode is, dat zij in het verhaal, hoe kort het zij, halverwege blijven steken.

Des te verderfelijker moet de levensbeschouwing, hier met zulk een vlies van poëzie als gegalvaniseerd, op het groot aantal dergenen werken die in hunne jeugd zich inbeelden tot iets buitengewoons geroepen te zijn, en iets meer te beteekenen dan de schare. Hoe ongemeener hunne gaven, hoe kostelijker hunne voorregten, hoe minder vulgair hunne driften zijn, des te meer gevaar loopen zij, door *Werther* van het spoor te worden gebragt. Veel meer dan Faust is *Werther* voor dezulken een verzoeker. Zijn eerste deel wordt niet gevolgd door een tweede, waarin de gevallene zich oprigt en van

bespiegelen tot betrachten komt. Geen Gretchen bidt voor hem in den hemel; geen engelen dragen zijn onsterfelijk overschot naar de gewesten der zaligen. Werther is zijn eigen Mefistofeles. Aan al de beste aandoeningen zijner ziel knaagt de worm der zelfverheffing, en als een vergiftige adem doet zijne verachting voor den medemens de bloesems van zijn geest zoowel als van zijn gemoed onvoldragen afvallen.

Onbegrijpelijk juist en diep heeft Goethe dit alles gevoeld, en het met Werther's pen onder woorden gebragt: 'Ja, lieve Wilhelm, van alle wezens op aarde liggen de kinderen mij het naast aan het hart. Wanneer ik hen gadesla, en ik de kiemen zie sluimeren van alle deugden, alle krachten, die de kleuters naderhand zoo noodig zullen hebben, wanneer ik in de eigenzinnigheid toekomstige zelfstandigheid en vastheid van karakter, in den moedwil opgeruimdheid en vaardigheid in het trotseren der wereldsche tegenheden spur, - alles zoo onbedorven, zoo ongerept, - dan herhaal ik telkens en telkens weder bij mijzelf de gulden woorden van den leeraar der wereld: Zoo gij niet wordt als een van deze kleinen! - En hen, mijn waarde, die wij als onze modellen te beschouwen hebben, hen behandelen wij als onze onderdanen. Zij mogen geen eigen wil hebben! Hebben *wij* dan geen eigen wil? En krachtens welk privilege? Omdat wij ouder en slimmer zijn? Genadige God in den hemel, Gij ziet oude kinderen, jonge kinderen, en anders niet; en aan wie van beiden Gij meer welbehagen hebt, dat heeft uw Zoon reeds lang geleden verkondigd. Maar zij gelooven niet in Hem, en luisteren niet naar Hem, - óók geen zaak van heden of gisteren, - en vormen hunne kinderen naar zich zelf, en... Adieu, Wilhelm! ik mag over dit onderwerp niet langer doorslaan.'

Wie, die dit leest, waant niet te doen te hebben met een naïef schepsel, zelf een kind en den kinderen in eenvoud gelijk? Het heeft er niets van. Geen half dozijn bladzijden verder heet het: 'Wij behoorden met de kinderen om te gaan zooals God met ons, Hij die ons nooit gelukkiger maakt dan wanneer Hij ons in den een of anderen vriendelijken waan voort laat tuimelen.'

Alle menschen groote kinderen, minder beminlijk dan de

kleinen; het leven een aangenaam zelfbedrog; voortdroomen het hoogste geluk, - daarop komt Werther's kinderzin neder. Zijn beroep op het Nieuwe Testament is louter woordespel. Nooit is in twee evangeliën verschillender over den aard der kinderen gesproken, dan in het oude en in dit nieuwe. De eene beschouwing is niet slechts de negatie, zij is de ontheiliging der andere.

Werther denkt er dan ook niet aan, zelf een kind te zijn of te worden. In zijne eigen oogen is hij voor iets anders en beters in de wieg gelegd: 'Gaarne stem ik u toe, dat zij de gelukkigste menschen zijn die, evenals de kinderen, van den eenen dag op den anderen leven, hunne poppen achter zich aanslepen, ze uit- en aankleeden, met ontzag om de lade van het kastje heendraaijen waarin mama het krentenbrood geborgen heeft, en, wanneer zij het verlangde eindelijk magtig zijn geworden, het bij groote brokken doorslikken en roepen om meer! Zulke stervelingen zijn gelukkig.

Ook zij hebben het niet kwaad die aan hunne kwâjongensbezigheden, of ook wel aan hunne hartstogten, fraaije namen geven en ze der menschheid als reuzewerken, tot haar heil en welzijn ondernomen, in rekening brengen. Wel hem die daar genoeg aan heeft!

Wie echter in zijn hoogmoed (er staat: ootmoed) doorziet waar dit alles op uitloopt; wie ziet hoe aardig elk burger, wien het voor den wind gaat, zijn slatuintje tot een paradijs verheft; hoe onverdroten ook de ongelukkige, hijgend en onder zijn last bezwijkend, voortstompelt; hoe allen er den hoogsten prijs op stellen het zonlicht nog een paar minuten langer te aanschouwen, - die is stil, en bouwt óók uit zich zelf eene wereld op, en is óók gelukkig, omdat hij een mensch is. En dan, binnen welke grenzen hij beperkt moge zijn, hem blijft in het binnenste het dierbaar gevoel der vrijheid bij, en de wetenschap *dat hij dezen kerker verlaten kan wanneer hij wil.*'

XV

Zoo laat de slak, op elken bloeienden heester waarover zij haar weg neemt, eene onnatuurlijke glinstering achter, even noodlottig voor bladeren als bloemen. Werther's afwijkende meeningen zijn geen onschuldige paradoxen, opgeworpen in een oogenblik van voorbijgaande luim; allen hebben een dieper grond, allen steunen op de bedorven wijsbegeerte van een ziek gemoed.

Wie spreekt tegen dat alleen de natuur groote kunstenaars vormt, en schoolsche regelen daartoe niet in staat zijn? Aan den anderen kant: wie leert niet, uit de werken van een man als Goethe, dat kunst door arbeid verkregen wordt, en enkel van bezieling te willen leven overmoed is? Doch Werther laat zulke onderscheidingen niet toe. 'Het is', zegt hij, 'met de kunst even zoo gesteld als met de liefde. Denk u een jongen borst, die met ziel en zinnen aan een meisje hangt, alle uren van den dag aan hare zijde slijt, zijne krachten en zijne beurs uitput om haar de overtuiging te schenken dat zij hem boven alles dierbaar is. Nu komt er een filister, een man die eene openbare betrekking bekleedt. Deze zegt tot hem: Welopgevoed jong heer, beminnen is menschelijk, maar gij moet menschelijk beminnen! Verdeel uw dag, wijd zeker aantal uren aan den arbeid, en sta uw vrijen tijd aan uw meisje af. Ga met uw inkomen te rade en, zoo er van uwe nooddrift iets overschiet, koop haar daarvoor - dit sta ik u toe - een present; maar doe het niet te dikwijls, alleen op haar verjaardag, haar naamdag enz. - Volgt de jongeling dien raad, dan groeit er uit hem een bruikbaar man; en zelfs zou ik ieder vorst aanraden hem lid te maken van een of ander staatskollege. Maar met zijne liefde is het gedaan, en, wanneer hij een kunstenaar is, met zijne kunst. O mijne vrienden! vraagt gij waarom de stroom van het genie zoo zelden losbreekt, zoo zelden buiten zijne bedding treedt, en door zijn geweldig bruischen uwe verbaasde zielen doet ontroeren? - Lieve vrienden, aan beide zijden van den oever wonen de welgestelde heeren wier tuinhuisen, tulpebedden, en kwekerijen, verwoest zouden worden, en die daarom bij tijds door dammen en leidingen het in de toekomst dreigend gevaar weten af te wenden.'

Biedt hier niet in waarheid de eene filister tegen den anderen op? De gevestigde samenleving heeft groot gelijk, wanneer zij hare tulpebedden niet gelieft te laten overstroomden door den eerste den beste die goedvindt zich eene rivier te noemen. Het ware genie - Goethe zelf - vervult in den regel zijne bestemming. De onvruchtbaren die, zoo als Werther, niets voortbrengen, zich door geenerlei arbeid aan hunne zieldoodende zelfbespiegeling weten te ontrukken, slechts behagen vinden in het gevoel hunner eigen betrekkelijke meerderheid, uit de hoogte van dat besef op de hen omgevende menschheid nederzien, en, zonder het te willen, somtijds in één dag meer kwaad stichten dan vele jaren kunnen goedmaken, - die halve genieën hebben het alleen zichzelf te wijten zoo de wereld hen op een afstand houdt, en zij tegenover hen hare voorzorgsmaatregelen neemt.

XVI

Ziehier nogmaals eene dier onware waarheden waaraan de met buitengewone gaven toegeruste jeugd zich vergaapt: 'Alles in de wereld loopt bij slot van rekening op iets ploertigs uit, en de mensch die, ter wille van anderen, zonder dat zijn eigen hartstogt, zijne eigen zielsbehoefte er mede gemoeid is, zich om geld of eer of wat ook uitslooft, is en blijft een dwaas.'

Deze zienswijze zou zeer redelijk zijn, zoo er mogelijkheid bestond zich buiten de grenzen der menschheid te plaatsen. Nu er slechts te kiezen valt tusschen een min of meer nuttig bestaan, met veel gebrekkigs en onvolledigs, en een volstrekt nutteloos leven als dat van Werther, is het niet twijfelachtig welk van beiden de voorkeur verdient. Geen sterveling kan levenslang en zonder tusschenpoozen hartstogtelijk gestemd zijn; niemands daden worden van dag tot dag door diepgevoelde zielsbehoeften bepaald; de *Lumperei*, zooals Werther haar minachtend noemt, vormt een noodzakelijk bestanddeel van het menschelijk zijn. Doch hij is een dwaalleeraar, die ons zoekt wijs te maken dat het geheele leven daarin onver-

mijdelijk moet opgaan. Werther's gele broek was óók eene *Lumperei*; doch daarom behoeft niet geloochend te worden dat, zoo dit jonge mensch zich met de borst op eene kunst of eene wetenschap toegelegd, of een nuttig bedrijf ter hand genomen had, er uit hem een uitstekend man had kunnen groeijen.

‘Meer dan eens ben ik beschonken geweest,’ zegt Werther, ‘en mijne hartstogten hebben altijd aan waanzin gegrensd; doch het een zoo min als het ander berouwt mij: want ik heb op mijne wijze leeren begrijpen hoe het komt dat men alle buitengewone menschen, allen die iets groots tot stand bragten, iets dat voor onmogelijk gehouden werd, heeft uitgemaakt voor beschonkenen of waanzinnigen. Doch ook in het dagelijksch leven is het onverdragelijk, schier bij elke vrije, edele, onverwachte daad, den dader halfweg te hooren naroeven: De man is dronken, de man is gek! Schaamt u, gij nuchteren! Schaamt u, gij wijzen!’

Guller had onze vriend niet kunnen bekennen dat hij, bij al zijne minachting voor het menschdom, door eene groote mate van roemzucht werd gekweld. Dat edele daden dikwijls verkeerd beoordeeld worden is een zoo alledaagsch verschijnsel, dat elk die wel eens voor eene gedachte of een beginsel iets heeft overgehad er de ondervinding van heeft kunnen opdoen. Alleen ijdele menschen, wien het meer te doen is om toejuicing dan om het goede in zichzelf, worden door die teleurstelling gegriefd; en alleen de zeer ijdel en gaan zoo ver, zich deswege voor den kop te schieten.

Ten einde Albert te overtuigen dat de zelfmoord in sommige gevallen onze eenige uitweg is, haalt Werther het voorbeeld van een bedrogen boeremeisje aan, dat zich uit wanhoop in een afgrond stortte. Ik wil toegeven, antwoordt Albert, dat eene eenvoudige huismansdochter, indien zij hare smart en het gevoel harer schande niet overleven wilde, zoo handelen moest; maar hoe men dezelfde daad verontschuldigen kan van de zijde van een welontwikkeld man, wiens gezigteinder dan toch verder reikt dan de kwade tongen van een dorp, dat begrijp ik niet. ‘Mijn vriend!’ roept Werther uit, ‘de mensch blijft mensch, en het zierte meer verstand, waarover sommigen te beschikken mogen hebben, doet weinig of niets ter zake wanneer de

hartstogt woedt, en de grenzen der menschheid zich voelbaar maken.’

Het is Werther alleen om een vrijbrief voor zijne subjektiviteit te doen, zien wij; en mits hij dien bekomen kan stelt hij zich gaarne op één lijn, zelfs met een onnoozel boerekind. Niet uit nederigheid; maar omdat zijn hoogmoed er baat bij vindt, beurtelings allerlei gedaanten aan te nemen. Soms zelfs schijnt zijne liefde voor het volk in een rekenen op de mindere scherpzinnigheid van den kleinen man te wortelen, en is hij op de filisters, zou men zeggen, vooral dáárom zoo gebeten, omdat hij gevoelt dat zij hem in de kaart zien en doorgronden. Zeker kan men met de magtspreek: *de mensch blijft mensch*, het ver brengen; maar toch niet zoo ver of het burgerlijk gezond verstand komt tegen dergelijke willekeur ten laatste in verzet.

XVII

Van zulk een eenzijdig gevoelsmensch, als Werther, moet men verwachten dat hij behagen zal hebben gevonden in de stemmen der hem omringende natuur, en het hem een wellust zal zijn geweest, ver van het gewoel der menschen, wier omgang hem meestentijds verdroot, goddelijke geluiden op te vangen.

Werkelijk vinden wij hem dwalen in de open lucht, en hooren hem aan die indrukken zich het hart ophalen: ‘Hooge berggevaarten omgaven mij, afgronden gaapten aan mijn voet, schuimende watermassaas stortten zich naar omlaag, dat woud en rotswand er van weergalmden. Ik zag de ondoorgrondelijke krachten in het diepst der aarde in elkander grijpen en samenwerken. Boven mijn hoofd, en onder den hemel, kriede het van schepselen in de rijkste verscheidenheid. Alles, alles bezielde met duizenderlei gestalten: de menschen daarentegen zamenscholend in hunne huisjes, bijeen nestelend, en zich inbeeldend dat zij heerschappij voeren over de wijde wereld. Arme dwaas! die alles zoo gering acht, omdat gij zelf zoo klein zijt! - Zie, van de ontoegankelijke toppen die uit de woestijn zich verheffen, en welke door geen voet ooit

betreden werden; van daar tot de uiterste einden van den onbekenden oceaan waait de geest van den Eeuwig-scheppende, welbehagen vindend in elk stofje dat zijne stem verneemt en leeft. - O, hoe dikwijls heb ik in die uren de wieken van den kraanvogel benijd die over mijn hoofd voorbijvloog, en heeft naar den oever der ongemeten zee mijn heimwee zich uitgestrekt, dat ik uit den schuimenden beker van den Oneindige méde een teug dier zwellende levensvreugd mogt bekomen, en ik slechts één oogenblik in mijn eindigen boezem een druppel der zaligheid van dat Wezen mogt smaken hetwelk in zichzelf en door zichzelf alles voortbrengt!

Dit klinkt zeer fraai, zal men zeggen; en het is in elk geval zeer fraai uitgedrukt. Doch Werther erkent zelf dat hij het zoo niet meent. Waar hij het ééne oogenblik enkel leven ziet, ziet hij in het andere overal den dood.

Het vreugdevol deelgenootschap aan het algemeene en scheppende Zijn, daareven treffend door hem geschilderd, is volgens zijne eigen belijdenis zelfbedrog en drukt de ware stemming van zijn gemoed niet uit. 'Er heeft voor mijne ziel,' zegt hij, 'iets als een gordijn gehangen, thans weggeschoven, en ik zie het tooneel van het oneindig leven zich voor mijn geest veranderen in den afgrond *van het eeuwig geopend graf*. Kunt gij zeggen: dit is! daar alles voorbijgaat, voorbijijschiet, met de snelheid van het weerlicht? daar zoo weinig den vollen tijd zijner krachten uitduurt, zoo veel, ach! door den stroom medegesleept wordt, door de wateren overstelpt, en tegen de rotsen verbrijzeld? Geen sekonde die u niet verteert, u en de uwen; geen sekonde dat gij niet de rol van verwoester speelt en spelen moet. Uwe onschuldigste wandeling kost het leven aan duizend arme wormpjes; met één voetstap vertreedt gij het kunstig opgetrokken gebouw der mieren, en drukt eene kleine wereld in een smadelijk graf! Ha! wat mij doet ontroeren, het zijn niet de groote en zeldzame weeën der natuur, de watervloeden, de aardbevingen die uwe steden onderstboven keeren; mij *knaagt aan het hart* de sloopende kracht, die in het natuurlijk Al verscholen ligt; die niets schept, of het wordt door het aangrenzend schepsel, ja door zichzelf verteerd. En zoo tuimel ik voort, met den schrik in het binnenste, en tuimelen hemel

en aarde om mij heen; ik zie niets dan een eeuwig verslindend, eeuwig herkaauwend monster.’

XVIII

Alleen een ongemeene geest, men zal het erkennen, kan zich tot zulke beschouwingen verheffen, gelijk alleen ongemeene geesten er zich door aangetrokken kunnen gevoelen. In het Naschrift wordt Werther dan ook uitdrukkelijk medegeteld onder de menschen welke *nicht gemeiner Art sind*, en de roerselen van wier daden het zeer moeilijk is te ontcijferen. Maar toch, wie door een filosofischen blik op het leven zich zoozeer laat overmeesteren dat hij aan zijne filosofie letterlijk sterft, beweegt zich blijkbaar in eene ongezonde rigting.

Vraagt men waarin eigenlijk het verwoestende van Werther's denkwijze ligt, - ondersteld dat wij haar, als hij, tot rigtsnoer onzer daden wilden aannemen, - dan moet het antwoord luiden: in het wegdenken of tot zwijgen brengen van elk pligtbesef.

Geen misdaad is zoo groot, zoo afschuwlijk, of zij verliest haar prikkel bij de gedachte aan den eeuwigen dood. Zal over vijf-en-twintig, over vijftig jaren, een haan er naar kraaijen, hetzij een nu levend persoon al dan niet de geboden der zedewet met voeten heeft getreden? Tegen de enkelen, wier bevleete nagedachtenis de geschiedenis bewaart, staan duizenden en tienduizenden over, wier herinnering tegelijk met hunne tegenwoordigheid wordt uitgewischt; en zoo het al niet geheel onverschillig is hoe onze tijdgenooten over ons denken en ons bejegenen, welnu, over eene korte poos zullen zijzelf met ons vergaderd zijn ter plaatse van waar niemand terugkeert.

Niet alleen verdwijnt uit het gemoed van wie zoo denkt elk gevoel van onderscheid tusschen goed en kwaad, maar tevens valt het besef van verpligting en verantwoordelijkheid tegenover de ons omringende zamenleving weg. Moord en diefstal, dronkenschap en ontucht, tasten slechts de oppervlakte der zamenleving aan; het wertherianisme daarentegen steekt de maatschappij naar de hartader en zou, indien eene logische en volledige ontwikkeling dezer zielsziekte denkbaar ware, het

menschdom aan de appelen der fabelleer gelijk maken: van buiten wit en rood, van binnen asch.

Opmerkelijk is in den aanhef van het Tweede Boek hetgeen onder het hoofd 20 Oktober 1771 te lezen staat: ‘Gisteren zijn wij hier aangekomen. De gezant is onpasselijk, en zal zich dus eenige dagen stil moeten houden. Ware hij slechts niet zulk een onbeminlijk mensch, alles zou in orde zijn. Ik zie wel, ja ik zie wel, dat het lot mij zware beproevingen heeft toegedacht. Doch goeden moed! Eene opgeruimde stemming doet alles dragelijk vinden. Opgeruimd? ik moet er zelf om lagchen dat dit woord mij uit de pen vloeit. O, een omzien ligter bloed zou mij tot den gelukkigste der menschen maken. Wat! terwijl anderen met hun weinigje kracht en talent zelfbehagelijk de armen zwaaijen en heen en weder schrijden, vertwijfel ik aan mijne kracht, aan mijne gaven? Goede God, gij die mij dat alles schonkt, waarom hielt gij niet de helft terug, en gaaft mij zelfvertrouwen en zelfgenoegzaamheid!’

XIX

Die vrome toon, opstijgend uit de duistere diepten van een dikbloedig gestel, is de sterkst sprekende van Werther's eigenaardigheden. Over zijne wijsbegeerte ligt eene godsdienstige tint; maar zijn trots gedooft niet dat hij godsdienstig zij als een gewoon mensch.

Menigmaal zegt hij tot zichzelf: ‘Uw lot is zonder wederga; prijs alle anderen gelukkig, - nog niemand is ooit zoo gepijnigd als gij.’ En dienovereenkomstig is zijn geloof ingerigt. ‘Gij weet,’ schrijft hij aan Wilhelm, ‘dat ik de godsdienst hoogacht; ik gevoel dat zij voor menigen vermoeide een staf, voor menigen smachtende eene verkwikking is. Maar volgt daaruit dat zij dit voor allen kan zijn, moet zijn? Wanneer gij om u heen ziet in de wereld, dan ontdekt gij duizenden voor wie zij het niet geweest is en het niet worden zal, gepredikt of ongepredikt; en moet zij het dan volstrekt zijn voor mij? Heeft de Zoon Gods niet zelf gezegd dat diegenen hem zouden toebehooren, die de Vader hem gegeven had? Zoo ik hem nu *niet* gegeven ben? Zoo *de Vader mij voor zichzelf behouden wil*, gelijk

mijn hart mij zegt? - Ik bid u, vat dit niet verkeerd op; zie geen spotternij in deze onschuldige woorden. *Ik leg het binnenste mijner ziel voor u open.*'

Nooit heeft iemand die last zeide te hebben van gebrek aan zelfvertrouwen en zelfgenoegzaamheid, een kolossaler zelfbehagen ten toon gespreid. De heilige ernst waarmede Werther zich voor een troetelkind van God Almagtig houdt, - terwijl hij in waarheid alleen zijn eigen ik vertroetelde, - zet de kroon op de schets van zijn karakter; en wij zien hier hoe dezelfde fatale neiging, die het pligtbesef doet versterven, ook van het godsdienstig gevoel niets dan den schijn overlaat. De echte vroomheid siddert bij de gedachte aan een eindig en zondig schepsel, zoo hoogmoedig dat het, onbekeerd en onverzoend, zich onder de huisvrienden van zijn Schepper durft tellen en, terwijl het zijne innigste zielsgedachten betuigt te openbaren, niets anders blootlegt dan zijne onkunde omtrent de eerste beginselen van ootmoed, schuldgevoel, dankbaarheid, en berusting.

Van de *negatie* dier gevoelens is Werther's gemoedsbestaan de geniale uitdrukking, en zoo zeer blijft hij in zijne bastaardvroomheid zich getrouw, dat men door de aanraking van haar onheilbrengenden tooverstaf den verheerlijkten zelfmoord ten slotte in eene hemelvaart ziet veranderen: 'Vader, dien ik niet ken! Vader, die weleer mijne geheele ziel vervuldet, en thans uw aangezicht van mij houdt afgewend! roep mij tot U! zwijg niet langer! uw zwijgen zal deze smachtende ziel niet tegenhouden. - Zou een mensch kunnen toornen, een vader, wien zijn onverwachts teruggekeerde zoon om den hals viel, roepende: Ik kom weder bij u, mijn vader! wees niet verstoord zoo ik een einde maak aan den zwerftogt dien ik naar uw wil langer had moeten volhouden; de wereld is overal dezelfde, overal moeite en arbeid, overal loon en vreugde; maar wat geeft mij dit? mij is het alleen wel te moede waar gij zijt, en voor uw aangezicht wil ik lijden en genieten. - En Gij, lieve Vader in den hemel, zoudt hem afwijzen?'

Geen valsche schaamte, Thackeray, geen gekwetste eigenliefde! Altijd hebt gij Goethe als uw meester vereerd; altijd er roem op gedragen, uwe jeugd te hebben gekoesterd in de stralen zijner ondergaande zon. Houd als man wat gij als

jongeling beloofdet, en erken dat het fraaiste hoofdstuk van het *Book of Snobs* niet door u geschreven is.

XX

De beoordeelaar van *Werther* geniet een zeldzaam voorregt. In de meeste andere beroemde werken, *Faust* niet uitgezonderd, is de schrijver de medepligtige van den schuldigen of dwalenden held. Hier wordt de held door niemand zoo zeer veroordeeld als door den schrijver; en de kritiek behoeft, om anderen en zichzelf ten aanzien van Werther's karakter tot een redelijk inzicht te brengen, slechts de laatste zestig jaren van Goethe's welbesteed en roemrijk leven tegen Werther's vroegen en onvruchtbaren dood over te stellen.

Buitengewoon scherp, en voor ieder zichtbaar, wordt daardoor de lijn welke het boek als kunstwerk scheidt van den hoofdpersoon als mensch. Wie die grens in het oog houdt, kan in zijn oordeel niet falen. Als menschelijke type, als mannetype vooral, is Werther eene monstrositeit, eene ramp voor zichzelf en voor anderen, eene pest der zamenleving. Het kleine boek daarentegen waarin dit karakter zichzelf schildert, - en door zijne schoonschijnende redenen ons misleidt, gelijk het door de keurigheid zijner taal ons betoovert, - is een der bewonderenswaardigste en onvergankelijkste gewrochten van den menschelijken geest.

Wanneer eenmaal de europesche wereld van den nieuweren tijd met het oude Rome zal zijn gelijkgemaakt, - waar Corinna in de eerste jaren dezer eeuw Oswald tot gids verstrekke en hem den zin van honderd bouwvallen verklaarde, - dan zal men tusschen de overblijfselen van tempels en grafgesteenten, van zuilegangen en tuinsieraden, een telkens terugkeerend marmeren jongelingsbeeld ontmoeten; altijd in dezelfde houding, en met dezelfde gelaatsuitdrukking. En wanneer een andere Oswald dan eene andere Corinna vraagt wien dat voorstelt, dan zal haar antwoord luiden: Dat is Werther.

1874.

Elizabeth Wolff.**Sara Burgerhart, 1782. - Willem Leevend, 1785.****I**

Het is voor onze nationale eigenliefde niet weinig streelend, onder de romans der 18de eeuw in Europa welke zich eene blijvende plaats in de geschiedenis der letteren veroverd hebben, twee hollandsche te kunnen medetellen; en nog streelender dat die twee, zoo zij wat gelijkmatige schoonheid van stijl betreft moeten onderdoen, in één voornaam opzigt uitmunten.

Alle andere geschriften welke uit de school der *Nouvelle Héloïse* zijn voortgekomen, onderscheiden zich door zeker waas van droefgeestigheid; allen zijn als overgoten met hetzelfde eentonig gevoel. Bij jufvrouw Wolff daarentegen, hoewel ook zij bijwijle zeer ver met de algemeene gevoeligheid medegaat, is de speelman nooit geheel van het dak. Ernstig, zedig, in het analyseren dier aandoeningen van het menschelijk hart spitsvindig en breedsprakig, schijnt zij niettemin levenslang geabonneerd geweest te zijn op de vrolijkheid.

‘Wij maken onze landslieden geene complimenten, als wij hen onzen dank betuigen voor de wijs waarop zij onze werken ontvangen,’ besluit zij de narede van *Willem Leevend*. ‘Het doet ons echter weinig vermaak te hooren dat men onze *Burgerhart* in 't fransch vertaalt, omdat wij overtuigd zijn dat

wij voor ons land en voor dat alleen schrijven, en schrijven *kunnen*. In zoo ver stemmen wij nederig toe, dat wij onvertaalbare romans schrijven.'

Werkelijk kunnen met zeldzame uitzonderingen alleen geboren Hollanders, of die van jongs af in eene hollandsche omgeving zijn opgegroeid, van deze boeken het volle genot hebben. Hun algemeenen inhoud, hun gang en beloop, kan men in iedere moderne taal naschetsen; maar niet de eigenaardige soort van vernuft waarvan zij tintelen. De maatschappelijke omgeving, die er zich in afspiegelt, behoort onherroepelijk tot het verledene. Zij zijn oude hollandsche kunst geworden; en om die kunst te waarderen moet men van de natie zijn.

II

Voor de hand weg kies ik uit het tweede deel der *Historie van Sara Burgerhart* den brief waarin de oude heer Jan Edeling aan Abraham Blankaart uitlegt, om welke redenen hij bezwaarlijk kan toestemmen in een huwelijk tusschen zijn zoon Hendrik en Blankaart's pupil Saartje:

'Heer en vriend! Ik schrijf nooit dan over negotie; maar nu moet ik u schrijven, opdat wij de zaak in ééns kort en goed zouden afdoen. Daar heeft mijn zoon Hendrik zin in uwe pupil; 't is of de jongen stapel zot is, zoo ziet hij er uit; maar ik kan in dat huwelijk niet stemmen, dat partijtje niet sluiten. Nu, ik heb hem met een paar woorden gezegd, dat hij daar nooit om moet denken, omdat ik eene Lutersche dochter wil en zal hebben. Ik gebruik niet veel woorden met mijn jongens; ik zeg maar: Zwijg, zoo zal 't zijn, heeren. Want zoodra wij, vaders, één woord zeggen, hebben deze kwanten er wel tien tegen. 't Is of de duivel de jongens regeert, als zij een meisje in den kop hebben! 't Is mij al leed, dat ik mij zoo ver met hem heb ingelaten, en reden heb gegeven, waarom ik het niet hebben wilde. 't Is dan of men de jongens toestaat, ons tegen te spreken, en dat niet; waar bleef onze vaderlijke magt, he? U moet ik echter reden geven, gij zijt mijn vriend; en ik twijfel niet, of gij keurt dit huwelijk al zoo zeer af als ik, of ik ken Abraham Blankaart

niet. - Ik ben regtzinnig oud-Lutersch. Zoo is mijn heele geslacht. Mijn stamvader is met den zaligen Luter bevriend geweest; en ik heb nog den inktkoker, dien hij bij zekere gelegenheid (in zijne *Dichtrede* te vinden) den duivel naar den kop smeet, toen die het al te grof maakte. Al onze kantoorbedienden, al onze boojen, zijn Lutersch; en ik zal nooit dulden, dat deze keten van Lutersche wezens in de war raakt door eene schoondochter. En wat maakt dat verwenschte buiten de kerk trouwen een slecht huishouden! Gij weet dat zoo goed als ik; zij lezen waarachtig niet eens denzelfden Bijbel! Vrouw leest in Bunjan, en man in Arends Paradyschhofje. Genoeg. Nu weet gij mijne meening. Ik wil niet met u over het geloof twisten, maar ik hou 't mijne; en ik zeg altijd: Ik geef mijn geloof aan mijne jongens, als zij in de wereld komen, en mijn geld, als ik uit de wereld ga. Ik heb niets tegen het meisje, dat wat zeggen wil, en ik heb met haar grootvader, Pieter Burgerhart, veel negotie gedaan. 't Was de braafste man van de beurs; haar vader was ook zoo. Hij is maar te vroeg weg. Zij zal in hare kerk ook wel zalig worden; zoo is 't ook nog al niet; doch Hendrik moet maar eene Lutersche vrouw hebben, dan is alles gevonden. Hij zegt mij, dat het juffertje nog niets van zijne liefde weet; ik heb hem nog nooit op eene leugen betrap; het zal des wel zoo zijn. Zoo veel te beter. Als gij nu maar schrijft, dat gij het met mij eens zijt, is alles afgehandeld.' Sara Burgerhart, II 53. - Deze en volgende cijfers verwijzen naar de klein-oktavo uitgaaf van 1836, in drie deelen. Amsterdam, J. Immerzeel Junior, 4de druk. Herdrukt in 1879.

En nu Abraham Blankaart, die voor zaken tijdelijk te Parijs woont (II 66):

'Heer en vriend! In antwoord op den uwen, Amsterdam den... passato, dient: Ik ben nu maar, die ik maar ben, een niets beduidend oud vrijer, en dat's het al; doch ik wil je zweren, dat wij niet meer in geloof dan in humeur verschillen. Ziedaar, ik heb het altoos zoo druk en volhandig gehad, dat het trouwen er is ingetrokken; maar, selderdemostert, was ik vader over een half douzijn jongens en meis-

jes, dan zou ik mijn geluk niet kunnen overzien, als ik daar zoo al die kneuters hoorde snappen en rabbelen. Of Abraham Blankaart ook meê zou doen! En als zij dan zoo verre heen waren, dat zij op 't geen ik zeide aanmerkingen konden maken, het hunne voor hunne kleine zaakjes wisten in te brengen, wel, dan zou ik God hartelijk danken, omdat ik zulke snelle kinderen had, zoo als billijk is. Begrepen zij in 't vervolg eens iets beter dan ik: bestig, zou ik zeggen, en doen het. - Daar heb je nu mijn Saartje, wil ik spreken. Wel, de kleuter weet veel meer van de wereld en van de Schrift dan ik, en ik ben dertig jaar ouder. Vóór ik naar Frankrijk ging, zei ik: Kind, lees je je gebed 's avonds wel stil uit Mell? "Mijnheer," zei ze, "ik bid uit mijn eigen hart; ik weet immers beter wat ik nu noodig heb, dan Mell vóór vijftig jaar dat raden kon?" Wat denkt gij, dat ik toen zei? Je zult, bij dit en dat, jou gebed uit Mell lezen, omdat ik het doe? Mis, mannetje! ik zei: Dat 's waar, meisje, je hebt groot gelijk. En anders zou zij denken, dat ik haar vijand en niet haar welmeenendste vriend was. Hoor, Jan Edeling, gij hebt nu veel meer verstand dan ik, doch daar heb je 't mis in. 't Is op mijn woord, jij hebt mis. God de Heer geeft ons, zijne kinderen, wel reden van zijne bevelen: Doe dat, *opdat het u welga*, staat dat niet in den bijbel? En zullen wij nu zoo misselijk en zoo boos zijn, dat wij onze kinderen, in plaats van brood, slangen en schorpioenen in den mond stoppen? Had, bij gelijkenis, Luter's vader eens gaan zeggen: "Luter, ik versta niet dat je Lutersch wordt, jij zult paaps blijven, want wij zijn van 't begin van de wereld af allemaal paaps geweest; en zoo jij 't in den kop krijgt om van ons oud geloof af te gaan, zullen wij eens wat anders bij de hand vatten." En was Luter's vader evenwel zoowel de vader van Luter niet, als Jan Edeling vader is van zijnen zoon Hendrik; en waar was dan je heele geloof gebleven? Dat je op je kerk gesteld bent, eer heeft uw hart; dat's braaf. Maar hier, ik, zei de gek, ben óók op mijne kerk gesteld, en mijn hart heeft óók eer, zou ik denken. Wel zie, wij verschillen zoo weinig in geloofsgronden, wil ik spreken, dat het niet de pijnne waard is, om er zoo over aan te gaan. En waarom zouden onze jonge lui niet met mal-

kander te kerk kunnen gaan? Hebben wij niet één Heer, één doop? Maar wat hagel hebben wij leeken met hunne disputen en tandtrekken te doen? Zoodat ik maar zeggen wil, dat ik het huwlijk om die reden niet kan afkeuren. - Je moet nu evenwel je niet gaan zitten inbeelden, dat ik met het kind zoo goedkoop ben: alheel niet! maar uw zoon is zulk een braaf man, daar wil ik maar op komen. Neen, daar heeft zij Goddank te veel gelds toe, en is zij van te brave familie; 't is eene mooie brunet ook, en ze speelt maar kapitaal. Sara Burgerhart moet een zoo braaf man hebben als uw Hendrik, en zijne ouders moeten haar met achting en liefde in hunne familie noodigen. - Nu, nu, 't zou geen onaardig kluchtje wezen, met een papa die zei: Zoo zal 't wezen, dochter, want ik versta het zoo. Neen, man! mijne pupil is een redelijk schepsel, en zoo wil ik dat zij zal behandeld worden. Daar had men dan het gooijen in de glazen met papa Edeling, en mijn arme kind was aan de joden overgeleverd. Ik bedank je hartelijk, hoor: ziedaar is mijn antwoord.'

III

Dit is nog maar een begin, doch het geeft alvast een denkbeeld van het overige. Abraham Blankaart's stijl wordt in den loop van den roman een- en andermaal 'misselijk' genoemd. Echter moet men zich daardoor niet van het spoor laten brengen. Blankaart wordt voorgesteld als de ideale oude vrijer, rijk en gul, hartelijk en vrijzinnig. Hem mag nu en dan een ruw woord of een bastaardvloek ontvallen, de schrijfster wil niet dat men hem daarom minder achten zal. Doch laat ons voortgaan.

Saartje Burgerhart, die met drie andere jonge dames op appartementen woont bij de weduwe Spilgoed en van hare vrijheid rijkelijk gebruik maakt, is met Letje de Brunier boodschappen gaan doen in de amsterdamsche modewinkels, en heeft daarna een bezoek gebragt op de kamer van Letje's broeder Coo of Jacob: eene der onvoorzigtigheden waartoe Saartje, in hare onschuld en vrolijkheid, somtijds neiging had.

‘Ik ben met Letje uit geweest,’ schrijft zij (I 210), ‘om dat nieuwmodiesch gaas. Het stuk was bijna weg, doch men wachtte alle dag nog fraaijer, alsook heerlijke taffen, enz. Men heeft mij verzocht, dat te komen zien: en ik heb aanstaanden maandag daartoe bepaald. 't Is een besloten winkel; men ziet er niets dan een modieus huis, moderne meubelen en drie zeer wel gemanierde, tamelijk leelijke, reeds wat bedaagde juffers, die niets dan Fransch spreken: 't kwam wél, dat ik die taal kende. - In 't naar huis gaan gingen wij Coos logement voorbij, en spraken Mademoiselle G. eens toe [de Fransche modiste], die zeer verblijd scheen ons te zien, en vriendelijk innoodigde. Wij voldeden ook aan haar verzoek. Letje vroeg schielijk, of haar broer niet thuis was; neen, zei ze, maar hij zal weldra thuis zijn. Kom, zei Letje, dan gaan wij zoo lang op zijn kamer. Ik volgde, zeer benieuwd zijnde, hoe of het toch op de kamer van een petit-maître er mogt uitzien. Naatje!’ - de brief is gerigt aan eene jonge vriendin, jufvrouw Anna Willis, - ‘nooit hebt gij zoo een huishouden gezien! Mijn oog viel eerst op zijn toilet, dat in de volmaaktste disorder lag. Poeijer en snuif bedekten alles. Hairkammen, wenkbraauwkammetjes, verscheiden verfjes, tandenschuijertjes, tandpoeder, een half glas vol water, zoo smerig als een eend, een stuk uitgedoofde waskaars, eenige fransche boekjes, die niet van de strengste zedekunde schenen, een morsige inktkoker, een vuile slaapmuts en een pot pommade maakten de misselijkste vertooning, die ik ooit zag. Al zijne kleeren hingen over stoelen. Eenige paren zijden kousen slingerden er tusschen. Schoenen, muilen, laarzen, een hartsvanger, lagen door malkander; al zijne boeken konden wel in eene broodmand en zagen er vuil en smerig uit. Letje zag dit lieve boeltje met beschaamdheid eens over, en ik was geheel nieuwsgierigheid. “Kijk me zoo een floddervink eens, zoo een slons van een jongen, en die er altoos uitziet of hij uit een doosje komt.” Kom! zei ik, hij zal er voor hebben. Daarop deden wij zoo veel kattedekwaad, en naaiden zoo veel mouwen en zakken en kousen toe, en verstopten zooveel goed, als de tijd ons toeliet. Toen gingen wij naar beneden, en ziedaar, daar kwam de Vorst van Tour en Taxis [een van Coos bijnamen] wip wip wip de stoep op, ge-

volgd van een vlasbaard of drie, die hier allen logeren. Chevalier Coo weet te wel te leven (zoo hij meent, och arm!) om ons vrijheid te laten zoo terstond te vertrekken; en dewijl Mademoiselle G. hier sterk op aandrong, traden wij in de eetkamer. Terstond presenteerde men 't een en ander. De gure dag gaf Coo den inval om een bowl punch te maken. Fiat punch! Toen had hij 't op zijn lijf! De arak, de citroenen enz., alles kwam uit den hoek. De drank was smakelijk, het gezelschap vrolijk, Mademoiselle G. kluchtig, en Saartje haar zelf. Enfin, Naatje, wij diverteerden ons als vorsten; wij raakten aan 't musiceren, en 't was wel negen ure vóór onze vriend Coo ons thuis bragt.'

Dat Saartje zichzelve geluk wenscht fransch te kunnen spreken, doet vermoeden dat hare opvoeding, voor een meisje van haar stand en fortuin, wat verwaarloosd was. Eerst haar vader verloren hebbende, toen hare moeder, nog vóór zij een volwassen meisje was, had eene ongehuwde, averegts vrome tante, mejufvrouw Suzanna Hofland, wie het meer om het jaarlijksch kostgeld van honderd halve rijertjes dan om de vorming van haar nichtjes verstand of karakter te doen was, haar bij zich aan huis genomen.

Saartje had aanvankelijk met den quasi-puriteinschen leefregel in tante's omgeving vrede gehad; had zich laten toetakelen als een kwakerinnetje, fijntjes en effentjes uitgestreken; had dweepzieke stichtelijke boekjes gelezen, en de huiselijke godsdienstoefeningen onder de leiding van Broeder Benjamin (een gewezen slagersknecht, die zichzelf tot herder en leeraar *in partibus* had opgewerkt) trouw bijgewoond.

Doch naarmate het jonkvrouwelijk gevoel in haar ontwaakte, was haar van dit alles gaan walgen. Te onschuldig om te doorzien dat Broeder Benjamin tot mejufvrouw Cornelia Slimpslamp, tante Hofland's boezemvriendin en de nooit afwezige deelgenoot der door tante aangelegde liefdemaaltjes, in eene niet volkomen geestelijke betrekking stond, was zij schrander genoeg om te beseffen dat tante, wier hoofdondeugd geldzucht was, haar exploiteerde.

Een eindeloos langen tijd, veel langer dan met haar natuurlijk ongeduld strookte, verdroeg zij dien toestand; doch eindelijk

liep de maat over, en nam zij het besluit tot iederen prijs haar juk te verbreken. Het verhaal van hare vlugt, en hoe zij Brecht fopte, tante's oude en onwaardige dienstmaagd, doen ons haar in hare jonge driftige jeugd en aangeboren plaagzucht haarfijn kennen (I 27):

'*Je suis enragée* op het oude wijf, - op mijne tante; ik wil geen week langer blijven, 't is of ik in de hel woon. Mijne tante heeft zeer veel van zijn Satansche Majesteits karakter, en Brecht verdient wel een schoone dienst in zijn onderaardsch rijk.... Ja! bons wat aan; ik zal niet antwoorden, ik zal ook niet open doen. Sus! daar hompelt zij, al grommende, den trap weêr af. Goeije reis naar beneden!... Ik moet, *ma chère*,' -ditmaal is de brief aan Letje de Brunier gerigt, - 'u eens een *scène* teekenen, die u niet zal uit de hand vallen. Woensdag voormiddag raasde zij als een bezetene, omdat ik eenige nieuwe aria's speelde. (Dat 's een wijf, ook!) Zij werd geholpen door hare hottentot van een meid, die mij dorst zeggen dat zij ook danig ontsticht was. Met wordt er gebeld. Brecht, die volmaakt een zog van een bollebuisjeswijf gelijkt, waggelde naar voor, en tante gaf mij een verbruide oorveeg, omdat ik bleef spelen. - "Jufvrouw, daar is sinjeur Benjamin!" - "Wel hede, laat broeder achter komen." Daar kwam broeder, een luije zuipzak van een kerel, in een paarschen japon (men zou wel zeggen, wie of zoo een verlopen slagersknecht toch een japon heeft leeren dragen?). "Welkom, broertje, wel, hoe is 't nu nog al met je?" - "'t Gaat nog al, maar men hoofd, men hoofd!" - "Wel, dat is droevig, maar je vergt ook wat veel." - "Ja 't is mijn ambtsbezigheid; en hoe vaart zuster? Je schijnt wel wat onthutst." - "Ja, dat ben ik ook, 't is niet altijd het effen wegje, broertje." (Tegen Brecht): "Ei, meid, is er niet wat? dan zou broeder hier maar familiaar blijven." Tegen mij: "Toe, lieve Saartje" (was dat uit te staan? lieve Saartje, en mijn wang gloeide nog van den slag!), "bak jij nou ereis schielijkjes wat dunne pannekoekjes, broeder lust ze zoo graag." Ik sloot mijn clavier en zei: 't Is wel, tante. Ik ging naar de keuken en bakte helder door; maar-ik-at-die-al-bakkende-zelf-op. Dit is de eerste trek, dien ik haar speelde, hoe zelden ik mijn genoeg krijgen. - Ik moet hier alles doen, want

Brecht is een lomp schepsel, en snuift sterk. Toen ging ik, terwijl Brecht in huis knungelde, de tafel dekken. Brecht eet met ons, want het is “zuster” Brechtje moet je weten, Letje. Tartuffe zou een goed woord spreken, maar de vent bad (zoo noemen ze dat gehuilebalk) wel een kwartier lang. Hetgeen hij jankte, geleek veel meer naar het morrend geknor van ondankbaar vee, dan naar de zuchten van een bewogen hart, dat zijnen God looft. - Ik kreeg, als *à l'ordinaire*, eten op mijn bord. Twee schepjes groente, met een flenter koud vleesch van daags te voren. Ik spelde mijn servet voor. “Als ik gelijk een kind eten krijg, moet ik ook zien, dat ik mij niet bemors.” “Och, of gij een kind waart!” zei de smulpaap, die onderwijl met zijn duim en vinger de boter van de *robe de chambre* eener cotelette aflikte. “Dat zou heuchelijk zijn!” zei tante. “Ja wel heuchelijk!” zei zuster Brigitta. Toen kreeg ik nog wat bijeengeschraapte spinage en een stuk cotelet. Zuster Santje en broeder “namen” onderwijl eens. Ik krijg nooit wijn; tante zegt, dat het niet goed voor mij is, en dat kan wel zijn, want ik ben jong en gezond. “Kom, Saartje, neem nou maar af; Brechtje is wat vermoeid; de sloof wordt oud.” Ik deed zoo; zette het dessertje op. “Waar bennen de flensjes, Saartje?” - “Die bennen in mijn maag, tante.” Snap, mijn servet neergegoid (bij ongeluk tegen broeders palmhouten pruik), en het onweer op mijne kamer ontweken. Gij weet, ik ben tamelijk vlug, dat mij toen te pas kwam. Knap de deur op slot. 's Avonds kwam de hottentot met een stuk brood en een glas zuur bier, er bij voegende: “dat ik het nooit kon verantwoorden, zoo als ik een vroom mensch al evel plaagde.” - “Scheer je van mijn kamer,” zei ik en duwde haar de deur uit. Het brood (het was goed op de flensjes) at ik op. Het bier gooide ik weg en dronk eens helder uit mijne caraffe; ging vroeg te bed, en sliep als een roos. Daar aanstonds kreeg ik een boterham, met een kom thee, dat wel omspoelsel lijkt. Tante gaat uit, en wil mij voor hare oogen niet zien. Zoo zitten nu de zaken.’

‘De steen’ (vervolgt Saartje een dag of wat daarna, in een brief aan haar voogd, I 31 ‘is geworpen: ik ben 't ontvlugt, en acht het pligtmatig u alles te melden.... Gisteren mid-

dag ging tante uit eten. Ik kleepte mij aan, stak wat linnen bij mij, ook mijne juweelen, die ik van u gekregen heb vóór gij naar Frankrijk gingt, doch die ik nooit heb aan gehad, met een weinig gelds (want zij geeft mij niets - geen duit). Brecht had de stoutheid mij te vragen: “Waar *ga, jij* heen?” - “Dat raakt *jou* niet.” - “Dan zal *je* ook in huis blijven.” - “Heb *jij* 't hart, en belet mij dat eens.” - Ik kan wel boos worden, maar niet kijven, en ziende dat Brecht haar talent te werk stelde, bedacht ik mij. “Brecht,” zei ik, “heeft tante je die orders gegeven, dan moet ik haar de reden vragen, als zij thuis komt; wat zullen wij eten?” - “Kliekjes,” zei zij. - “Goed, ik heb honger; maar wij zullen tantes gezondheid eens drinken; toe, meid, haal eens een flesch wijn, jij hebt zeker den sleutel.” - “Ik doe niet, jufvrouw Saartje!” (nu ik van putten sprak, kreeg ik aanstonds dezen titel!) - “Jij jukt, Brecht; als tante er van spreekt, zal ik haar den wijn betalen.” - “Je tante heeft altoos den sleutel; maar als jufvrouw mij niet beklappen zou, ik kan er toch wel bij.” - “Ik je beklappen! wel, dan moest ik wel gek zijn; krijg maar, toe, schielijk.” - Zij ging. Ik had al lang bemerkt, dat zuster Brechtje aan de fep was; ik tastte haar des van de zwakke zijde aan. Doch pasjes was zij in den kelder, of ik, flink de deur in 't slot, en de grendels er op. Toen ging ik het huis uit, en haalde de huisdeur achter mij toe. Hoe het verder met de zuster gegaan is, weet ik niet.’

IV

Weder zou men zich omtrent de bedoeling vergissen, zoo men op grond van deze en gene uitdrukking die in den mond van een twintigjarig amsterdamsch juffertje kwalijk schijnt te passen, bij de schrijfster de meening onderstelde dat zij in Saartje Burgerhart iets wezenlijks vindt af te keuren. ‘Wij zijn krachtig met het meisje ingenomen,’ verklaart zij in eene narede.

Al hebben de omstandigheden Saartje ontijdig met de ruwheden des levens in aanraking gebracht, jufvrouw Wolff verstaat niet dat men de kleine heldin deswege laken zal. Die schrijfwijze

welke u verbaast en somtijds ergert, is haar geheim. Naderhand, als Saartje de jonge mevrouw Edeling geworden is, en zij bij de wieg van haar kleinen Jan zit, dan spreekt zij anders dan toen tante Hoffland haar oorvijgen of te weinig eten gaf en zij Brecht in den kelder sloot; maar de geest is dezelfde gebleven, en wie geen smaak vindt in het een, zal ook geen oog of hart hebben voor het ander. Doch wat zou Saartje vreezen? zij heeft alle onbedorven jonge moeders op hare hand (III 220):

‘Nu is het nog de pijn waard om te leven! Ik heb nu werk, ik heb pligten te voldoen, die mijne ernstige overdenking waardig zijn; en nu zie ik, dat ik alleen bij gebrek aan bezigheden, die voor mij berekend waren, eene losse, uithuizige, stoute meid was. Zie, Naatje, dat hadt gij ook behooren te bedenken, wil ik spreken, zegt Pieternel [eene oude meid]. Ik begrijp wel, dat het nu maar spelen gaan is, en dat de jonge Jan Edeling mij wel eens andere druktens zal maken! Goed! ik wacht die ook, en hoop dat mijn verstandige man, zoo ik te veel malle moeder ben, moeder en zoon beide teregt zal helpen. Ik kan wel niet zeggen, met Pieternel, dat de jongen er heel verstandig uitziet; maar 't is immers een goed kind, dat naar zijne moeder aardt? en gij weet, dat moeder stikkend vol potsen en flinken zat, toen zij nog zeer jong en zeer los was. Mijn broer [haar nieuwe zwager] heeft er wel moed op, want hij zegt mij in vertrouwen, dat Jan al naar de meisjes begint uit te kijken. - Oom en neef hebben een goeden smaak, zei ik. - Ja, zei hij, de natuur gaat boven de leer. - Kleine Jan hoort ook graag muziek, want als baker van de moordenaartjes zingt, schreeuwt hij als een tijger; maar als ik eenige noten aansla, kijkt hij uit zijn luijers als iemand die zegt: *Nog meer laatste woorden van bisschop T.*’

V

Uit deze en de vorige aanhalingen blijkt duidelijk genoeg welke voorstelling men zich te vormen heeft van den roman als geheel.

Sara Burgerhart en haar tweelingbroeder *Willem Leevend*,

die in het laatste vierdedeel der vorige eeuw het publiek als vaderlandsche romans werden aangeboden, zouden honderdvijftig jaren vroeger onder den algemeenen titel van *Batavische Arcadia* verschenen zijn. Johan van Heemskerck, die met de zijne naam maakte en haar eene plaats in de geschiedenis van ons proza dankt, was in vergelijking van jufvrouw Wolff een kortademig kunstenaar en schrijver; maar zijn boekje behelst bladzijden die voor de teekenachtigste in *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend* niet behoeven onder te doen.

Hetzelfde geldt van Van Effen en zijn *Hollandschen Spectator*: insgelijks eene dagteekening in de geschiedenis van het vaderlandsch proza, insgelijks een nationale zeden-spiegel.

Er komen in die boeken weinig of geen schilderingen van ideale hartstogten voor; of wanneer, gelijk in *Willem Leevend*, eene poging daartoe wordt aangewend, dan treedt de zwakke zijde van het genre aan het licht. Het is oude kunst, maar geen oude italiaansche, zelfs geen oude fransche.

Daatje Leevend, wier karakter in sommige opzigten veel overeenkomst heeft met dat van Sara Burgerhart, en wier vernuft (voeg ik er bij) het menigvuldigst van al aan dat van jufvrouw Wolff zelve doet denken, zegt in een harer brieven (IV 348): ‘Had ik nu het gracieuze penseel van Greuze, ik smeed dat van Jan Steen weg, om het volgende te schilderen.’

Dit komt mij voor, een veiliger wenk te zijn dan hetgeen de schrijfster in een harer gedichten, met een beroep op Rembrand's voorbeeld, tot verklaring bijbrengt van het vrije en breede in hare wijze van schrijven. Aan mijnen Geest. In Van Vloten's uitgaaf van *Leven en Verzen van Elizabeth Wolff-Bekker*, 1866, bladz. 192, 193. Heemskerck noch Van Effen hebben eene zoo oorspronkelijke, zoo onuitputtelijke, zoo frisch opwellende ader gekend als zij.

Heine stelt in een zijner onvoltooid gebleven kleinere studien (*Aus den Memoiren des Herrn von Schnabelewopski*, Kapittel XI) Jan Steen gelijk met Rafael, en laat op dien inval het pleidooi volgen: ‘Ook als godsdienstig schilder stond hij even hoog, en eenmaal zal dit algemeen erkend worden, wanneer de gods-

dienst der smart zal uitgebloeid, de godsdienst der blijdschap onze aardsche rozegaarde haar somber floers zal hebben afgerukt, en de nachtegale eindelijk lucht zullen mogen geven aan hunne langverkropte vreugdeliederen. Doch geen nachtegaal zal ooit zoo vrolijk en jubelend zingen, als Jan Steen geschilderd heeft. Niemand heeft zoo diep gevoeld als hij, dat het hier op aarde eeuwig kermis behoorde te zijn. Hij beseft dat het leven, in den grond der zaak, niets anders is dan een vreugdeblos, op onze wangen getooverd door den kus des Heeren. Hij wist dat de Heilige Geest het schoonst van al zich in licht en lagchen openbaart.'

Niet deze opvatting zelve welligt, in haar geheel, maar eene verstandige keus daaruit, verklaart de overeenstemming die jufvrouw Wolff tusschen haar eigen talent en dat van den vermaarden oudvaderlandschen schilder der vrolijkheid had meenen op te merken. Wil men tegelijk op een treffend verschil de aandacht gevestigd hebben, hier is er een: Jan Steen stond voor niets; jufvrouw Wolff, daarentegen, weigerde standvastig hare *Beemster Kermis* in het licht te zenden, en daardoor welligt sommigen aanstoot te geven. Zij hield er wel niet van dat men *over Gods wereld een kwaad gerucht bragt*, maar achtte het daarom niet noodzakelijk de boere-kermis-litteratuur door haar voorbeeld stelselmatig aan te moedigen. Aan J.E. Grave, *Beemster* 2 Februarij 1771: 'Dat men schildert (een poëet schildert) moet natuurlijk zijn; maar men moet geen dingen schilderen die de welvoegelijkheid stooten. Niets is natuurlijker dan een dronke boer die spuugt, of een matroos die een meisje lompe caresses doet. Ik durf u echter verzekeren, dat ik zou bedanken om die vuiligheden te schilderen.' Brieven van Elizabeth Wolff bij Theod. Jorissen, Nederland 1879, II 152.

VI

Het gewone gebrek der dusgenaamde burgerlijke romans, - dat het leven der hoogere standen, intellektueel en maatschappelijk, daarin of ontbreekt, of karikatuur wordt, - kleeft ook aan de *Historie van Sara Burgerhart*. De hooggebo-

ren ligt misR., die het op Saartje's bederf toelegt, is niet minder zwak van teekening dan van kompositie, en heeft al de allures van een tooneel-snoodaard en professioneel belager der vrouwelijke onschuld (III 49-63).

Doch komt men aan hetgeen lager ligt dan de maatschappelijke kring, waarin de hoofdpersonen van den roman zich bewegen, men vindt het een al gelukkiger geslaagd dan het ander: Pieternelletje Degelijk goed, Stijntje Doorzicht beter, broeder Benjamin en zuster Slimpslamp best.

'Ik sloeg een gat in de lucht; 't was of ik het te Keulen hoorde donderen, *daar onze koetsier van daan is,*' schrijft Pieternel (II 12); en wel mag men vragen of het mogelijk zij, korter en krachtiger dan met dien éénen trek, eene geheele rijkeluis dienstbodewereld te teekenen.

Geeft men de voorkeur aan wat meer trekken bijeen, zie hier hoe Stijntje, de eerwaardige vrouw uit het volk, die met verwonderlijke scherpzinnigheid in de harten harer medemenschen leest, in piëtistetaal eene herinnering uit de geschiedenis van haar geloof verhaalt (III 16):

'Terwijl ik dus als een zoekende, in eenvoud, mijn wegje zoo voortging, onder een gedurig opzien naar *licht* en wenschende aan iedere nadere ontdekking van 's Heeren wil getrouw te mogen zijn, kreeg ik kennis aan eene zuster onzer kerk, die veel lof had bij de ernstige luidjes en die zelfs in de oefening sprak. Ik kan niet zeggen, dat ik iets voor haar gevoelde; zij maakte mij te veel ophef: echter ik veroordeelde niet; ik zweeg, wachtte meer kennis, en dacht: elk brengt toch zijn eigen temperament mede op zijn wegje. Ik ging dan met haar op de oefening. Daar leerde ik Benjamins en Slimpslamps kennen en verfoeijen! Ik zal eens verhalen wat mij den eersten keer daar al tegenstond. Dit: eene allereerbiedigste wijs van spreken over God en goddelijke zaken. Mijn hart rilde, als ik hoorde: *jou woord, jou volk, jou zoon.* Als ik hoorde van: *Vadertje...* Als ik hoorde, dat men tegen bekommerde lieden zei: *Hoe sta je zoo beteuterd jonge ziel? jou borg heit voor jou voldaan; eisch de genade; jij moet die hebben; hebt er regt op; daar is alles voor jou betaald.* Ik zwijge van alle lage en schandelijke zinspelingen op het werk des Geestes, zooals: *werkheiligen*

vergeleek men bij *galeiboeven, die tegen wind en tij oproeiden*; men noemde die gemoedelijke Christenen *barelijke duivels, die loon voor werk vorderden, en die, zoo God hun het loon opzeide, hem de dienst opzeiden*. Men sprak van Palagiaans accorderen, al was 't dan ook maar tegen vijf ten honderd. En dan was er een geraas en getier en geklop op den Bijbel, en de oefenzuster riep: *Riemen binnen! laat het bootje op Gods genade drijven, geef handen en voeten los. Halta, zondaar! Ben je al gearresteerd, booswicht? Wil je den duivel eens een poets bakken? Leg den sleutel op de kist. Geef je heele zedelijke boeltje aan de desolate kamer...* Maar ik mag er niet meer van zeggen. Toen de oefening uit was, bleven de aanleggers, en ik als gast, op een liefde-maaltje. Toen maakte men zijn buik tot zijn god en bemerkte ik schandelijke dingen. De wellust werd bot gevierd; de oogen waren vol overspel en de handen vol bedrog. Men besloot dit liefde-maaltje met een gebed, uitgestotterd door half dronken zwijnen: *Heere, je knecht heit geschepseld! Heere, doe verzoening over de koningzondetjes uwer dienstmaagd!* Het klamme zweet brak mij uit; ik dacht, dat de aarde zich zou openen, om al die in huis waren te verdelgen. Hoe blijde was ik, toen ik den lieven sterrenhemel weêrzag! Ik ging zoo schielijk alsof ik door moorders nagejaagd werd; een huis of twintig van de oefeningsplaats, ging ik bij eenvoudige goede menschen in, die mij kenden, dronk eens water, liet eene sleê halen, maar zweeg zulke gruwelen. Eerst dacht ik in gemoede, dat ik de regering moest waarschuwen; doch 't was of iemand tot mij zeide: “Dewijl dit werk niet uit God, ja zelfs niet eens uit onbedachte menschen, maar uit den booze is, zal het verbroken worden; aanbid gij in stilheid.” Hoe het met dat rot is afgeloopen, is bekend. Zij, de zuster, gaarde de vruchten harer onreinigheid en vlugtte met haren mensch der zonde naar Duitschland, latende hij eene brave vrouw met zes kleine schapen achter.’

Zoo de *Historie van Sara Burgerhart* met een bijoogmerk geschreven is, en niet enkel bedoelt de onschuldige maar onbedachtzame jeugd leerende te vermaken, dan leggen wij er hier den vinger op.

De schrijfster is eene ernstige vrouw, geen wijfjes-encyklo-

pedist van de linkerzijde. Aan Lucretia W. Van Merken, Beemster 4 December 1775: 'Schoon ik zoo vif ben als 't licht, zo is evenwel mijne ziel geheel ernst; mijne levendigheid zit slegts in mijn bloed en senuen.' Brieven van Elizabeth Wolff bij Theod. Jorissen, Nederland 1878, II 420. Een met de godsdienst spottend ongeloof staat haar tegen, en zij laat geen gelegenheid voorbijgaan om als hare overtuiging te doen uitkomen dat valsche wetenschap, of hetgeen zij zoo noemt, veelal een dekmantel voor zedeloze handelingen is. Maar feller nog dan op ongodisterij, en hare zeer ruime sympathie voor den eerlijken twijfel bragt dit mede, - is zij op gehuichelde vroomheid gebeten.

Voor eene hogere regtbank is het eene kwaad zoo groot als het andere, en heeft de dartelende vrijzinnigheid de dartelende orthodoxie niets te verwijten. Doch zoo naauw neemt jufvrouw Wolff het niet. Godsvrucht die door geld- en vraatzucht wordt gedreven, of in dronkenschap en ontucht overslaat, is in hare oogen het monster bij uitnemendheid; en ik durf niet ontkennen dat onze vriendin, in haar ijver voor een redelijk christendom, aan haar afschuw van het Medusahoofd der hypokrisie, wel een weinig te gast gaat.

Met name haar Abraham Blankaart is van dit onderwerp doorgaans te vol, en loopt met zijne liefde voor opregtheid somtijds zoo te koop, dat men voor dergelijk zelfbehagen al even weinig gevoelen kan als voor het geteem der valsche vromen. Alleen moet men toegeven dat die eenzijdigheid in het minst geen afbreuk doet aan het talent waarmede in *Sara Burgerhart* de Cornelia's en de Benjamins zich aan de kaak zien gesteld.

'Nu, kind,' schrijft zuster Cornelia (II 125) aan jufvrouw Hofland, die half en half spijt gevoelt over het onregt dat zij haar nichtje heeft aangedaan, maar te zeer aan het geld hecht om afstand te kunnen doen van de honderd halve rijertjes, 'het is met jou tobben zonder eind. Dat draait al, dat draait al in den Arminiaanschen stinkpoel van doen, van werken, en van goede vruchten te dragen... Zoo je nu het waarlijk nog met de goede zaak meent, en wat doen durft, omdat

alles voor en om ons is, dan moet je maar *met eede verzekeren* dat jou zuster, op heur sterfbed, jou het geld heeft toegezegd, 't zij Sara bij u bleef of niet. Wil je dat niet doen, dan moet jij mij niet om raad vragen. Blijf dan bij je eigen droggronden, en vaarwel.'

Broeder Benjamin bemerkt tot zijne ontsteltenis dat de brief van zuster Cornelia een verkeerden indruk heeft gemaakt, en jufvrouw Hofland, hoe gierig ook, nogtans terugdeinst voor het afleggen van een valschen eed. Die indruk, schrijft hij aan Cornelia, moet uitgewischt en het advies op rekening zijner Helsche Majesteit gesteld worden. Ook goed, antwoordt Cornelia, die het woordeboek der gehuichelde kwezelarij van buiten kent; en zij schrijft den derden dag aan jufvrouw Hofland (II 178):

'Lieve Vriendinne! Daar heb ik, als ik het nareken, zoo een twee dagen en drie uren *in de magt des Satans* geweest. Hij gaf mij die goddeloosheid in. Hij heeft mij verleid. Och, zusje, zusje! ik ben gevallen: ik ben wanhopig, ik ben elendig. Die duizend-kunstenaar was het, die mij dien gruwelijken brief deed schrijven. Zoo heb ik te veel op eigen krachtjes vertrouwd! Och ja! mogt ik er maar door geraakt zijn, en nooit weêr op mij zelf vertrouwen. O! het ging mij, zoo als de Eerwaarde van der Kwast pleegt te zeggen: *de conscientie is de klapperman uit de Hartestraat, die de menschjes waarschuwt voor den brand van de Hel*. Gelukkig dat mijn oude mensch niet te diep was ingeslapen; och! dat was regt dierbaar. - Verbrand toch alles, om der vromen wille. Gij kent de diepten des Satans. Mag ik morgen bij je komen, en dan blijven op 'tgeen je maar hebt? Schrijf mij dit, of ik verval tot wanhoop.'

Natuurlijk loopt tante Hofland er in. Als Cornelia en Benjamin den volgenden dag bij haar komen dineren, dan mengen zij onder het smullen een slaappoeder in haar wijn, en maken zich met al hare effekten en kontanten uit de voeten. De zoeven genoemde brief van Benjamin, waarin de lafaard en schurk Cornelia zijne bekommernissen mededeelt, en keer op keer zichzelf voorbijpraat, completeert het stel (II 175):

'Zusje lief! Ik ben tweemaal vergeefs aan uw woning ge-

weest. Ik ben doods verlegen. Daar heb ik bij haar [jufvrouw Hofland] geweest, en haar zoo dobbend, en in zulk een afgezakten staat gevonden. O Kéa! Kéa! wij zullen haar verliezen: en wij hebben haar zoo noodig; zij is rijk en geeft veel verkwikkingjes aan ons, vromen in den lande. Wij leven grootendeels van haar: de kruike is voor ons niet verzegeld gebleven, en ons deel was een Azers deel, vol vettigheid en vol zoetigheid. o Mij is bange, mij is zeer bange: wij vrome menschjes zullen bekend worden. Die Blankaart! ik beef als ik om hem denk; 't is een Enaks kind, groot van stature; ik ben een stinkend niet bij hem. - Zij is danig ontsticht door jou brief: schrijf dan een briefje, dat je berouw hebt en geef den Engel Satanas de schuld: je weet, die is onze wrijfpaal. Schik u wat naar haar zwak geloof. Overleg dit alles zoo eens: ik heb geen tijd. Denk dat wij haar noodig hebben. - Zusje, zusje, 't zweet breekt mij uit. Ik zal al mijn achting, ik zal mijn kostwinning verliezen: wie zal nu van mij 't Geloof leeren? Wij moeten ons haasten. De kwaaje is nabij! Wij zullen voor Blankaart moeten bukken. - Overleg deze dingetjes zoo eens in uw harte. Ik heb rust noch duur. Stel mij gerust, dat je er iets op weet. Gij zijt zeer wijs, dat weet ik. Je weet, Kéa, hoe de zaakjes tusschen ons staan? dat mijne ziele aan uwe ziele kleeft: dat heb je immers *bij bevinding*, hertje? Wij moeten haar houden, kind. Ofschoon gij mij tot een gouden vat verstrekt, zij is echter een aarden vat, dienstig tot ons gebruik. Is het zoo niet, liefstetje? Wees toch nooit zoo jaloersch: och! jij hebt geen reden daartoe: *ik heb mijn deeltje aan u*: dat heb ik, och ja! Ik verzegel dit briefje met een geestelijken liefdekus. Ik ben uw eigendom.'

VII

Broeder Benjamin, zuster Cornelia, tante Hofland, Stijntje Doorzicht, Pieternelletje Degelijk, de oude Edeling, de oude Blankaart: dit zijn, met Saartje zelve, zeker de origineelste typen in de naar Saartje genoemde *Historie*; en na onze vlugtige eerste kennismaking met deze, kunnen wij zonder onbeleefdheid een voorloopigen blik in *Willem Leevend* werpen.

Nog meer bijna dan een burgerlijke roman, is *Willem Leevend* een burgerlijk epos, een soort van tragi-komisch heldedicht, om welks hoofdpersoon en zijne lotgevallen een aantal anderen gegroept zijn, die elk een gewichtig onderwerp vertegenwoordigen.

Het is geen leerdicht, en toch wordt er veel in geleerd. Men vindt er eene theorie der hartstogten, theorien over het huwelijk, de vriendschap, de liefde, een stelselmatige polemiek tegen de sentimentaliteit, eene theorie van het natuurlijk gevoel, eene apologie van het bijbelsch (in tegenstelling met het dogmatisch) christendom en, in verband daarmede, eene doorgaande bestrijding der ongodisterij, eene kritiek der kerkelijke toestanden van den dag. Is het wonder dat zulk eene rijke stof de schaar trotseert, en ook het beste uitknipsel niet schadeloos kan stellen voor het missen van het geheel?

Ik noemde den kerkelijken strijd van den dag; en menig oningewijde meent aan die aanwijzing genoeg te hebben om te weten dat een boek, honderd jaren oud, waarin dergelijk onderwerp eene voorname plaats beslaat, onmogelijk zijne gading kan zijn.

Dit is een vooroordeel. In het 6de Deel van *Willem Leevend* wordt een brief van een betrekkelijk nog jeugdig dorpspredikant gevonden, in den roman alleen bestemd om door Willem zegevierend te worden wederlegd, maar die tegelijk op zoo treffende wijze de grieven der onkerkelijke wereld onzer eigen dagen tegen de moderne theologie zamenvat, dat men hem van gisteren waant.

‘Hoe, vraagt gij, was dat mogelijk?’ - schrijft onze predikant, als hij Willem heeft medegedeeld dat men, na zeven jaren studerens in de theologie, ofschoon hij geen enkel leerstuk der Publieke Kerk van harte geloofde en al de voornaamsten van harte verfoeide, hem nogtans zonder bezwaar als proponent had toegelaten, of, gelijk er in de Boekzaal stond: hoe hij met volle ruimte was uitgestooten in den rijken Oogst der Kerk.

‘Het is zeker mogelijk, want het is niet anders. Was de bevestiger dan heterodox? Wel gansch niet: en, zoo ik hem noemde, gij zoudt moeten toestaan dat de knaap zoo orthodox als dom en heethoofdig is; ja zulk een licht als er maar zelden aan Neêr-

landsch kerkhemel *bralt*. Door dien Eerwaardige ben ik, onder een glas wijn en een pijp, maar eens wat heel prettig geëxamineerd. Het beviel mij zoo wel, dat ik nog wel eens zoo een examen zou willen doen. Laat ik u uit den dut helpen.

Mijn vader is predikant in eene buiten-provincie, en berucht om zijne groote regtzinnigheid, gelijk om andere predikstoeldeugden. Het nieuwe is bij hem zoo verdacht als verfoeid. Hierom hield hij het zingen der nieuwe berijming [van 1772] zoo lang doenlijk uit de kerk, ofschoon hij, zoo als Dominé Comrie, den boeren niet vertelde, dat hij *de psalmen van Datheen nog met hen in den hemel hoopte te zingen*. Hiertoe had hij te veel gemoedelijkheid. Mijne moeder is eene strikte, zuiver Lampiaansche matrone. Mijn vader is zeer coleriek; mijne moeder niet minder zwaarmoedig. Ik heb eene zuster, die kapelmeestresse in de oefening is, en zeer op den penning gesteld. Keerde ik het rokje, wat zou het gevolg zijn, Vader stierf aan eene beroerte, moeder aan eene slijmziekte; en zuster zou zich, ten koste mijner ketterij, van den heelen boel zeer godvruchtig meester maken. Kan ik dat voor mij, voor mijne vrouw en vijf kinderen, ook al verantwoordten? Hierbij heb ik nog twee tantes, rijke oude kweezels, die lang vóór de tijden der Apostelen van priesterlijk geslacht waren; immers zoo verhalen zij, en voegen daar bij, dat haar overoudoom een der zeventig overzetteren was, die door de Staten in kommissie gesteld waren, om den Bijbel op nieuw te vertalen. Al mijne voorvaderen, lang vóór Paulus, die den Romeinen predikte, geloofden ook reeds de predestinatie. Ik heb eene grootmoeder, die, juist als een uurwerk, alle nooten speelt, die daarop gezet worden; vermits nu alle nooten Dortsch gereformeerd zijn, begrijpt gij ligt, welke toonen zij geven moet. Ik moest des, om zoo vele sterfgevallen en ontervingen voor te komen, den volgenden weg inslaan: *komt gij in mijn geval, kom op dien weg; daar alleen is veiligheid.* Willem Leevend, VI 64 vgg. - Deze en de volgende cijfers verwijzen naar de uitgaaf van 1784. 's Gravenhage, Isaac van Cleef, acht deelen.

Na die forsche zelf-karikatuur tot inleiding begrijpt men

wat er volgen moet als de briefschrijver gaat verhalen hoe hij, eerst aan de akademie, toen bij zijne bevestiging als predikant, eindelijk als dienstdoend leeraar, steeds een voorzigtig systeem van hooren, zien, en zwijgen, heeft gevolgd; gevolgd bij het prediken over de zondagen van den Heidelbergschen Katechismus, bij het onderwijs geven aan boereknappen en meisjes, in gesprekken met ‘regtzinnige knevels’ onder zijne ongeletterde gemeenteleden, bij zomer-predikbeurten voor regtzinnige aanzienlijken, eigenaren van buitenplaatsen, enz. Eindelijk laat hij zich door Willem vragen: ‘Kan dit bestaan met den pligt van een eerlijk man?’ en antwoordt:

‘Gij moet mij niet alleen beschouwen als mensch, maar als een mensch die in vele betrekkingen staat met anderen. Als zoon moet ik mijne ouders niet van verdriet doen sterven; als man en vader moet ik voor mijn huishouden zorgen. Zijn dit ook geene plichten? Is hij *die zijn huishouden niet bezorgt, niet erger dan een ongelooovige*? Moet ik een lieve vrouw, moet ik onnoozele kinderen berooven van een zeer sober traktement, hen overgeven aan gebrek, aan al de verachting die behoeftigheid overal vergezellen? Weet ik, of men mij in eene andere gemeente zal ontvangen? Kan ik dat veilig onderzoeken? Kan ik, zonder daar zeker van te zijn, mijn afscheid nemen, al wogen andere pligten al eens minder bij mij? Stel u eens bedaard in mijne plaats. Bedaard, zeg ik. Want ik verkies geen enthousiast tot mijn regter. Mijn bloed kookt niet meer in mijne aderen; die tooverij is verdwenen; zelden duurt die koorts nog, als men reeds in de dertig jaren heeft en zich meer ophoudt met denken dan verbeelden.’

Nu volgt eene lijst pijnstillende middelen: ‘Vooreerst, niemand heeft de macht om te zeggen: *Dit zult gij leeren, en niets anders*. Doet men dit, dan moeten wij ons daartegen verzetten, indien hetgeen men wil dat wij leeren zullen, strijdt tegen het goddelijke bevel. Nu zult gij mogelijk zeggen: “Goed, maar als gij evenwel belooft, iets, wat ook, te leeren, en gij weet dat gij daarvoor alleen uw traktement krijgt, dan moet gij, wilt gij een eerlijk man blijven, dat iets leeren, 'twelk gij beloofd hebt te zullen leeren, want het is een vrijwillig door u aangegaan kontrakt; verbreekt gij dit, en laat gij u evenwel

betalen alsof gij het hieldt, dan zijt gij een slechte kwant...” Niet zoo haastig! Laat ik u de zaak eens in een ander licht voorstellen.

Tegen mij is gezegd: Als gij uwe boeren in den hemel kunt brengen, zult gij jaarlijks voor de leverantie zeshonderd en vijftig gulden, nevens nog eenige kleinigheden genieten; dezen weg moet gij inslaan; van deze middelen moet gij u bedienen; neemt gij dit aan? - Ik zeg: *ja*, en dat wel van ganscher harte. Maar ik ben er beter achter; ik weet een weg, die regt uit regt aan loopt; ik weet middelen, die niet falen; ik breng er mijne kudde. Zij komen waar zij wezen moeten. Ik voldoe dus aan het groote oogmerk, en ontvang met veel ruimte mijn salaris.

Laat ik u al eens toestemmen dat ik eene *politieke* misdaad bega: hoeveel wezenlijk en ver voortlopend kwaad kom ik dus doende voor! 't Is waar, ik voldoe niet aan mijne belofte; maar ik doe veel meer. Ik beloofde valsheid te leeren, ondergeschoven leerstukken; en ik leer waarheid, ik volg geenen regel dan dien van Jezus en zijne apostelen. Ik ondermijn een valsch systema en bereid de menschen tot de leer des Evangeliums voor. Het is des billijk, dat ik mijn armzalig traktementje ontvang.

Mogelijk zult gij mij beklagen en zeggen: Mijn vriend, ik beken dat uwe omstandigheden moeilijk zijn; evenwel, volg het voorbeeld van sommigen: ga over tot eene andere gezindheid in de Christenkerk. - Onnoodig; die gezond zijn hebben geenen medicijnmeester van doen, maar die ziek zijn. Neen, allerbekwaamst jongeling: *de Publieke Kerk moet in de Kerk gereformeerd worden*. Bij al wat u dierbaar, bij al wat u heilig is, word in de Publieke Kerk predikant. Onuitsprekelijk veel nuts zult gij, met zulke talenten uitgerust, kunnen doen! Bedenk dit wel: wij moeten ondermijnen, als wij niet afbreken. Wat schaadt het, door welke middelen wij het gottisch gevaarte van scholastieke dwalingen omverhalen, als het ons te doen is om op deszelfs puinhoopen een beter gebouw te stichten? Laten onze oude stijfhoofden eerst in vrede ontslapen; dan kunnen wij allen, die nu verborgen zijn, de handen ineen slaan.'

Is dit eene satire? vraagt de lezer, bij het terugvinden dier

honderdjarige bladzijde. Zoo min eene satire als een paskwil. Het is alleen een bewijs dat, wanneer het ware talent zich aan het beligchamen van een onderwerp zet, er in het beeld leven geblazen wordt.

VIII

Nu wij begonnen zijn met de theologie, wordt hetgeen daarmede in verband staat gevoegelijkst in eens afgedaan.

Willem Leevend, zeide ik, is onder meer eene verdediging der christelijke openbaring tegen de natuurlijke godsdienst en, meer in het algemeen, van het geloof tegen het ongeloof. Niemand die het boek gelezen heeft, zal dit tegenspreken. Zelfs houd ik het er voor dat het leveren van zulk eene apologie het hoofd-oogmerk der schrijfster is geweest en zij om die reden, gelijk uitdrukkelijk door haar als een eisch van het te voren afgebakend plan wordt aangeduid (VIII 350), den roman heeft laten eindigen met het voorbeeldig sterfbed harer model-christin, de eerwaardige jufvrouw Christina de Vrij. Volgens elke andere hypothese zou het huwelijk van den held, niet dat sterfbed, het natuurlijk slot der vertelling geweest zijn.

Blijft men aan het uitwendige hangen, dan is de apologie mislukt; en zij *moest* mislukken omdat door de schrijfster geen rekening is gehouden met de omwenteling, door haar tijdgenoot Immanuel Kant in de wereld van het wijsgeerig denken gebragt. Haar horloge was blijven stilstaan bij den naamgenoot van haar man, den deutschen professor Wolff.

‘Het behoort tot onze onverzettelijk aangenomen grondregels,’ schreef jufvrouw Deken in 1801, ‘dat de maatschappij aan duizend kantianen en honderd duizend dichters niet zoo veel verliezen kan, als aan één eerwaardige moeder. Gij verstaat Kant niet! schreeuwt mij een modern wijsgeer toe. Ik geloof dat gij gelijk hebt, zeer respectabele filosoof! maar ik vertroost mij, dat ik deugdzaam en gelukkig zijn kan, zonder een diep inzien in deze *nieuwmodische filosofie*.’

Ook jufvrouw Wolff zelve, anders veel schranderder en belezener dan hare vriendin, dacht er zoo over: ‘Ik heb mijn armzalig hoofd eens een veertien dagen met Kant gebroken, maar

ik geloof *dat ik te oud ben om hem wel te verstaan*, en waar ik hem vat, doet hij bij mij onder voor de lessen van onzen goddelijken Meester, wiens wijsheid wij te meer bewonderen, naar mate men doordent en de menschelijke natuur leert kennen.' Van Vloten, Proza-stukken en Brieven, bl. 191, 193.

Om kort te gaan, de christelijke godsdienst wordt in *Willem Leevend* tegen vijanden van den vorigen dag verdedigd, en behaalt voor lezers van den tegenwoordigen tijd eene te gemakkelijke overwinning.

Nogtans bezitten ook van dit gedeelte der opgenomen stof sommige partijen innerlijke waarde. Met name zal de poëzie van het geloof, zooals de tachtigjarige Christina de Vrij die uit haar Dirk Rafaelsz Camphuysen putte, wel altijd het groote plechtanker der christelijke apologeten blijven. Krachtig steekt het blijmoedig beeld dier oude dame tegen dat van den somberen student Jambres af, die, ook al ware hij niet binnen weinige jaren zedelijk te gronde gegaan, uit zijn zwartgallig scepticisme toch nooit eene aannemelijke levensbeschouwing had kunnen dichten.

Meer nog dan jufvrouw Deken ging jufvrouw Wolff voor uitermate vrijzinnig, om niet te zeggen voor eene vrijdenkster door, en het mag ons niet te sterk verwonderen zoo zij door sommige tijdgenooten, op grond harer *Santhorstsche Geloofsbelijdenis*, van overhelling tot profaneren verdacht werd. Van Vloten, *Leven en Verzen*, bl. 68 vgg. Doch men behoeft slechts acht te geven op het welbehagen waarmede zij in *Willem Leevend* den ongeloovigen Jambres prijsgeeft en de geloovige Christina de Vrij verheerlijkt, om in te zien dat hier een groot misverstand in het spel was.

Onkerkelijk, anti-klerikaal, was zij in hooge mate; zoo zeer dat zij, na van de Hervormde gemeente zich te hebben afgescheiden, zelfs de Doopsgezinden niet liberaal genoeg vond om er zich bij aan te sluiten. Maar, indien eene geloovige op eigen hand, eene geloovige was zij door en door: vol eerbied en bewondering voor den Bijbel, eene opgeruimde bedevaartgang-

ster naar het toekomstig Hemelsch vaderland, dweepend met de pelgrimsliederen eener zuivere christelijke mystiek en ascetiek. De gelukkige vereeniging van mysticisme en rationalisme, welke men bij haar aantreft, moge door den tijdgenoot niet aanstonds gewaardeerd en vaak miskend zijn, het nageslacht telt Betje Wolff teregt onder de heiligen.

IX

Willem Leevend heeft groote kans, evenals *Werther*, door lezers van den tegenwoordigen tijd onder de sentimentele boeken gerangschikt te worden; en sentimentele boeken, dit weten wij, zijn de nachtmerrie der 19de eeuw.

Ik zal niet ontkennen dat er aanleiding toe bestaat. De episode van Lotje Roulin is als het ware doorzult van sentimentaliteit; bovenal Willem's vriendschap voor dat meisje. Het verbond der twee jonge vriendinnen, Coosje Veldenaar en Chrisje Helder, schijnt aan hetzelfde euvel te lijden. Doch mag ik het zeggen? de schuld ligt grootendeels aan ons en onze onbevattelijkheid.

Waren wij beter te huis in de litteratuur van de laatste helft der vorige eeuw, wij zouden weten dat *Willem Leevend*, zoo goed als *Werther*, wel verre van een aan de sentimentaliteit gebragt offer te zijn, integendeel bestemd is geweest het sentimentele te keer te gaan. Dit wordt niet alleen omstreeks het einde van den roman (VIII 220) in klein kapitaal openlijk verkondigd, - waar de jonge mevrouw Van Sytsama, geboren Coosje Veldenaar, het droevig uiteinde van Lotje Roulin met even zoo vele woorden noemt 'EEN LEERZAAM VOORBEELD VOOR IEDER, DIE OVERHELT TOT OVERDREVENE GEVOELIGHEID,' - maar wij lezen het ook tot onze straf in de nabetrachting van jufvrouw Wolff (VIII 351): 'Onze sentimentele jongelieden zijn maar gansch niet voldaan over de Brieven, waarin wij *ieveren tegen deze nieuwbakken zedelijke ziekte; eene ziekte die, wordt zij niet in de bronnen aangetast, eene nationale ziekte worden kan.*'

Met de wederkeerige vriendschap tusschen Coosje Veldenaar

en Chrisje Helder is het niet anders gesteld. Er bestond voor jufvrouw Wolff eene bijzondere reden veel met de vriendschap op te hebben. Jong en geestig ding van twintig jaren, was zij de vrouw geworden van een dorpspredikant en weduwnaar die er vijftig telde; maar niet omdat zij geen hart had. ‘Wacht tot ik *mes mémoires* eens in 't licht geeft,’ leest men in een partikulieren brief van haar uit later tijd, ‘om te oordeelen of ik wel een zot stukje begon, toen ik, twintig jaren oud, mijne familie tot één toe en *ma très-chère patrie* adieu zeide [zij was uit Zeeland], om met een oud, statig man in het stijve Noord-Holland te hokken. Ik heb mogelijk meer regt op den schoonen titel van *philosophe* dan gij denkt. Indien de filosofie ook bestaat in te triomferen over den sterksten en vurigsten hartstogt, waarvoor 't aandoenlijk hart vatbaar is, uit een loffelijk *principe*, dan usurpeer ik dien titel niet... Ik heb mijn hartstogt overleefd. Vriendschap is sedert mijn *idole*; maar mijn vriendschap is zoo teder, dat zij niet hoeft te wijken voor de liefde van een Duitscher.’ Elizabeth Wolff aan Mr. Noordkerk, 19 Oktober 1770.

Eene vriendschap zoo teder dat zij niet hoeft te wijken voor de liefde van een Duitscher: beter dan met deze woorden van jufvrouw Wolff zelve kan niemand de betrekking tusschen Chrisje Helder en Coosje Veldenaar, tusschen Willem Leevend en Lotje Roulin omschrijven. Als theorie verraadt zij overal haar oorsprong. Zij is het *pis-aller* eener opgewekte en levendige vrouw die, na eenmaal in het bikkelspel van den felsten hartstogt het onderspit te hebben gedolven, naderhand in minder forsche aandoeningen troost gezocht, en daarin eene schadeloosstelling gevonden heeft. Dit is ook de sleutel tot het bondgenootschap door haar, toen zij weduwe geworden was, met Aagje Deken aangegaan; eene betrekking zoo innig dat de eene der twee vriendinnen de andere geen veertien dagen heeft kunnen overleven.

Er komen in de brieven welke Coosje Veldenaar met Chrisje Helder wisselt bladzijden en uitdrukkingen voor die, zoo zij niet bewijzen dat het schilderen van tedere aandoeningen met tedere woorden buiten de eigenlijk gezegde roeping onzer schrijf-

ster lag, in elk geval van eene groote mate van overspanning getuigen.

Alleen leze men de brieven van Bilderdijk aan Odilde, van Gijsbert Karel van Hogendorp aan zijne moeder, en men zal erkennen dat die toon, welks onnatuur ons thans verbaasd doet staan, destijds mode was en voor een bewijs van opvoeding gold.

Als Chrisje Helder, na den winter in Rotterdam te hebben doorgebracht, met hare familie weder buiten komt, dan bewondert zij waarschijnlijk haar eigen stijl wanneer zij schrijft (I 400): ‘Nooit ben ik zoo wel, nooit zoo eenparig, zoo keurlijk, blijmoedig, zoo volmaakt gerust, nooit zoo zedelijk, zoo veel een mensch, als hier, hier buiten.’ Desgelijks wanneer zij, met het oog op hare natuurlijke gebreken, die zij opsomt, de bekentenis boekt (I 11): ‘Kortom, ik heb mijne vriendin zoo noodig voor mijne zedelijkheid, als voor de behoefte van mijn gevoelig hart.’

Coosje Veldenaar doet voor Chrisje Helder niet onder. Eene pedanter frase dan de volgende (I 28) zal wel zelden uit de pen van een jong meisje gevloeid zijn. ‘Geld heb ik niet, en ook niet te wachten, maar wat beteekenen schatten voor iemand, die liever een bloem ziet dan een juweel, en die geene kunstbehoeften te vervullen heeft, dewijl zij in den schoot der Natuur is opgevoed, en geen behagen vindt in het kostbare stadsleven?’ Onbetaalbaar is ook (I 129) Coosje's uitroep: ‘o Mijne Chrisje, hoe onschatbaar zijn die aandoeningen, welke onze welgeplaatste hartstogten uit de hand der zegenende Natuur ontvangen!’ De *précieuses ridicules* uit Molière's dagen zouden het niet verbeterd hebben.

Bedenklijker dan die gebreken van den tijd en van het genre, zijn de spitsvindigheden waartoe jufvrouw Wolff hare twee jonge vriendinnen somtijds laat vervallen. Men spreekt van in vieren gekapte gevoelens of begrippen: jufvrouw Wolff verstond die kunstbewerking. Hare Chrisje Helder (II 292) kent ‘schaduw-dunne denkbeelden’ die zij met hare vriendin zou wenschen te bepraten; hare Coosje Veldenaar (II 308) ‘haarfijne aandoeningen die men voor háár niet kan beschrijven, welke die niet in haar eigen boezem ontwaart.’ Chrisje

kan getuigen (IV 95) dat Coosje ten onrechte beschuldigd wordt van eene soort van koelheid, die zij met het ellen lange woord ‘onmededeelnemendheid’ aanduidt. Wanneer Coosje's vader overleden is, dan gevoelt Chrisje (VII 208) dat sedert die noodlottige tijding hare liefde voor hare ouders, die vroeger reeds niet te overtreffen was, tot ‘eene allerfijnste, doordringendste bezorgdheid is overgehaald.’ Overgehaald: zou men niet wanen met geestrijke vuchten te doen te hebben?

Elders (VI 325) beschrijft Chrisje aldus het bevallig uiterlijk eener nieuwe kennis, de jonge mevrouw Everards: ‘Welk eene zachtheid in haar gelaat! Hoe veel van dat *mede afdrijvende mollige in hare oogen!*’ Inderdaad, dit gaat te ver. Het is de overdrijving van de theorie der bijzondere vriendschap, op eene andere plaats door Coosje Veldenaar fraai en breed beschreven (VIII 103): ‘Laten wij het voor ons houden, mijne Chrisje; maar *daar is zeer zeker* eene zeilsteenige kracht, die sommige zielen sterk aantrekt, zoo ras zij binnen den kring der werkzaamheid komen. Indien zulke menschen elkander hier, aan deze zijde der Eeuwigheid, nog ontmoeten, dan hebben zij het ideaal *gevonden*. Zij *verstaan* elkander oogenblikkelijk; zij leeren elkander in weinig uren nader kennen dan anders in vele jaren mogelijk zij.’

Ook Willem Leevend heeft van die uitdrukkingen welke den hedendaagschen lezer ongeduldig maken. Hij spreekt zonder omwegen (VII 227) van ‘mijn gevoelig leven’. Evenals de kolonel Sytsama (V 278) ondervindt hij, als hij Chrisje Helder mag beminnen, ‘een schat der beste, der edelste, der *hartuitbreidendste* gevoelens.’ De oude mevrouw Helder (VIII 16) zal hem als haar schoonzoon erkennen, zoodra zij hem in staat vindt om ‘dit *overwegend genot van zaligheid* zonder bezwijken te kunnen genieten.’ Hij schrijft aan zijne aanstaande schoonmoeder (VII 232): ‘Valt hier iets op te offeren, - en dat voel ik maar al te zeer, - ik heb dan meteen de ongezochte gelegenheid om u, Mevrouw, te overtuigen, dat ik niet geheel vreemd ben aan die innerlijke sterkte, welke gij wel eens het karakterizerende eener ziel noemt, die niet dulden kan, *onder het gros geteld te moeten worden.*’ Echter zijn dit kleinigheden vergeleken bij den pathos, dien de dood van Lotje Roulin bij Willem opwekt (V 11):

‘Ik heb het graf van mijne Lotje bezocht. Het mag mij naauwlijks van het hart, het zelfs aan U te zeggen. Zoo de koster zijn belang verstaat, zal hij zwijgen. In de schemering ging ik, onverzeld van hem, in de kerk, - - naar het graf. Hijgend, vermoeid, bleek, bevend, knielde ik op hare zerk: mijne oogen pijnlijk droog heet; mijn borst zoo bekneld, dat ik mijn kamizool openrukte. Geen woord, geen zucht, kon zich doorgang banen. De kerk was gesloten; ik alleen bij de dooden; verlamd, maar volkomen bij mij zelf: alles week voor mij deinzende achterwaarts. Lotje's graf: niets dan dat bestond er meer voor mij. In zulk eenen staat kan de eindige Natuur niet lang blijven, zonder vernield te worden. Mijn angst, mijne stikkende aandoeningen, dreven weg in eene *smeltende, balzemende weemoedigheid*. Ik zuchtte, ik stortte tranen; de naam, de lieve naam van mijne Lotje, zweefde weder, zacht als mijn adem zelf, over mijne bewegende lippen. Ik herhaalde dien! *Dat was verrukkelijk!*’

Van waar dat zulke taal in onze ooren zoo vreemd klinkt, zoo overdreven? Waren de menschen in die dagen anders bewerktuigd dan wij? Voortgekomen uit eene andere vermenging van geest en stof? Zeker; lag niet tusschen dien tijd en den onzen de fransche omwenteling van 1789, men zou het bijna gelooven en tot eene bovennatuurlijke verklaring de toevlugt moeten nemen.

Doch wie gevoelt niet dat het een oneindig verschil maakt, hetzij men leeft in de laatste jaren eener bijna uitgebloeide beschavingsperiode, of in de eerste eeuw van een nieuw tijdvak? Voor ons de romantiek en het realisme; eene romantiek die teruggrijpt tot aan, tot voorbij de middeneeuwen, en van al hetgeen tusschen haar zelve en dat gothisch tijdvak ligt niets weten wil; een realisme dat, slaat het eenmaal aan de bewerking van het tegenwoordige de hand, u geen enkele bijzonderheid schenkt, geen enkele spier of vezel.

In de dagen toen *Willem Leevend* het licht zag, daarentegen, eene litteratuur die optreedt als pleitbezorgster van hetgeen in de oude zamenleving eerbiedwaardig en duurzaam scheen, een protest tegen de neologie, een zich vermeijen in het bezit van onverliesbaar gewaande schatten des gevoels, een zich over-

geven aan aandoeningen die men als de bloem der overgeërfde beschaving aanmerkt, en waarin zich te baden voor distinktie doorgaat.

X

In de tweede helft van den roman waarvan ik spreek verschijnt eene duitsche gravin en jonge weduwe ten tooneele, welke niet minder dan Willem Leevend zelf, wiens kennis zij toevallig gemaakt heeft, als de getrouwe uitdrukking van die rigting kan worden aangemerkt.

Willem, die voor eene poos over de grenzen had moeten vlugten, omdat hij 'een neerlaag gedaan' of, met andere woorden, in een tweegevecht bij ongeluk een onwaardig lasteraar van Lotje Roulin gedood had (V 127), raakt verdwaald op het landgoed der gravin, wier zoontje hij het leven redt en in wier hart uit dankbaarheid eene levendige vriendschap voor hem ontluikt.

Zij is katholiek, hij een ijverig protestant en dilettant-theoloog. Doch dit bevordert veeleer de innigheid van hun omgang en het vertrouwelijke hunner gesprekken, dan het er schade aan doet.

Spoedig wordt de verhouding schijnbaar zoo intiem, dat de biechtvader van gravin Henriette er aanstoot aan neemt en heimelijk haar zwager waarschuwt. Deze, in de vooroordeelen van stand en geboorte opgevoed, vindt het niet alleen ongepast dat zijne schoonzuster zoo spoedig haar pasgestorven echtgenoot schijnt te vergeten, maar neemt het bovenal kwalijk dat zij koketteert met een burgerknaap uit Holland, die tijdelijk nog wel bij haar kind de funktien van gouverneur waarneemt. Eene gravin Van B. de minnares van een laaggeboren vreemdeling en huisonderwijzer!

De baron doet Willem opligten, en geeft hem eerst op eenige uren afstands van het landgoed der gravin zijne vrijheid terug; doch de afstand is niet zoo groot of Willem ziet kans zijne vriendin te doen weten dat hij voornemens is haar omstreeks middernacht een afscheidsbezoek te komen brengen. Hij weigert niet haar vrijwillig te verlaten, zoo dit dienstig is voor hare

rust en goeden naam; maar vóór de scheiding wil hij haar nog eenmaal terugzien. Door tusschenkomst van een bediende wisselt hij met haar van gedachten over dit onderwerp; en ziet zich het nachtelijk rendez-vous (anders kan de wereld het niet noemen) toestaan.

Ziehier hoe Henriette in een brief aan mevrouw Helder, met wie zij door Willem's toedoen in korrespondentie gekomen was, verslag doet van die korte zamenkomst, met overlegging der gewisselde schrifturen (VII 176 vgg.):

‘Ik bid u, mevrouw, dat gij, vóór gij dezen verder leest, de afschriften, die ik hier nevens zend, gelieft in te zien. - - Welnu, gij hebt die brieven dan gelezen. - - Komt het u, mevrouw, niet een weinig *vreemd* voor, dat ik de onstuimige begeerte inwilligde van eenen jongeling, reeds op zulk eenen afstand? Ach, ik ducht het! Maar, mevrouw Helder moet niets *vreemds* vinden in het gedrag eener vrouw, die den hoogsten prijs stelt op hare goedkeuring. Toen mijns overleden mans kamerdienaar mij berigtte, dat de heer Leevend reeds tot X. was teruggereisd, schrikte ik! Ik was zelfs wat misnoegd op den eerlijken ouden man; maar die vroeg mij: *of het dan ook mogelijk ware om den edelaardigen jongeling iets te weigeren, als hij het zoo ernstig, zoo in zijn ziel bewogen, verzocht?* Ik zweeg, en schreef hem het inliggend biljet; Werther's Lotte zelve had dit koket briefje der gravin aan Willem niet kunnen overtreffen: ‘Wees niet roekeloos! Mogelijk waakt de verrader. Spaar mij, zoo gij mijn vriend zijt. Hij, die u dit biljet brengt, zal u de noodige berigten en hulp geven. Een paar oogenblikken zal ik u zien. Uwe vriendschap roert mij, maar uw voornemen keur ik ten sterksten af. Wat baat het? *Uw onbuigzame geest is onverzettelijk, en duldt geene teleurstellingen.*’ Karel bevel gevende, het eigenhandig te bezorgen en den heer Leevend zelf bij mij te brengen. - Het geregeld leven, dat men op het kasteel van B. leidt, is oorzaak dat er ten twaalf uren reeds geen licht meer vernomen wordt. Dan zijn alle de meerdere en mindere bediendens al ter rust. Ik begaf mij toen in de kamer van onzen vriend; daar zat ik bij het zwakke licht eener waskaars. Ik las niet: konde ik? Neen! Ik zat verloren in mijn eigene gedachten; ik was niet zoo tevreden over mij

zelf, als ik anders ben. Weduwe... vier-en-twintig jaar... verdacht... En ik had mij laten bewegen om den beminlijken Leevend, in het holste van den nacht, bedekt, vermomd, te ontvangen. Wat, o deugdzame vrouw, kon mij toen voor bezwijken bewaard hebben, daar ik dit, en niets dan dit, zag? De zuiverheid van mijn oogmerk! Ik sloeg mijne oogen op mijn hart: dat hart was boven het onwaardige, - zoo zeer als ooit was het daarboven. Ik doorzag alle mijne wenschen, mijne verlangens. Zij waren geheel zusterlijk! Dit beurde mij op. Ik kon aan mijnen zalige, - ik kon aan den Alwetende denken, en mijn hart sloeg eenparig gerust in mijnen trillenden boezem. Is er in de menschelijke natuur, dacht ik, dan zeker vermogen, dat nooit zoo veerkrachtig, zoo levendig losspringt dan wanneer wij laag behandeld worden [toespeling op de onwaardige verdenking van den baron, haar zwager]; een vermogen, dat men in eenzelvige dagen niet eens bemerkt; waardoor men besluit, zich zelf regt te doen? Zou de mensch, het beeld van God, zóó in den aanleg zijner ziel afkeerig zijn van dwang? Of ontstaat dit uit een nog fijner beginsel?... Zoo zat ik, wachtende. Ieder geluid, ieder ritseling der stijfbevrozen ontbladerde takken, het van ver aanrollend geblaf der honden, het opsteken van den wind, onthutste mij. Nu hoorde ik zachtjes aan de deur van mijn kamer tikken. Het was Karel [de oude kamerdienaar]: hij leidde den heer Leevend aan de hand langs den geheimen trap, die naar dit vertrek gaat. Uw vriend hield zijnen degen half uitgetogen onder den arm. *Blijf gij hier, Karel*, zeide ik: hij weet dat ik nooit beveel dan om gehoorzaamd te worden. Hij week achterwaarts en bleef, de deur hebbende toegedaan, daarvóór. Dat ik niemand voor langer dan een oogenblik wachtte, bleek ook daaruit, wijl er geen stoelen gereed stonden. Ik stond, uw vriend knielde voor mij, na zijnen degen en hoed te hebben neergelegd, hij zag mij opwaarts aan; zwijgende nam hij mijne hand en drukte die aan zijne lippen. Ik beefde. Gij weet, mevrouw, hoe sterk zijn gelaat teekent! hoe zijne geheele ziel in zijne oogen opklimt... Hij leidde mij naar eene sofa. Ik volgde werktuigelijk. Hij stond voor mij. Hij kon niet spreken; ik vatte het woord. *Vaarwel! vertrek nu: gij hebt mij nu nog ééns*

gezien. *Ik ben over u voldaan. Toef niet langer. Als gij in uw Vaderland gekomen zijt, zult gij berigt van mij krijgen.* - *Ach, kunt gij*, vroeg hij met eene zachte, doch dringende stem, *kunt gij mij ook vergeven, dat ik u dit bezoek heb afgedwongen? Kunt gij dit mij om mijne dankbaarheid... om mijne gehechtheid aan U vergeven? - Alles vergeef ik, op deze voorwaarde: vertrek terstond!* - Toen zag hij mij aan. - Vergeefs wensch ik dit te beschrijven. Hij poogde te spreken; alles was zoo onzamenhangend, zoo afgebroken; o dat gevoelig, gevoelig hart! Ik kende het nog niet in al zijne aandoenlijkheid! Hij sprak van mijn zoontje. Ik verstond hem. *Zult gij hem, zonder iets te zeggen, kunnen zien, dan zult gij hem zien.* Een zeer ernstige aanblik was zijn antwoord. Ik was gerust. Ik opende een der gordijnen van een veldbedje: *daar*, zei ik, *slaapt uw kleine gunsteling, ook nu zijn vriend hier niet meer woont.* - Het zachte licht der waskaars viel schemerachtig op het blozend gelaat van het slapend jongske, maar kon hem niet in de oogen vallen. Leevend zag, voorovergebogen over het kind, hetzelfde aan. *Zoo slaapt alleen*, zeide hij, *de onschuld.* Hij luisterde naar den vrijen adem des kinds, vatte zijn eene, wat afhellend werkeloos handje; sloeg zijn anderen arm om mij, zag nu mij, dan mijn kind ernstig, ontroerd, bedroefd aan, kuste mijne bleeke wang; en het kind zoo ook aan zijne lippen willende tikken, vielen er een paar groote tranen uit zijne oogen. Het ontwaakte, wreef zijne wang, riep opspringend uit: *Mijn vriend! daar is mijn vriend!* Leevend week snel terug, ik sloot het gordijn, en gelukkig sliep het knaapje weder in. *Ga!* zeide ik. Hij verstond dit woord. Onbeschrijfelijk weemoedig scheidde hij. Lang - zeer lang weende hij aan mijnen hals. Ik voelde zeer veel: alles wat *de heiligste vriendschap* ontroerends heeft, voelde ik. Door zijne droefheid bedwelmd, drukte hij mij aan zijne bevende gloeiende lippen; ademde het *vaarwel!* langzaam en bij herhaling uit. Ik deed eene nieuwe poging om mij uit zijne klemmende armen te ontwikkelen - hij week omziende terug, en Karel ging met hem weg.'

Waarom zouden wij het betreuren dat aan deze groep der Heilige Vriendschap, - want het *is* eene groep, en op de minste tentoonstellingen van beeldhouwwerken komt iets zoo

origineels voor, - zoo veel arbeid besteed is? Waarom glimlagchen om het gewaagde in de schildering van dit herdersuurtje? Laat ons veeleer dankbaar zijn dat juffrouw Wolff, welligt zonder zelve te weten wat zij deed, het beeld eener eigenaardige periode in de geschiedenis van het menschelijk gevoel in hare Camera Obscura zoo gelukkig heeft opgevangen; dankbaar ook dat zij niet den minsten twijfel overliet omtrent haar ernst.

Mevrouw Helder toch, de deftige rotterdamsche matrone, jufvrouw Wolff's ideaal van gezond verstand en zielegrootheid, keurt het gedrag van gravin Henriette volkomen goed. 'Ik eerbiedig in u eene vrouw,' antwoordt zij, 'die, op eene grootsche wijze, billijk handelt. Indien ik in uwe jaren, in uwe omstandigheden, mij bevonden had, dan zoude ook ik juist zoo gehandeld hebben; ook omtrent eenen allerbeminlijksten jongeling, indien hij onzen Leevend gelijk geweest ware. Er zijn, mevrouw, vorstelijke zielen. Zielen, die altoos groot, vast, verheven zijn. Zoo een ziel eerbiedig ik in mijne jonge, mijne teedergeliefde vriendin, de gravin van B. Toen ik de woorden las: *wat kon mij toen voor bezwijken bewaard hebben, dan de zuiverheid van mijn oogmerk?*, toen wenschte ik u aan mijn hart te mogen houden! Ja, groote, gevoelige vrouw, niets dan uwe deugd kon u toen genoeg bedaardheid laten, om ook op zeer gering schijnende omstandigheden bedacht te zijn. *Ik bleef staan; er stonden geene stoelen gereed; ik wachtte niemand.* Edel, wel geresolveerd in alles! Niets verzuimd, alles natuurlijk!' (VII 218).

XI

Laat ons na deze opmerkingen over het vergankelijke in de schoonheden van den roman, het blijvende pogen te schetsen.

Jufvrouw Wolff heeft den strijd willen teekenen van een jongen man, een jongen Hollander, door de fortuin van de zorg voor het dagelijksch brood, maar daarom niet van de verplichting ontheven, over zijn hart en zijn verstand te waken.

Wat het laatste betreft, - door hem eene poos in de theologie te laten studeren, wil zij hem de gelegenheid openen zich in alle rigtingen met de denkbeelden zijner eeuw te leeren

meten; en dit was goed gezien. Als dressuur voor het bekleeden van een kerkelijk ambt moge de theologie den naam van wetenschap niet verdienen; als onafhankelijke oefening van den geest biedt zij, door haar raken aan geschiedenis, taalstudie, en wijsbegeerte, een ruim veld van verstandelijke ontwikkeling aan.

In de dagen van Willem Leevend was, van de vijf fakulteiten bij het hooger onderwijs, de godgeleerde nog altijd de meest ideale. De geheele eerste helft van den roman beweegt zich om een lang vers van Willem tegen de predestinatie; een vers zonder dichterlijke waarde en waarmede Daatje, Willem's geestige oudere zuster, naar behooren den draak steekt; een vers om hetwelk hij door sommigen geprezen, door de meesten gelaakt en verketterd wordt.

Op die wijze leert hij zich rekenschap geven van zijne denkbeelden, en den grondslag leggen eener toekomstige eigen levensbeschouwing. Ook dit is menschkundig. Willem Leevend zoekt de waarheid, maar tevens zoekt hij voor haar een poëtischen vorm, en staaft daardoor zijn regt op de onderscheiding waarmede de schrijfster hem bejegt, als zij hem tot haar held verheft.

Tegelijk echter dat hij te Leiden in de theologie studeerde en met zijn vriend Jambres de velden der metafysica doorkruiste, maakte Willem kennis met Lotje Roulin, wier huisgenoot hij werd: een gevolg der onverstandige schikking zijner moeder die, niet genoeg doordrongen van het catsiaansche: 'vuur en stroo voegt niet alzoo', voor haar zoon kamers huurde bij Lotje's ouderen broeder, met wien zij samenleefde.

Willem had reeds als kind eene hartstogtelijke genegenheid opgevat voor Chrisje Helder, Coosje Veldenaar's mededingster in het uitpluizen van het leerstuk der vriendschap, en de dochter dier mevrouw Helder welke zoo eenstemmig dacht met de gravin Henriette van B.

Met de jaren was Willem's liefde voor Chrisje dieper en ernstiger geworden. Nooit beschouwde hij haar anders dan als zijne toekomstige vrouw, en Chrisje's ouders hadden hem in gedachte reeds als hun schoonzoon aangenomen. Chrisje's gevoelens waren voor Willem nog een geheim, maar hij was fat genoeg om

zich te vleijen dat de genegenheid wederkeerig mogt heeten.

In elk geval, toen hij Lotje leerde kennen was zijn hart niet meer vrij, en zoo hij in dien tijd reeds voldoende vorderingen in de zelfkennis en de zelfbeheersching gemaakt had, zou hij om die reden den omgang met het meisje of vermeden of, zich tot pligtplegingen bepaald hebben.

Maar omdat hij jong was, en nog onervaren, deed hij anders. Zonder te bedenken dat Lotje niet afwist van zijne verhouding tot Chrisje, en zij wel eens voor liefdesverklaringen kon opnemen wat hij haar van zijne vriendschap voor haar vertelde, gaf hij onverdeeld zich over aan het genoeg, over allerlei onderwerpen vertrouwelijk te praten met een jong, begaafd, en aanvallig meisje.

De gevolgen bleven niet uit. Lotje, die schier geheel alleen op de wereld stond, eene levendige verbeelding en eene zwakke gezondheid had, hechtte zich aan hem zonder het zelve te weten met al de kracht eener blinde voorkeur; en daar zijne vertroosting slechts olie in de vlam waren, duurde het niet lang of zij, die eene geboren teringlijderes was, voelde zich inwendig sloopen en verwoesten door den eenigen hartstogt zelf die haar aan het leven verbond.

Vandaar de eerste zware strijd in Willem's bestaan: Lotje's onvermijdelijke dood. Lasterlijke praatjes omtrent zijne verhouding tot haar, eene vechtpartij en een duel met doodelijken afloop om harentwil, de verwijdering daardoor ontstaan tusschen hem en zijne moeder, de onzekerheid waarin Chrisje Helder zich door het openbaar gerucht omtrent zijn karakter gebragt zag, - niets ontbrak van hetgeen hem aan zichzelf kon doen twijfelen; alles werkte zamen om zijn zedelijk gehalte op de proef te stellen.

Wat de détails betreft is de schrijfster er niet in geslaagd, ons in de ontwikkeling van dit zielsgeding voortdurend belang te doen stellen. Daartoe vinden wij Willem Leevend aan de eene zijde te pedant, aan de andere te melodramatisch. Maar de schets is voortreffelijk, en jufvrouw Wolff had reden trotsch te zijn op den zoon harer fantasie.

Echter moet niemand gelooven dat *al* de bijzonderheden, zonder onderscheid, beneden de verwachting zijn gebleven.

Zelfs waar Willem over Lotje schrijft, - anders de zwakste partijen van het boek, - overtreft hij zich meer dan eens. Of is de volgende plaats niet treffend? (IV 4):

‘Lotje zit voor het achterste schuifraam voor den bloemhof, die [de winter nadert] nu alleen nog met eenige treurige heesters vervuld is. Zij heeft in haar eene hand een witten zakdoek, haar andere hand rust half geopend op haren schoot... Ik beschouwde haar daar nog eens met aandacht. Wat ziet zij er bekoorlijk uit! Ach, hoe aandoenlijk, lief, onschuldig, weerloos! Haar schoon bruin haar valt met een vloeiende bogt een weinig over den regterkant van haar voorhoofd. Hare eenigzins geopende lippen toonen twijfelachtig een rij ivoren tanden, die [door de ziekte] nog niets van hunne schitterende zuivere witheid verloren hebben. Zij ziet door den slaap er wat blozender dan gewoonlijk uit: haar wit peliesje verbergt het edel fijne en rijzig teedere van haar postuur niet geheel. Haar eene voetje steekt een weinig voorwaarts: zij zit in eene zeer gemakkelijke, leunende houding. Konde ik op mij verkrijgen, om haar dus af te schetsen! Ik ben er reeds tweemaal aan begonnen, maar mijne oogen schemerden... Ach, het was of mij wierd ingefluisterd: *Haast u, Leevend, want zij zal maar weinig tijds bij u zijn...* Dan wordt mij alles te benaauwd; ik kan niet blijven zitten.’

Ik vermoed dat jufvrouw Wolff, toen zij Willem Leevend hare teekenstift leende om het beeld van Lotje Roulin te schetsen, met de eene of andere persoonlijke herinnering te rade is gegaan, en wij het daaraan te danken hebben dat wij Lotje onwillekeurig onder onze eigen jonge dooden medetellen. In de tengere gestalte van dit teringlijderesje openbaren zich eene zachtheid, eene goedheid, eene grootheid, waarvan Rousseau's: *Ce n'est pas ainsi qu'on invente!* geldt.

De schrijfster heeft beproefd iets daarvan weer te geven in een brief van Lotje zelve aan Chrisje Helder, bestemd na haar dood aan Chrisje ter hand te worden gesteld: ‘Uitmuntende jonge dame! Gij hebt zeker meermalen hooren spreken van Lotje Roulin. Ik ben Lotje Roulin... Ik leefde in die koele ongehechtheid aan alles, die niet oneigen is aan iemand, die niets aantreft, dat haar hart roert. Ik had eene vriendin

[Adriana Belcour]; zij had en verdiende al mijne achting; maar mijn hart was niet vervuld, en echter, daartoe was het niet aangelegd. Gij kent den beminlijken Leevend! Ik kon hem niet leeren kennen, zonder hem te onderscheiden. Hij werd mijn vriend. En ik hield mij, maanden aaneen, verzekerd, dat hij niets meer voor mij was. Ik was gerust in de onschuld mijner bedoeling, in de zuiverheid mijner verlangens. Ik geloofde, dat indien ik hem liefhad, ik geheel andere gewaarwordingen moest hebben. Ik bedroog mij: ik beminde. Dit zag ik te laat. Ik werd het slachtoffer eener drift die mij te sterk werd, en die ik zorgvuldig verborg. Ik sterf: eene langzame, doch ongeneeslijke tering leidt mij zachtjes ten grave: vóór ik mijn twee-en-twintigste jaar zal bereikt hebben, word ik, hoogstwaarschijnlijk, niet meer onder de levenden gevonden. Immers, dit wacht, dit hoop, dit verlang ik. Groot zal zijne droefheid zijn. Gij, gij kent hem; wat behoef ik meer te zeggen? Hij, de teederste, de getrouwste zoowel als de bemindste aller vrienden; hij zoo dierbaar aan het hart van zijne Lotje. *Zijne Lotje!* ontrust u niet. Hij was nooit iets meer voor mij dan een vriend; hij heeft mij nooit bemind. Gij, uitmuntende jonge dame! gij waart, gij blijft het voorwerp zijner oprechte liefde. Gij zijt alleen de meesteres van zijn onschatbaar hart; alle zijne wenschen, zijne begeerten strekken zich tot u uit. Kon een verstandig man immer een sterfelijk wezen aanbidden, U aanbad hij. Op U zijn alle zijne uitzigten gevestigd. - Daar uw minnaar mijn vriend was, kunt gij u niet verwonderen hoe ik aan deze berigten gekomen ben. Hij heeft gebreken; maar het zijn óf overdreven deugden, óf dwalingen. Komt hij niet onder het zacht en verstandig bestier van eene die hij bemint, dan kunnen zij hem eens zeer ongelukkig maken; ook alleen door zijn berouw daarover. Hij is trotsch en ligtgeraakt, opvliegend; hij is onbekwaam om van een man de minste belediging te dulden. Hij zal tot het spel kunnen verleid worden. Hij zal door vreemde begrippen ver kunnen afdrijven. Zie daar, dit zoude een edelmoedig vijand van hem kunnen zeggen. Maar, hij is menschlievend, milddadig. Hij vergeeft volkomen. Hij doet zijn vijand regt. Hij leeft geschikt. Hij veracht alle losbandigheden. Mogelijk zal de laster hem

vervolgen; zal hij mij in mijn graf hooren smaden. Weet alleen, dat ik zoo onbesmet als onbeschroomd de eeuwigheid intrrede. Geen liefde was immer sterker noch zuiverder, dan de mijne voor hem. U beminde hij: kon hij struikelen? Mijne liefde voor hem wordt de oorzaak van mijnen dood. Hij was voor mij noodzakelijk geworden; maar ik heb aan mijne deugd vastgehouden; ik heb mij getroost, dit leven te verliezen en mij zelf te bewaren. Zoude ik voor u blozen over deze bekentenis? Neen! Gij kent hem, die mij deze neiging heeft ingeboezemd: ik ben, zoo al niet geregvaardigd, immers te verschoonen. Vaarwel!’ (v 3 vgg.)

Misschien zullen anderen er anders over denken, doch mij staat dit elegietje bijzonder aan; en in gedachte plaats ik de Lotje der fantasie naast de Chloë der werkelijkheid, die omstreeks denzelfden tijd dien roerenden afscheidsbrief aan Bilderdijk schreef. De verraden minnares bleef leven; de uitgeslotene stierf jong en van hartzeer; de omstandigheden verschilden. Maar beiden blijven eene eer der nederlandsche jufferschap. De ijskorst van het nationale flegma is ontdooid; het witte marmer der eerbaarheid bloost van een reinen hartstogt.

XII

Zoo vaak het u gebeurd is iemand te ontmoeten die *Willem Leevend* gelezen had, hebt gij klagten moeten hooren over de ondragelijke gemaaktheid van Chrisje Helder, vooral van Coosje Veldenaar. Zelfs heeft een dier lezers, zegt men, den wensch niet kunnen onderdrukken dat Coosje iets vrouwelijks mogt overkomen zijn, tot straf voor hare ingenomenheid met zichzelf.

Dat die zuchten eene reden van bestaan hebben, is ons uit aanhalingen gebleken; doch tevens, dat het onnatuurlijke, waarover men klaagt, deels mode was, deels verklaard moet worden uit jufvrouw Wolff's eigen levensgeschiedenis. Indien Cicero een boek *Over de vriendschap* schrijven mogt, waarom duidt men het Elizabeth Wolff ten kwade dat zij hare denkbeelden over dit onderwerp, in den vorm eener korrespondentie tusschen twee jonge meisjes, heeft trachten uiteen te zetten?

Men leze de volgende persoonsbeschrijving, door Chrisje Helder in een harer brieven aan Coosje (II 49 vgg.) van een jongen rotterdamschen patricier gegeven, die haar het hof was komen maken en die schertsend door haar met den bijnaam van Monsieur Babiole wordt aangeduid.

Geen krachtiger bewijs dan deze ondeugende satire dat het volstrekt de bedoeling der schrijfster niet geweest is, hare twee model-vriendinnetjes te laten ondergaan in de scolastiek. Beiden worden ons voorgesteld als gezonde bloeiende meisjes, naijverig op hare vrijheid ja, en op haar maagdelijken staat, maar niet afkeeriger van een huwlijk uit verstandige liefde, dan met haar geslacht en hare jonge jaren overeenkwam.

Coosje, de oudste uit het gezin van den welopgevoeden dorpspredikant, is eene veldbloem, meer bevallig dan gelijkmatig of schitterend schoon. Eene goede dochter, is zij tegelijk eene voorbeeldige zuster. Zij leest wereldsche boeken en denkt zeer onafhankelijk. In den tegenwoordigen tijd zou zij voor geavanceerd liberaal doorgaan.

Chrisje niet minder, hoewel deze, in hare kwaliteit als eenige dochter van een rijk koopman, meer in de wereld komt en, uit vrees voor eene savante te worden aangezien, niet zoo openlijk durft erkennen dat degelijke lectuur bij haar boven wufte gaat.

Schrijft zij aan hare vriendin, dan citeert zij zonder schroom de *Nouvelle Héloïse* (IV 96); maar komen stadsmenschen haar vragen of zij den *Emile* in huis heeft (I 82), dan aarzelt zij te zeggen van ja. Alleen haar broeder weet (IV 109) dat zij de ultra-rationalistische *Wolfenbuttelsche Fragmenten* kent.

Zij heeft minnaars bij de vleet en gaat door voor eene *beauté* van het eerste water. 'Chrisje', zoo wordt zij in haar zedig bruidstoilet (VIII 260) door eene liefhebbende schoonzuster keurig geteekend: 'Chrisje zag er uit als de eigen zuster van Venus, hoewel er toch iets van Juno's maagschap in doorstraalde. Zij was in oostindisch wit neteldoek, geborduurd en voorts met gaas en zachte strookleure linten gegarneerd, met een bouquet van fraaije bloemen, onachtzaam op haar sneeuwvitten boezem. Zij omhelsde mij - als de zuster van haren Willem; meer kan ik daar niet van zeggen.'

Rijk, schoon, verstandig, lief - wat kan men meer verlangen in eene romanheldin? Dat Chrisje ook geest had, wil ik bewijzen door mede te deelen wat zij van haar *swell* verhaalt:

‘Ja, er is weêr een nieuwe *soupirant* op het tooneel. Hij heeft mij tweemaal op een gezelschap gezien, en zoo heeft hij, och arm! het weg gekregen. “Chrisje, dit is een fatsoenlijk man; wij hebben tegen zijne bezoeken niets”, zoo zegt Mama. Chrisje heeft er echter verbaasd weinig zin aan, om Heeren te ontvangen, die, omdat zij of in de regering zijn, óf veel geld hebben, zich verbeelden dat dit hun vrijheid geeft van ons lastig te mogen vallen. Gij kent hem niet - niet bij naam zelfs. Ik zou hem zoo gaarne eens aan u vertoond hebben. Als ik hem zoo eens opneem, dan zeg ik bij mij zelf: hoe is het echter mogelijk, dat zoo een wezen van mij amoreus worden kan! Hij praat veel, en altoos over hoorns en doubletschelpen; van zijne naturalia; en hij heeft mij verteld, dat hij die allen in engelsche glazen met brandewijn in rijen geschikt bewaart, en op geen twintig dukaten ziet als hij iets dat vreemd is kan oploopen. Hij breidt ook geldbeursjes met allerlei werkjes, heel lief. Hij is ook ver in de mechanica, want hij heeft een hok uitgevonden, dat hij over zijn hals doet en er in kruipt, en dat hij toesluit, opdat hij, gepoeijerd wordende, toch geen stofje op zijne kleeren krijgje. Hij maakt ook heele mooie knopen van paardehaar en glazen kraaltjes. Al deze bekwaamheden heeft zijn knecht aan Lonne, mijne kamenier, medegedeeld; en zij, stout ding, verhaalde mij dit, toen zij mij gisteren avond naar bed hielp: “niet twijfelende, of zulke berigten zouden haar spoedig een bruidsstuk bij mij bezorgen”. - Welnu, Coosje, verbeeld u dan eens, dat uwe vriendin dezen haren wettigen man zal moeten eeren, vreezen, en beminnen. Wat dunkt u, zou zij dat nog al met eenige *gratie* doen kunnen? zou het niet een volmaakt paar zijn? Als mevrouw mogelijk haar hart verbeterde en haar verstand uitbreidde, terwijl mijnheer, met een klein schuijertje, zijn hoorntjes en schelpjes afstofte; als mevrouw een zwaar muziekstuk exerceerde, en mijnheer van kralen en paardehaar knopen maakte; als mevrouw, uit de kerk komende, in ernstige overweging zat over hetgeen zij van uwen Vader zoo treffend

gehoord had, en mijnheer in zijn draagbaar poeijerhok kroop! In ernst, hoe kan een beuzelaar als mijnheer Babiole toch op mij verlieven? Dit is mij een raadsel, en vernedert mij in mijn eigen oogen. Ik moet hem immers niet zeer imposant voorkomen? Hij heeft ook tooverlantaarns, illuminatie-kasten en luchtpompjes, daar hij allerliefst mede kan omgaan; en hij heeft ook eens een boterkapelletje ontleed. De opslagen van zijn jas zijn eigen vinding, en het *à la Zoutman* kon wel eens wijken voor *à la Babiole*. En al evenwel, Coosje, kan hij mij niet behagen, hoe beroemd hij zich ook moge maken. Voor 't overige is het een zeer *onbeschadigend menschenvriend*. Hij rookt zijn pijp, leest zijn courant, doet zijn stoot op het biljart, gaat naar het Raadhuis, om daar, als een Vader des Vaderlands - *door de ramen te kijken*. Ik hoop, dat hij maar ras duidelijk zal zeggen wat hij te zeggen heeft, opdat ik hem des te eerder kunne bedanken voor de lastige eer, mij aangedaan. Mama ziet wel, dat dit de man niet zijn zal, maar zijne familie, en zijn eigen onschadelijk gedrag, geven hem regt om ons ellendig te komen vervelen. Ei wat, dat wij meisjes zoo vele uren zijn opgescheept met figuren die zoo geheel buiten onzen kring zich bewegen, dat men niet begrijpen kan hoe zij ons immer in den onzen kunnen ontmoeten.... Dat doet hij zoo waar. Zag ik maar kans om, zonder onbeleefd te zijn, mij van hem te ontslaan!

XIII

In Coosje Veldenaar's brieven zal men deze satirieke ader vruchteloos zoeken. Coosje is stijver dan Chrisje, minder goed lachs, leerstelliger. Zij spreidt meer kracht dan vrolijkheid ten toon, en wanneer zij in gedachte een anonyme lasteraarster beantwoordt (VI 46) dan troeft zij geducht. Het ligt in de bedoeling der schrijfster dat men Coosje zeer hoog, maar toch ietwat lager stellen zal dan hare vriendin, die haar dan ook bij sommige gelegenheden in edelmoedigheid overtreft. Maar is Coosje eene stille in den lande, de stille wateren hebben ook bij haar dieper gronden dan men gedacht zou hebben.

Ik meen reeds te hebben verhaald dat zij de vrouw wordt

van den kolonel Uto van Sytsama, een model-echtgenoot, zeer wel passend bij dit model-meisje. Eerst is de lijdende staat van Coosje's moeder oorzaak dat het huwelijk moet uitgesteld worden; daarna sterft onverwachts haar vader. Die dubbele vertraging stemt geheel overeen met Coosje's plichtgevoel, dat haar aan het ouderlijk huis bindt. Maar haar hart trekt daarom niet minder naar den heereboer geworden krijgsman harer keus, en nog vóór de rouwtijd des vaders geheel verstreken is, zal in het belang van alle partijen de echtverbintenis doorgaan.

Voor de verstandige dingen welke Coosje daarover aan Chrisje schrijft (VII 808 vgg.) wordt 's lezers bijzondere aandacht gevraagd. Niet alleen omdat Coosje's karakter hier op het voordeeligst uitkomt, maar ook omdat deze bladzijde mij toeschijnt de kunst der schrijfster, waar het 't teekenen van een eigenaardig vrouwegemoed geldt, helder in het licht te stellen:

‘Sytsama, door mijne dierbare moeder voorgestaan, wordt zóó ongeduldig, dat ik vroeger dan ik gedacht had een dag zal moeten bepalen, om hem, ingevolge mijns stervenden vaders bevel, in den volkomensten zin den mijnen te noemen. Als ik alles bedaard nadenk, dan zie ik zelf wel, dat hij de rede aan zijne zijde heeft, en dat eene huwelijks-plegtigheid, zedig, stil, op de betaamlijkste wijs voltrokken, geen het minste bewijs kan opleveren, dat de vader niet met den hoogsten eerbied betreurd wordt. Ik bekreun mij, daar ik de eigen bewustheid heb van wel te doen en de aandringende goedkeuring mijner vrienden en bloedverwanten, ook geenszins aan het beuzelachtig oordeel eener praatzieke, ledigloopende menigte, die zich de wereld noemt. Dit, lieve Chrisje, zoude ik mij schamen; dit ware niets in mij dan eene verachtelijke lafheid; hiervoor ben ik niet berekend. Als men [en wat nu volgt vooral is merkwaardig], als men niet zeer oppervlakkig denkt en een weinig kennis heeft van den mensch, kan het ook niet vreemd schijnen, dat een man als mijn geliefde Sytsama, die mij bemint, die in mij ook het hoogste zinnelijk behagen heeft, zoo ongeduldig wordt om mij te bezitten. Als de hoogachtende vriend ook de op ons verliefde man is, dan zal een bedaard temperament [de kolonel Van Sytsama wordt als een toon-

beeld van doorgaande bedaardheid voorgesteld] daar weinig aan doen. Ik geloof zelfs, dat een deugdzaam, naauwgezet, eerlijk man, indien hij bemint, veel sterker driften, veel meer neigingen moet hebben voor de eenige beminde van zijn hart, dan die verslonste jonge lieden *du ton*, die, zich ook buiten de behoeften van het hart kunnende verzadigen, daar ook rijkelijk hun deel van namen. Waarom zal ik dan eenen man, dien ik hoogst acht, dien ik met mijn geheel hart uitkies, dien ik onverdeeld bemin, dit blijk van mijne liefde niet geven? Heeft hij zich niet getroost, mij in mijns vaders huis te laten, omdat ik overtuigd was dat pligt zulks van mij eischte? Heeft hij niet op de allerovertuigendste wijs getoond, dat hij alles aan mij opofferde? Is hij niet de schoonzoon, dien mijne ouders zelf uitkozen, de broeder van Hendrik, de vriend mijner moeder, de vader onzer jongste talrijke familie? Leefde hij wel dan voor uwe vriendin, van dien tijd af dat hij zich verklaard had en hij wist dat mijn hart vrij was? *Voeg hierbij, mijne lieve, dat ik noch ongevoelig, noch ondankbaar ben.*'

Die laatste trek is allerliefst en een halven roman waard, mits men onderscheide tusschen het geteekend beeld en den huidigen smaak. In geheel Europa, in alle vijf werelddeelen te zamen waar de europesche beschaving is doorgedrongen, wordt op dit oogenblik hoogst waarschijnlijk geen enkele Coosje Veldenaar aangetroffen. In Engeland zou men haar *shocking*, in Frankrijk duitsch, in Duitschland hollandsch, in Holland moet men haar onuitstaanbaar en voor eene ongehuwde jonge dame veel te wijs vinden.

Ik beroep mij echter op de Julie van Rousseau, op Goethe's Lotte, op de Virginie van s, en vraag of niet mede Coosje Veldenaar het bewijs levert dat de Fransche Omwenteling, die zoo vele knopen heeft doorgemaakt, blijkbaar ook op het gebied van denken en gevoelen eene scherpe afscheiding heeft gemaakt tusschen voorheen en thans?

Dezelfde taal, die wij heden ten dage in den mond van een jong meisje onvoegzaam zouden keuren, was honderd jaren geleden, onder den invloed der reactie tegen het konventionele en bij het door Rousseau in zwang gebragt dweepen met de natuur, de uiting van een welgeplaatst hart. In dezelfde ge-

voelens waarvan men thans zegt dat eene jonkvrouw ze behoort te verbergen, werd toen het onderscheidend kenmerk eener edele ziel vereerd. De deugd als natuurlijk en de natuur als deugdzaam voor te stellen, was het streven van den dag.

Door ons daartegen wordt op nieuw aan het konventionele geofferd. Waar het de jonge vrouwen geldt merken wij onwetendheid als een blijk van onschuld aan, en van wie onder haar niet onwetend zijn vergen wij dat zij het schijnen zullen.

XIV

In *Sara Burgerhart* (I 138) wordt een rotterdamsch soupetje geschilderd ten huize der familie Uitval, aangeduid als ‘brave burgerlieden van den ouden tijd.’ Ik moet, ten einde te doen zien welke buitengemeene waarde de romans van jufvrouw Wolff bezitten als spiegel der vaderlandsche zeden harer dagen, in onderscheiding der daaronder gemengde kosmopolitische van hetzelfde tijdvak, die bladzijde noodig uitschrijven.

Die het verhaal doet is Saartje's vriendin, jufvrouw Anna Willis: ‘Het tooneel verbeeldt een rotterdamsch bovenhuis, vol stoelen en stoven; en alles wat in staat is om een mensch of zestien wel digt en warm bijeen te pakken. De tractant [gastheer] was een man van diep in de vijftig, en vrouwlief ook zoo omtrent. Hij had een kort gesneden pruikje op, dat niet onaardig tuigde met een groot, breed, vrij vurig aangezigt; hij had een zwarten rok aan, met lubben die hem over de handen flodderden. Moeder had een soort van négligé op, met een rood lint, een jukaatje aan, een wit boezelaartje voor, en was, in 't geheel, huiselijk... Onder de vrienden was een mager, ziekelijk, zwak mannetje; mejufvrouw zijne echtgenoot was eene schoonheid van ten minste derdehalf honderd pond gewigts, vreemd toegetakeld: een chitsen japon met groote wilde bloemen, een kostbare bonten pelise, een aan haar hoofd geplakt kinmutsje. Hoe smaakt u dat, Saartje? De zware gouden beugel was, want de vrouw was losjes gekleed, op de tablier geschoven, en maakte tegen een allerfreaist horloge geen onaardig contrast. “Welkom, Klaasje,” riep Uitval, terwijl hij het arme sukkeltje [haar man] tot knijpens toe de hand drukte.

“Zie je wel dat al die likkepotjes maar vodden zijn? Doe als ik, eet een braaf stuk ossenvleesch, neem een stout glas baai toe, en kuijer dan eens naar Schiedam; zoo doe ik, en ben ik nog niet of ik twintig jaar was?”... Toen raakten wij aan het theedrinken: nooit dronk ik fijnder thee, en nooit dronk ik uit keurlijker porselijn. 't Speet mij maar, dat de gulle vrouw mij zoo veel suiker in het kopje deed, zoo dikwijls als man schreeuwde: “Hebben de vrienden wel suiker?”, en dan wist ik niet hoe ik mijn kopje zou naar mij nemen, om thee en geen slemp te drinken... Naauwlijks was de thee ter zijde, of de jonge jufvrouw [dochter des huizes] kwam met een groot vierkant zilveren blad, opgevuld met konfituren; dat blad werd opgevolgd door een nog grooter, tot een aanmerkelijke hoogte met allerlei fijne gebakjes opgestapeld. Onderwijl was de kamer zeer benaauwd, en de heeren dampten uit ten treuren, zoodat wij elkander niet dan in wolken van tabaksrook konden zien. Ik had het zeer kwaad. Eindelijk werd men het eens om wat lucht te maken, en Uitval schreeuwde om wijn en kelkjes: de meid kwam boven met een doos soezen, die naauwlijks den trap op wilde. Enfin, Saartje, de goede menschen hadden niets verzuimd om ons te toonen dat wij welkom waren. Men speelde niet. De vrouwen begonnen des over het huishouden en de meiden, de mannen over negotie of studie te praten... De gastheer noodigde ons, op de volgende kamer, aan tafel; maar, lieve Saartje, ik wenschte wel dat gij zoo een tafel eens gezien hadt. In 't midden stond een smokend stuk hamburger ossenrib, van een dertig pond, denk ik. Daarbij was een ham, een kalfskop, een varkensrib, en een gestoofde kabeljaauw. De groenten waren niet minder talrijk of voedzaam; zoodat, aan ons familiaar soupetje zouden een dozijn of twee hannekemaaijers hun genoeg hebben kunnen krijgen. Alles was overvloed, alles toonde rijkdom en zindelijkheid; doch zonder den heer Smit [haar aanstaanden bruidegom] was het voor mij zeer ongevallig geweest. Laat men vrij roemen op de oude hollandsche gulheid, - op zulke maaltijden is men overdadiger, en hoort men vuilder dubbelzinnigheden, dan bij onze modieuse lieden. 't Was één uur vóór dit klossenpartijtje scheidde.’ -

‘Modieus’ wil hier niet zeggen weelderig of nuffig, maar

zoo veel als modern, in tegenstelling van ouderwetsch. Ten huize der zedige Wed^e Spilgoed, bij welke Saartje vóór haar huwelijk inwoonde, werd degelijke muziek gemaakt; en zoo vaak er in den schouwburg een goed stuk werd vertoond, ging de weduwe er met de meisjes heen. Tegen hetgeen *wij* thans modieus zouden noemen, wordt door jufvrouw Wolff strijd gevoerd, ook en niet het minst in *Willem Leevend*.

Nu eens protesteert zij er tegen de nieuwe toiletten, dan tegen de nieuwe zeden. ‘In ons altijd druk en woelig Amsterdam,’ schrijft (VII 96) jufvrouw Christina de Vrij berispensd aan haar jonge vriendin Daatje Leevend, ‘schijnt het niet meer zeldzaam te zijn, getrouwde mannen veel meer met hunne maîtresses, dan met hunne vrouwen te zien. Zij, die men om de publieke vermaken, zoowel van comédie als opera's, in onze magtig volkrijke stad in zekeren zin *noodig* heeft, hebben maar te veel deel in die schandelijke afwijkingen [het is eene tachtigjarige die spreekt] van eer, trouw en huwelijksliefde. Klaagdet gij mij onlangs zelve niet, dat gij in een balkon gezeten hadt naast de gemaintineerde van een getrouwd man, die zich niet schaamde haar te vergezellen? En spraakt gij, Daatje, wel zóó van dien *aangenamen man*, als zijne ontucht verdiende? Lief meisje, met hoevelen hebt gij dit gelijk!’

Elders (VI 63) treft jufvrouw Wolff's kritiek de modegebreken van den smaak, in het beoordeelen van vrouwelijk schoon. ‘Mevrouw Esser’, lezen wij in een brief van Keetje West aan dezelfde Daatje, ‘mevrouw Esser zeide onlangs (en er is wat aan, denk ik), dat alles in *het popachtige* valt. Eene reguliere schoonheid met een zedig vriendelijk voorkomen is thans niet half zoo zeer in de mode als een beknopt bakkesje, kleine flikkerende oogen, een opgeschort neusje, een spits fysionometje, een trippelende houding, en zelfs *het magere*. Zij voegde er bij [ook mevrouw Esser schijnt *Emile* gelezen te hebben] dat de geforceerde wijs, waarop lieden van rang in Den Haag en schatrijke lieden te Amsterdam leefden, keurlijk ingerigt werd, om ons land met zulke poppetjes te bevolken.’

Willem Leevend heeft een medeminnaar, maar een medeminnaar zonder gal, in Jacob Renting, een rijken amsterdamschen koopmanszoon, die gelijk hij zich uitdrukt, door eene modern-

orthodoxe moeder ten uiterste *bigot* werd opgevoed, maar zonder vrucht. Bij die leden zijner familie welke het met de moeder houden, want er is verdeeldheid onder de broeders en zusters, gaat hij door voor een naturalist, een allergevaarlijkst mensch; en daar dit het middel niet is om bij Chrisje Helder in de gunst te komen, schrijft hij haar een brief (III 295) tot verklaring en regtvaardiging van hetgeen anderen zijn ongelooft noemen.

Uit dit gemoedelijk schrijven leert men de toenmalige amsterdamsche zamenleving weder van eene geheel andere zijde kennen: ‘Geene dame van uwe gezonde begrippen kan achting hebben voor een man, die in staat is om iets, waarvoor alle verstandige, alle denkende menschen eerbied hebben, met kleinachting te beschouwen. De verdeeldheden onzer familie, de karakters mijner ouders, zijn u bekend. Ik eer en bemin mijne waardige moeder, maar berust geenszins in hare godsdienstige gevoelens; ik kan die noch billijken, noch volgen. Vreemd gaat het bij ons toe. Mijn eene zuster houdt salet in de zijkamer, met al den zweem van ijdelheid, die zulke gezelschappen onderscheidt: men heeft verscheiden speeltafeltjes noodig om de partijen te plaatsen. Mijn twee oudste zusters ontvangen *de vrienden* in mama's kamer, en de knecht presenteert na het theedrinken, op een zilver schenkblad, ettelijke keurlijk ingebonden klein-octavo Bijbels, met dit compliment: Gelieven de jufvrouwen ook gediend te zijn van *het woord?*’

Als Daatje Leevend (III 39) zich verantwoordend zal wegens haar laat opstaan en laat naar bed gaan, - eene liefhebberij uit de losse dagen vóór haar huwelijk, - dan weet zij er niets beters op, dan zich bij andere meisjes van de wereld en van haar stand te vergelijken en te vragen: of dezen dan haar dag zooveel nuttiger besteden dan zij zelve? Het argument is zwak, maar de beschrijving aardig:

‘Wat doen zij? Nadat er tamelijk talmachtig ontbeten is, komt de coëffeur. Met dien duizendkunstenaar houden zij zich anderhalf uur op (want Lafleur is handig genoeg); hooren allerhande galante nieuwtjes; babbelen er wat onder; maken haar tweede toilet; snappen met de grootmeestres van de kleedkamer al het gehoorde eens over, lagchen om de *levite* van die, om de *juste* van deze; schrijven een *billet-doux*; krabbelen

wat op een invitatie-kaartje; kijken eens in een boek van de mode, dat juist niet over de strengste moraal handelt; gaan naar beneden; fluiten tegen den kanarievogel; spelen met Joli; hangen haar pelises om; laten hare schoenen vastgespen; snappen de deur uit; besteden in vijf-en-twintig winkels een paar zesthalven aan vodderijen; komen om half twee vermoeid thuis; drinken een kop chocolade of limonade; drentelen wat heen en weer, of tikken eens op het klavier of de gitaar; gaan eten, en blijven een paar uren aan het dessert zitten; krijgen gezelschap of gaan uit; ombereen, drinken thee, lagchen om gekheden; zijn uitermate blij als zij winnen, onaardig als zij verliezen; nemen afscheid, gaan in hare koetsen en sleeën, kleeden zich uit, souperen, en gaan - naar bed. Waardoor verdienen zulke lieve geschikte meisjes nu, dat ik mijne verkiezing aan haar zoude opofferen? Hoe hebben zij haar dag besteed? Wat hebben zij uitgevoerd? Zie het zelf na; het is mij der pijn niet waard om het over te schrijven. En om die menschenkinderen zou ik en mijns gelijken, die ten minste nog wat lezen, wat schrijven, eens een beursje knopen, die nog iets gaan hooren dat aardig of geestig of bij geval nuttig zijn kan, een half uur vroeger opstaan of te bed gaan? Hoe komt het u in 't hoofd!' Dezelfde gedachte keert nog eens terug in het portret van Cécile, III 62-64.

XV

Daatje Leevend leest niet alleen, maar zij leest *Sara Burgerhart* en hoort, om hare gemeenzame bekendheid met dien hollandschen roman, zij die geacht werd nooit anders dan fransche te lezen, zich door vriendinnen bespotten.

Dit is een teêr punt. Jufvrouw Wolff is eene wegbereidster, en het heeft haar vrij wat moeite gekost, in onze van fransche, engelsche, en duitsche bellettrie overstromde zamenleving, voor hare nationale mededinging aandacht en belangstelling te vinden. Hollandsche vrouwen, - vrouwen die te naauwernood hollandsch verstaan en het schrijven van een hollandschen brief

als eene kuriositeit beschouwen, - zijn welligt hare verklaarde antipathie, en met woeker zet zij haar de ironie van Daatje's vriendinnen betaald. In *Sara Burgerhart* moet Freule van Kwastama het ontgelden; in *Willem Leevend* (II 9) is de haagsche Freule van R. aan de beurt. Haar wordt het volgend schrijven in de pen gegeven, gerigt aan Chrisje Helder die pas uit Rotterdam naar buiten vertrokken is:

‘*Charmante Amie!* Toen gij bij mevrouw uwe nicht waart, *pas encore pour prendre congé*, wedde gij met mij, dat ik *incapable* was om te schrijven een hollandsch brief. *Que dire, ma chère?* - ik heb nu de *caprice* om het *contraire* te toonen. *Me voilà donc!* ik heb nog *jamais* een hollandsch brief geschreven. *Point de dame comme moi* schrijft ooit een hollandsch brief; maar wat aangaat dat ik *incapable* daartoe ben, *voilà le contraire de votre* gedachten. Wat regretteren wij uw *charmant* gezelschap! Het is *un peu bizarre, mademoiselle* Helder, dat gij, die zoo brilleert in onze *cercles*, *goût* hebt voor een *séjour* zoo *champêtre*. En *votre amie* Coosje, *hé oui, c'est une bonne fille*, maar welke *une liaison* voor u! *Je n'aime pas votre amie* Coosje. *Elle est bien fière*: men zegt echter, dat zij veel verstand heeft en heel mooi schrijft: mijn *compliment, s'il vous plaît*. *Mon frère* is over uw vertrek *au désespoir*. Waarlijk, hij bemint u: als hij de harten coupeert, zingt hij niet meer. Hij zit als een *vieillard* en soupiert heel veel. Als ik naar Den Haag retourneer, kom ik u in *votre maison de campagne faire une visite*. Nu ziet gij, dat ik *la gageure* win! Adieu, *ma chère, je suis* altoos - Uw Frindin, Freule V. R.’

Eene stillere soort van *jargon*, niet met fransche, maar des te meer met kerkelijk regtzinnige termen doorweven, is de taal waarvan de schrijfster den amsterdamschen predikant Heftig zich laat bedienen in zijne korrespondentie over Willem Leevend met den leidschen Professor Maatig.

Ds. Heftig, een ijveraar met weinig verstand, maar overigens een goed mensch, is de man die Willem's moeder dwaselijk heeft aangeraden, haar zoon te Leiden bij Lotje's broeder kamers te doen huren; en als hij naderhand van de booze buitenwacht verneemt dat Willem het niet alleen op Lotje's onschuld aanlegt, maar zich ook bezondigt aan het schrijven

van verzen vol heterodoxe gevoelens, dan komt bezorgdheid het werk der gekwetste eigenliefde voltooijen, en moet Professor Maatig weten hoe bekommerd Ds. Heftig is (II 29 vg.):

‘Oordeel, HoogEerwaardige Heer, hoe bedroefd, verontwaardigd en vergramd ik ben, als ik hoor dat uw leerling, de jonge Nazireër, de veelbelovende jongeling Leevend, die ik hoopte dat een pilaar in vastheid, een hoeksteen der Gereformeerde Kerk zoude zijn, zich zoo ondeugend gedraagt en ook het gif van Spinoza indrinkt als water. Heeft hij de deugdzame jufvrouw Roulin niet verleid? Heeft hij een fatsoenlijk heer, een man van geboorte, niet verschrikkelijk mishandeld, omdat die weigerde met hem te duëlleren? Gaat hij zich niet in het spel en den wijn te buiten? Is de hatelijke, de gevaarlijke Jambres, die op zijn gefronst voorhoofd het teeken des Beestes draagt, zijn vriend en leermeester niet? hij dien ik voorlang als een vrijgeest schuwde. Zal de brave Willem Leevend, zedeloosheid met ongeloof vereenigende, ten laatste uitroepen: *daar is geen God?* Zal zoo een knaap eens de gewijde verborgenheden des Evangeliums uitdeelen? Zal hij de gemeente die Jezus met zijn eigen bloed gekocht heeft, verleiden? Dit zal ik weren, al gaf men mij ook den naam van kettermeester! Veel liever zag ik hem aan 't hoofd eener bende struikroovers: dan toch zoude hij alleen het ligchaam dooden.’

Er is in dit doldriftig voortredeneren van den predikant op onvoldoende gegevens, - want wat hij van Willem's gedrag aan de akademie weet, rust alleen op spinrokpraatjes, - iets wat aan het doorslaan der grieksche priesters in Wieland's beroemde satire herinnert. De overeenkomst is te waarschijnlijk, omdat Wieland tot de lievelings-auteurs van jufvrouw Wolff behoorde. Als Ds. Heftig eindelijk den tekst van Willem's vers in handen heeft gekregen, en dien zegevierend aan Professor Maatig zendt, dan gelijkt hij sprekend een Abderiet (II 239):

‘Als gij dit ingesloten vaers zult gelezen hebben, dan zoo zeg ik met de ontaarde zoonen des vromen aartsvaders Jacob, nadat zij het schaduwbeeld des Jozefs Christus verkocht en het veelverwig kleed van hunnen broeder naar den vleesche door het bloed van een gedood dier gesleurd hadden: *Beken*

toch, of dit uws zoons rok zij? Dit vraag ik ook aan u. Is dit uws zoons rok? Zie dan, ja zie dan, hoe jammer- en rampvol hij gesleurd en gesleept is door het walglijk bloed van oude en nieuwe ketterijen, reeds door heiligen ijver uit de ark der ware Kerk gejaagd. Roep nu vrij uit met den kermenden Jacob: *Een boos dier heeft hem opgegeten.* En wie is dat booze dier? Immers de duister- en verdoemeling Jambres!... Geen couplet, geen regel, geen woord is er in het vaers, dat geen ketterijen, ja bijgeloof, ja ongeloof aanduidt. Lees dit stuk, en zeg dan van uwen student hetgeen de weenende Maria zeide:

Zij hebben mijnen Heere weggenomen!

XVI

Jufvrouw Wolff ontkent ten stelligste (*Willem Leevend III*, Voorrede bladz. 17), dat met name Ds. Heftig een naar het leven geteekend portret zou zijn. Hij is dat zoo min als Jambres of Chrisje Helder.

Wat, vraagt zij, wat hebben wij in onzen roman gedaan? ‘Wij hebben het schoone, het ernstige, het komieke, het goedhartig-onbeschaafde; wij hebben hartroerende vriendschap, lijdende liefde; wij hebben zwakheden, gebreken, deugden, vernuft, ook valsch vernuft, geschilderd en daaruit personen gevormd, die er allen zijn kunnen (want niets is overdreven), die er zeer zeker zijn zullen, maar die wij niet kennen, zoo als wij ze daar persoonlijk gemaakt hebben.’

Het nu levend geslacht kan er kalm onder blijven, hetzij dit beweren wat stout, hetzij het de zuivere uitdrukking der waarheid is. De beelden, die in dit boek onzen geest voorbijtrekken, dragen in den regel den stempel der gelijkenis; dit is ons genoeg. Ik ga dan ook onvermoeid voort met het schetsen der nog ontbrekende.

Wij hebben het ‘goedhartig-onbeschaafde’ geschilderd, hoorden wij de schrijfster zeggen. Daarmede bedoelt zij in de eerste plaats die oude jufvrouw Martha de Harde, wier herinnering wel het levendigst van al bij de nakomelingschap is blijven voortleven. Daatje Leevend en Martha de Harde gaan bij velen, en niet ten onregte, voor de origineelste scheppingen

van jufvrouw Wolff door. Daatje's type leerden wij uit *Sara Burgerhart* bij voorbaat reeds eenigszins kennen; die van Tante Martha is zoo ongemeen, dat eene korte inleiding niet overbodig geacht kan worden.

Ik ontleen haar aan een brief van oom Frederyk, den oudkoopvaardijkapitein en oostindie-vaarder, tante's luimigen echtgenoot; en om den man aanstonds in zijne volle kracht te doen uitkomen, valt onze keus op zijne apologie van het zeemansleven (VII 359 vgg). Zij werd hem in de pen gegeven door de omstandigheid dat zijn aangehuwde neef Willem Leevend, sedert hij min of meer balling 's lands geworden was en op de duitsche grenzen omdoolde, toestemmen moest bij ondervinding de vormende kracht van het reizen en zwerven te hebben leeren kennen:

‘Wel, borstje, wat zegje nou van oom den kapitein? Had hij 't dan zoo kwaad, toen hij voorsloeg om u zoo eens effentjes een reisje naar het warme land te laten doen? Maar ja: fluten zijn holle pipen. Zoontje was te teertjes en te ongewoon aan ongemakken; hij zou het Texelsche gat niet opgezeild hebben. Praatjes, praatjes! Zie, een jong kerel moet overal tegen kunnen, met alle winden voortsturen, en daar sterft niemand vóór zijn tijd. Wel, wat hagel! moet Gods water dan zoo wel niet bebouwd worden als Gods land? Altoos dat gevit op de zeelui! Zie, neef, ik kan de Schrift zoo niet uitpluizen als de dominees, die ook wel ereis den koers op zeven nemen en gissen, dat zij vlak het haventje mis sturen, omdat zij het regte kompas niet verstaan of niet bezigen, wat weet ik het? Zoo zal mij toch niemand in mijn zeemanskop praten, dat onze lieve Heer de zee geschapen heeft om ons, arme zeerobben, te laten verzuipen. Wel, ik heb met mijn achtste jaar de zeemansbroek al aangehad, en was altoos zoo gezond als een hoen, en at mijn scheepsbeschuit, en erwten, en stokvisch, dat het zoo een lust was. Zoo dat, maat Wim, de zee maakt hard, en jongens als spijkers, en wel aardige bollen ook, zeg ik je; en jij hebt nou, door jou moeders en jou stiefvaders malle wijsheid, meer gezworven dan of je met een goed kapitein en een schoon oost-indisch schip zoo direct naar Batavia gelaveerd hadt. Maar je waart te vroom en te zedig!

Wel, nou lach ik mij tot een docter! Jij zou op het schip bedorven zijn geworden! Wel zie neef, als er nou bijgelijks een duivel is, maar ik geloof het niet; die dominee in Den Haag heeft mij dat zoo knap uit den kop gepraat, dat ik voor dat heele geloof geen half zoopje geef; maar, al was er nu zoo een snaak, dan denk ik dat hij aan land werk genoeg heeft, en niet eens denkt om voor opsapper van 't galjoen mee te varen. Hoor, neef, geloof jij mij: de menschen zijn zoo al overal hetzelfde rommelzootje. Nu, ik denk dat je daar al eens oud achter bent. En zou men niet zeggen dat alle zeelui een hoop Janhagel is, dat van God noch zijn gebod weet? Verduiveld, je moest ereis op mijn schip gekomen zijn. Of ik ook ouderwets order hield! Met bidden en lezen en psalmzingen Gode. Ik had, mot ik dan maar zeggen, altoos een hoop rijkelui's kinders mee, die niet veel stuitten. "Laat ik je maar onder mijn vlag hebben, dacht ik, of ik jelui zoo eens de wetten zal voorlezen; of ik jelui in de Engelsche dienst zal brengen: of ik jelui ook ereis beredderen zal." Zie, al hadden zij degens op zij, en twaalferlei rokken, daar veegde ik mijn elboog aan. "Wat Satan", zei ik, "ben jelui te groote sinjeurs om God den Heer te loven en te bidden? Je mogt den duivel! Hier jij alle, in de kajuit, zeg ik; en den eerste die zijn smoel tot lagchen vertrekt, zal ik zoo hagels op zijn donderement doen geven, dat hij acht dagen in zijn kooi zal moeten liggen; en veel vieren en vijven." Nu had ik, mot je weten, neef, een dronkenlap van een dominé of ziekentrooster, die zoo veel wist van de Schrift als mijn wijf van de lengte op zee. Daar had je dan 't gegooi in de glazen met dominé. Maar ik wist dat te klaren. "Hier jij", zei ik, "provoost, zet dien dronken dominé ereis in arrest; en als hij nuchteren is, maak ik hem koksjongen." Toen dachten onze jonge melkmuilen, dat er geen kerk zou gehouden worden; maar ja, fluten! Ik zelf las uit de *Christelijke Zeevaart*, en liet mijn dokter, die een schoone stem had, de psalmen zingen dat het daverde. Zoodat, neef, ze waren schoon gepijpkant; en als zij niet goedschiks wilden, dan vloekte ik er zoo lang onder, tot zij als lammertjes hun gebed hoorden lezen. Ja, ja, ik heb wat met die wittebroodskindertjes doorgebracht! En bij

't scheiden waren de jongens toch mal met mij; want die satansche platjes wisten wel, dat ik gelijk had. Zoodat, neef, alle zeelui zijn zoo kwaad nog niet.'

XVII

Jufvrouw Wolff's *Walchren* leert ons de bron kennen, waaraan deze karakteristieke zeemanstaal door haar ontleend is. Niet in de Beemster of te Beverwijk heeft zij die hooren spreken, maar aan de kaden van Vlissingen en Middelburg. *Walchren* is maar een middelmatig gedicht, gelijk in het gemeen het verzen schrijven nooit Betje's kracht geweest is. Blijkt er evenwel hare kennis van het leven der boeren uit, - zooals in de fraaije beschrijving van het ringrijden der zeeuwsche jongelingschap, - nog beter leert men er hare sympathie voor den matroos uit kennen, haar geopend oog voor het eigenaardige der vaart op Indie, voor het daaruit voortvloeiende bonte leven in de groote vaderlandsche koopsteden. De episode, aanvangend met de woorden:

Wenscht gij de Wereld in een klein bestek te zien?
Kom gauw naar Middelburg, enz.,

krielt van fijner en grover trekken, waaruit men de dichterlijke waarneming van het zeemansleven proeft.

Doch verliezen wij Tante Martha niet uit het oog. Kapitein De Harde is in sommige opzigten eene *reprise* van Abraham Blankaart. Zijne vrouw daarentegen is vonkelnieuw. Aan haar is niets voorafgegaan, gelijk niets op haar volgen kan.

Andere personen in den roman vertegenwoordigen de toekomst of werden door de schrijfster bestemd dit te doen, al heeft de uitkomst hare verwachting gelogenstraft. Martha de Harde behoort aan het verleden. Misschien is Broek in Waterland de eenige plek op aarde, waar nog iets aangetroffen wordt van hare omgeving. Overal elders behoort deze tot de geschiedenis, en alleen een archeoloog zou in staat zijn, bij gelegenheid eener tentoonstelling van vaderlandsche oudheden, haar weder op te delven.

In het afzien en teruggeven dezer laatste overblijfselen van een nationaal leven, dat door de toenemende vorderingen der uitheemsche beschaving voor goed stond verdrongen te worden, is jufvrouw Wolff ongemeen gelukkig geweest. Dit was hare gave, hare specialiteit. Niet dat zij afkeerig was van het nieuwe; maar in weerwil van haar dweepen met de moderne denkbeelden van den dag, hing haar hart aan het oude.

Eene tachtigjarige oude vrijster, jufvrouw Christina de Vrij, is haar ideaal van vroomheid, degelijkheid, vernuft, en lektuur. Zelfs de jonge dames die zij teekent, en met liefde teekent, hellen over naar het ouderwetsche. De lieve en modieuse Saartje Burgerhart wordt eerst geheel en al zich zelve, wanneer het oudvaderlandsche bij haar de overwinning heeft behaald. Het geestig vokabulair van Daatje Leevend is een vokabulair uit de oude doos. Geen beschaafde hollandsche vrouw van den nieuweren tijd zal zoo spreken of schrijven. Hare taal schijnt menigmaal bij de vischmarkt geborgd, zij het ook bij eene zindelijke, luimige, waar de verse zalm in gulle moten te koop ligt op frissche koolbladeren, en de frissche mond der knappe vrouwen uit het volk niet stilstaat van de kwinkslagen.

Het is de taal, bedoeld in het liedje uit het fransche zangspel, waar men zich te midden der Dames de la Halle bevindt:

Pas bégueule,
Forte en gueule,
Telle était Madame Angot.

Evenzoo de mannen. Willem Leevend, die op de hoogte heet te zijn van de intellektuële beweging zijns tijds; die bij buijen dichter, bij buijen wijsgeer, bij buijen sentimenteel is; die Beccaria over het afschaffen der doodstraf gelezen heeft (VII 263), Willem Leevend boeit niet. Althans hij boeit oneindig minder dan zijn zwager, Abraham Rijzig, die niets anders is dan een flink amsterdamsch koopman en een jong Hollander van den ouden stempel.

Al wat in deze romans nieuw is, of nieuw heet, schijnt van het begin af het merk der vergankelijkheid gedragen, al het oude daarentegen er zich op het vaardigst in weerspiegeld te hebben. Van daar ook ongetwijfeld dat de schrijfster zelve

en hare vriendin, men kan zeggen tot daags vóór haar dood, ook als zij de pen ter hand namen om vertrouwelijke brieven aan vrienden te rigten, zich volmaakt zoo uitdrukken als de dertig jaren te voren door haar in print gebragte heldinnetjes.

De politiek waren zij beu; de filosofie ging haar te hoog; het verzemaken gaven zij present. De nationale vrijheid harer droomen was op nationale afhankelijkheid uitgelopen; in Frankrijk hadden zij de guillotine het begrip der gelijkmaking zien toepassen; een ontrouw rentmeester in het vaderland had, door onderwijl met haar nederig fortuin door te gaan, haar onderrigt in de broederschap gegeven.

Maar, had het nieuwe haar louter teleurstellingen gebaard, het oude bleef voor haar eene altijd vloeiende bron van inwendige vrolijkheid. Hare laatste goede levensjaren hebben zij doorgebracht op bovenkamers bij ouderwetsche lieden in Den Haag, hebben in ouderwetsche kleederdragt hare laatste wandeling langs het scheveningsch strand gedaan, en zijn de eeuwigheid ingegaan in het vol vertrouwen op een ouderwetsch geloof.

XVIII

Hooren wij thans Daatje Leevend de woning harer aangehuwde tante, de zeemansvrouw, beschrijven. Het is hetzelfde optrekje buiten de Leidsche Poort dat haar eenmaal dierbaar zou worden, omdat zij (kluchtig in alles) er haar eerstgeborene ter wereld bragt (IV 310 vgg.) Aanvankelijk echter weet zij *Zeemansrust* enkel van de potsierlijke buitenzijde te schilderen, keuvelend op het papier met hare vriendin Pietje Renard, somtijds deftig als Petronella, andere reizen kortweg met Piet toegesproken (I 191):

‘Het verveelt mij hier thans zoo zeer, dat ik alle gelegenheden waarneem om er maar op uit te draven. Deze keer kon mama er niets tegen in brengen, want ik ging haar mans aangehuwde familie bezoeken. De oudeDe Harde had mij zoo feestig verzocht. Ik ging dan met zijn zoon er op af, *als Paulus op de Korinthiërs*. Och ja, kind, mijne grootschheid deed onder voor mijne nieuwsgierigheid. - Voor *Zeemansrust*

gekomen, hield ik wat stil, om alles met een opslag van 't oog over te zien, voor ik het stukswijze opname. Verbeeld u een oud zwaar gebouw, mogelijk van de zestiende eeuw; twee uitspringende halfronde torens en daarin (evenals in den Schreijershoekstoren) propere Engelsche schuiframen, met witte uitgeschulpte neteldoeksche gordijnen. Het hek, de deur, de horretjes, de lijsten, de leuninggen, allen *oranje-kleur*. Verbeeld u een klein bassecourtje, en daarop een vergulde Neptunus, lui en leeg leunende op zijn drietand, in gezelschap eener groote zwaargebouwde insgelijks vergulde Najade, aan den rand van een vischkommetje, weinig grooter dan onze saksisch-porseleinen vischschotel. Op het voornoemde bassecourtje staan een paar dozijn dikke vette Cupidoos en een Venus, die er vrij mal uitziet. Aangescheld hebbende, werd ik onthaald op een vol concert van honden-muziek: uit alle laantjes vlogen zij als dol naar het hek. Het was echter niet kwalijk gemeend. Ja zoo waar! daar kwam moeder, onder het gerinkel van een grooten bos sleutels en met een leelijken dikkop van een keeshond in haar arm, aanwaggelen. De vrouw had een flodderhoed op en veel van eene zielverkoopster in den uitwendigen mensch, immers van een oostindische bootsmansvrouw... Wij gingen in huis. Ik heb nooit denkbeeld gehad van zulk een overdreven kraakzindelijkheid. Ik trok des mijne schoenen uit, maar dat verstond zij niet, hoewel zij hare sloffen uitdeed en mijn geleider op zijn kousen volgde. Zij liet mij haar geheele huis zien, zoo was zij met mij vereerd. De spaansche matten kon men niet dan met gevaar van hals en beenen te breken overgaan. Geheele piramides van porselein, de prachtigste oostindische meubelen: enfin, ik stond verbaasd... Toen wij zouden theedrinken, kwam oom op de proppen, en in een korte kabaai met zijn kousebanden onder de knieën, ook op sloffen, den trap af. “Welkom, nicht; kom, jij bent een meid van je woord, en daar hou ik van. Mijn wijf meent het wel, maar zij weet niet veel van de wereld, en ik kan haar maar met geen stokken de deur uitkrijgen. Dat veegt, dat raagt, dat wrijft, dat duivelt me zoo den godgantschen dag. Ik zeg wel eens: wat zal mijn wijf toch in den Hemel doen, als daar ook niet wat te ragen en te schommelen valt? Nu, 't zal nog bij 't wal-

letje langs zijn, zoo zij de haven krijgt.” Het goeije dikke wijf lachte en zei: “Wel, misselijke potnat, pas jij maar op je eigen roer.” Hiermede was dit ernstig discours afgelopen. Wij gingen den tuin zien. Eerst viel mijn oog op de menagerie, die niet wel zoo ruim was als onze etens- en tinnenkast in de keuken. In die menagerie was een kort begrip van Noachs ark. “En zie je wel (zei zij) dat al mijn kippen 'er veeren verkeerd staan, nicht? Nu, 't is ook dure waar!” Maar de lieveling van tante is een oostindische raaf, of hoe hiet zoo een ding? Het heeft heele schoone sterke kleuren. Dat figuur zat op een hoogen mahoniehouten kruk, aan een fijne vergulde ketting, voor de eetkamer, en onthaalt zijn meestres jaar uit jaar in op het muzikaal geschreeuw van *kaauw, kaauw!* De smaak is vrij. Tante zal mogelijk het *getier der nachtegalen* niet kunnen uitstaan. Gelukkig zoo hare burens dit met haar eens zijn. In een doolhof van heesters en palm zag ik een geheel kabinet van goden, menschen, en beesten, alles van palm en taxis. “Jan! (riep oom), Jan, kom er is hier met jen schaar; wel, wat satan, zie je dan niet dat Adam een bogchel krijgt? De slang ziet er ook rottig uit, en je moogt Eva ook wel er eis bij haar lappen krijgen. De appel lijkt wel naar een kolksche koek.” - De stammen der boomen, die op de goudgele met klinkers bestrate plaats staan, zijn allen helder en vrij blaauwtjes gewit. Om de sfeer in het grasperk was een zeer welgesloten kast; tot welk gebruik zij des zij, weet ik niet.’

Naderhand, als Daatje intusschen met het vreemdsoortig echtpaar meer van nabij kennis gemaakt en hunne karakters op prijs heeft leeren stellen, spreekt zij over haar tante's briefstijl met dezelfde openhartigheid als over de bekoorlijkheden van Zeemansrust, buiten de Leidsche Poort.

Voor een deel bewondert zij dien stijl voor de aardigheid, en zelfs bemerk ik dat eene vergelijking, waarvan ik mij bediend heb tot aanduiding van het karakteristieke daarin, door mij van Daatje geleend is (VI 136): ‘Tantes brieven zijn schilderijtjes van het oud oorspronkelijk hollandsch leven, zoowel in als buiten's huis, dat leven, waarbij ons land groot en rijk geworden is, en dat ik in een schilderijtje zoo wel eens zien mag, om de vreemdigheid; evenals wij Amsterdammers wel

eens naar *Broek in Waterland gaan eten*, juist om het voor ons ongewone.’

Doch die lof is haar te algemeen. Tante's brieven, dit gevoelt zij, behoeven een kommentaar, een sleutel; en zij heeft rust noch duur vóór zij dien gevonden heeft:

‘Dat de vrouw het verband wel eens verliest, verzoek ik dat men gelieve toe te schrijven aan eene ongemeene rijkheid van gedachten, die elkander in haar hoofd verdringen en onder den voet loopen, en die zij, om ongelukken, moorden en doodslagen te voorkomen, wel zonder orde een doorgang moet bezorgen. Hierdoor gebeurt het wel eens dat er al eene gedachte de deur uitgestommeld is, voor die nog haar werk ten volle heeft afgedaan. Dit verpligt mijne Tante wel meermalen, haar weer in huis te roepen, andere te laten voorgaan, en de eerste nog eens achter na te zenden.’

Nog meer. Niet alleen divageert tante nu en dan, maar zij divageert om zoo te zeggen stelselmatig; want bij alles wat zij doet en laat, gaat zij steeds van één denkbeeld uit en komt nimmer thuis vóór zij dit denkbeeld teruggevonden heeft. Hare goedhartigheid, haar gevoel voor recht en billijkheid, haar geloof zelfs, alles wordt dienstbaar gemaakt aan die hoofdgedachte. Deze is de roode draad die bij de wakkere zeemansvrouw door alle deelen en onderdeelen van het zedelijk tuigwerk loopt, en als een touwladder haar ligchaam aan hare ziel, en de aarde aan haar hemel verbindt (VI 20):

‘Wat zij schrijft of schrijven zal, altijd neemt Tante hare inleiding uit het schoonmaken. Al schreef de goede vrouw eene verklaring over den brief aan de Hebreëen, nog zou zij hare voorrede uit het schoonmaken ontleenen. Geen wonder! Schoonmaken is het groote, het hoofddenkbeeld in haar geest, waarvan alle andere denkbeelden worden afgeleid. Bijvoorbeeld: de goede zwaarlijvige vrouw waggelt naar de kerk, hoe zelden zij daar, *om hare zware huishouding*, komen kan! Zij luistert met aandacht, is er door gesticht, er mede vervuld. Zij kan er u echter geen woord van zeggen, voor en aler zij zich ontdaan heeft van het boven-denkbeeld: dit moet er dan eerst uit. Eerst vertelt zij u, of de kerkkroonen schoon of beslagen, of de glazen helder of hoornachtig, of de banken wit of bruin

geschuurd, of de stoelen bestoven en of de kussens opgeschud waren. Dan spreekt zij van den tekst, dan van de toepassing, want van de verklaring root zij weinig. Dan krijgen wij nog iets van 't gebed, en tot slot hooren wij, of dominé's pruik of bef er knap uitzagen, of zijn groote witte fijne zakdoek met breede zoomen wel uit de Haarlemmer wasch komt: gevolgelijk, of dominé eene nette of eene slorzige vrouw heeft. Wij krijgen des hare denkbeelden in dezelfde orde als die in hare hersens liggen: de eerste en laatste laag is schoonmaken. Raakt zij eens van den tekst, zij komt er niet weer op dan door tusschenkomst van een stoffer, een heiboender, een emmer, een wassenlap, of een vlerk.

Het denkbeeld dat daarop volgt, en eenigszins van fijnere natuur is, is dat van goedheid. Zoodra de goedhartige vrouw met de schoonmakerij gedaan heeft, zal zij vragen: "Hoe zie je zoo bleek, zuster? Ben je niet wel, nicht? Kan ik je iets geven, kind? Heb je wel een stoof, jufvrouw? Is er wel tabak, neef Rijzig? Je blijft immers eten, Daatje? Kan ik iets voor je doen? kan Freeryk iets voor je doen?" Hoort zij dat er iemand beleedigd wordt, terstond komt het denkbeeld van regtvaardigheid op de proppen. Dit verbindt zich met dat van goedheid en zoekt dat van de weerloosheid op. Zij zal zeggen: "Zie, Nicht, daar doet zuster Keetje niet wel aan. Waarom zou neef Willem niet deugen? Hij heeft zich maar verweerd. Broêr Gerrit is ook een regte Nero en zoo gierig als het graf. Hoe kan hij zoo aantieren? Hij heeft gelds genoeg. 't Was altijd zoo een misselijke sinjeur. Wel, waar is Freeryk? Die moet dat varken eens wasschen! Man, ga jij daar eens met jen eigen persoon heen. Wel, voor jou hêt hij ontzag. Kom, kaveer voor Willem. Een jong mensch struikelt wel eens; wij zijn allemaal kavijtige zondaars." En zoo komt tante dan van zelf op het denkbeeld van godsdienst. "Ja wel, ik ben zelf een arme zondares. Het zou er benaauwd uitzien, als onze lieve Heer zoo onbarmhartig met ons was! Wij hopen allen uit genade zalig te worden. Ja, met Gods hulp. Wat zou ik met mijn zware huishouding er veel aan doen kunnen?" Hier raakt zij weer aan haar eerste hoofddenkbeeld: schoonmaken...

Evenwel moet gij in 't oog houden, waarde Vriendin, dat

tante hare bijzondere welsprekendheid heeft. Hare gedachten zijn van den hak op den tak; zij schrijft waarlijk zooals zij denkt, en voldoet in zooverre aan den grooten eisch in het briefschrijven. De vrouw gelooft, dat niet alleen alle waarheden, maar alles wat zij voor waarheden houdt, in den Bijbel staan. Dit is de oorzaak van dat mislijk gehaspel en dat gestadig verspreken; zoek geen andere. Gij zult ook in haar (VI 135) eene bijzondere naauwgezette eerlijkheid bespeuren; want nooit zal zij een spreekwoord of schriftuurplaats aanhalen, of zij zal zeggen: zoo als het spreekwoord, of zoo als de Schrift zegt; en kan zij het zich herinneren, dan noemt zij ook haar auteur en zegt: zooals Paulus, of Cats, of Salomozeit.'

XIX

Deze schets is zoo volledig, en zoo getrouw, dat een paar voorbeelden genoeg zullen zijn om den lezer tante Martha's vermakelijk relen *in natura* smakelijk te maken. Laat ons, want de eene keus is zoo goed als de andere, haar bespieden op het oogenblik (VII 339) dat zij in diep geheim een brief aan haar aanstaande nicht Chrisje Helder zit te pennen, en eene buurvrouw uit de volksklasse, die op een kopje koffij spekuleert en voor welke zij niet weten wil aan wie zij schrijft, haar komt overvallen:

'Daar komt Betje van hier naast zoo bij mij inloopen, dat zij wel meer doet als ik mijn halfjaars wasch van Bloemendaal, daar toch *de flink* van bleekers zijn, thuis krijg. Zie nicht, dan zwaait er nog wel eens een half elfje, met dat staan over de heete ijzers; ik ben niet deun; ik zeg altijd: Kinderen, het is niet om de koffij, maar om den tijd; want zoo als de Schrift zegt: Gierigheid is afgoderij en paperij. Zoodat Betje zoo tegen mij zei: "Wel, buurvrouw, ben je veeg?" - "Hoe dat, kind?" zei ik zoo. - "Wel," zei zij zoo, "omdat je aan 't schrijven bent, terwijl jij de wasch overhuis hebt: dat ben ik van jou niet gewend." - "Ja, kind," mogt ik toen weer zeggen, "nood leert bidden, zegt Jan Luiken in zijn *Honderd Ambachten*. Het noodzakelijke gaat voor, staat er in Jacob Cats zijn

Trouwring; alsook: alle dingen hebben hun tijd, en alle wezen moeten wezen. Je weet, Betje, dat nicht Daatje veel aan mij schrijft; en als ik dan niet voort antwoord, is het niet wel.” En zoo zond ik Betje van hier naast met een kluitje in 't riet. De mijne [haar man] zat onderwijl zijn dikke lijf vast te houden, zoo schudde hij van 't lagchen, omdat ik Betje zoo van der tekst hielp. “Wijf (zei hij daarop), het spijt mij dat ik jou niet mee in de kajuit genomen heb; jij kunt zwijgen, zie ik, en dat komt te pas als er gestolen wordt; wel, al had ik gestolen als een raaf bij de Compagnie, jij zou jen man niet beklapt hebben.” Ik wierd er zeer ijverig onder en zei: “Hoor kind, als ik nu evel wist, dat jij jou zie zoo veel met onregtvaardig goed verrijkt had, zooals God beter 't maar al te veel door jou en jous gelijken gedaan wordt, dan zou ik zoo drijvend van je afloopen, en gaan zoo verre als God mij land gaf, en bij de goêlui uit werken gaan.” - “Maar, wijf (zei hij), ben je dan weer heel en al zot? Als ik immers een dief was van de companjie, dan zou ik wel een ander sinjeur zijn als nu, en wie weet of onze jongen dan nog geen burgemeester wierd; en jij waart zoo wel een mevrouw, als mijn gewezen kajuitsjongens-vrouw, die nou te grootsch is om tegen een braaf burgermensch te groeten.” - “Nou (zei ik), daar zal op dien grooten dag wat te vereffenen vallen; dat smeer ik je, zei Vetlap.” - En, och God, het is immers maar wereldsch goed, en onze arme kostelijke ziel moet het gelag betalen. En zie, nicht, al had ik nu een kostelijke buitenplaats buiten en een breed dubbeld huis in de stad, wat zou ik met een benaauwde konsjentie er naar aan zijn, want Paulus zeit wel de waarheid: *Het is beter een stuk droog brood met vrede, dan een huis vol geslagte beesten, met een knagend gemoed.* Zoodat, jufvrouw-tje-lief, je komt in een eerlijke familie.’

Wat tante De Harde hier haar ‘ijver’ noemt, - ijver in het opkomen tegen hetgeen strijdt met haar gemoed, zoodat reeds alleen de onderstelling van het kwaad haar doet koken en inwendig opstuiven, - is een der triomfen van de kunst der schrijfster.

Het is vergelijkenderwijs gemakkelijk het heroïeke der deugd te schilderen, roemrijke daden van zelfverloochening in edele

termen te kleeden, en door kracht van welsprekende taal geestdrift voor het verhevene op te wekken. Jufvrouw Wolff weet een dikken ouden zeeman en zijne schommel van een vrouw in de meest kunstlooze woorden te laten blaken van eerlijkheid en regtschapenheid: juist de eigenschappen die meest van al, door hare onderstelde algemeenheid, zich tot het hanteren der frase leenen en, als zij door gewone schrijvers in gewone boeken voorgesteld worden, den lezer koel laten of hem wrevelig stemmen.

Wie gevoelt niet, om van vaderlandsche auteurs te zwijgen, dat wanneer zelfs een schrijver van den rang van Auerbach zich aan het schilderen eener *Barfüssele* begeeft, de onnatuur overal om den hoek komt gluren en met de braafheid komedie wordt gespeeld? Niet alzo jufvrouw Wolff. Bij haar is het naieve onvervalscht; het doordringt het karakter der ten tooneele gevoerde personen; en komt, waar het pas geeft, hetzij tot eene doorbraak of tot eene uitbarsting.

Ik voor mij geloof dat jufvrouw Wolff zich evenmin van de blijvende waarde harer geschriften bewust is geweest, als de groote schilders der Hollandsche School zich dit van de onsterfelijkheid hunner doeken waren. In alle kunsten zijn de vruchtbaarste en onvergetelijkste tijdperken die waarin men, zonder het zelf te weten, voor de eeuwen werkt; gelijk omgekeerd de scheppende of voortbrengende kracht in den regel verflauwt, wanneer er over de regelen der kunst veel wordt nagedacht, geschreven, en geredetwist. Elizabeth Wolff heeft geen ander doel gehad dan den roman, dien zij in het buitenland zich aan de eenzijdigheid der galanterie zag ontworstelen en naar een breeder, edelmoediger, socialer grondslag zoeken, ook voor Nederland te verheffen tot zulk een voertuig (*Willem Leevend III*, Voorrede, bladz. 7); en stellig is zij van niets anders zich bewust geweest dan van den gemoedelijken toeleg, in deze nieuwe rigting naar vermogen voort te arbeiden. Elk der door haar geteekende karakters was om zoo te zeggen een waagstuk, eene met het publiek en met de kunst genomen proef; en geen oogenblik heeft zij er aan gedacht dat eene bladzijde als die waar tante Martha ten behoeve van Daatje Leevend het beeld harer aanstaande schoonmoeder,

de oude mevrouw Rijzig, teekent (II 122), eenmaal klassiek zou worden genoemd.

XX

Tante heeft vernomen dat er spraak is van een huwelijk tusschen nicht Daatje en den heer Abraham Rijzig, en meer is niet noodig om den stroom harer welsprekendheid te doen vloeijen:

‘Denk je dat ik niet weet dat je geprittendeerd wordt? En zie daar, ik noem man en paard: van men heer Rijzig, wel bekend, immers zijn voorouders. Ik meen zijn grootmoeder Brechtje Gerrits (wist men toen van mevrouw?); Brechtje Gerrits, of in de wandeling Brechtje Kostelijk, want het was er in huis of je zoo bij de klinkklare rijke Menisten kwamt; zoo kostelijk was het er. Nou, als de maan vol is, schijnt zij overal. Me dunkt, al ben ik maar jen tante, en al heb ik zoo veel verstand niet als jen moeder (als mevrouw van Oldenburg, meen ik), zoo had ik op dit stuk ook wel mogen geraadpleegd worden. Het is mij waarachtig ook niet eender, wie er zooal maar in de familie komt. Niet dat ik wat tegen den jongman heb; ik heb lang in zijn moeders buurt gewoond; maar hij hield zich wél. En al droeg ik geen sak, en al had ik maar een muts op mijn hoofd, hij groette buurvrouw altoos, of ik óók een mevrouw was. Ik had dikwijls mijn spikkel in hem. En hij schikt zich ook niet op als de meisjes, die tredjes op een tafelbord; daar mijn kalf Mozes zoo alle duivels om uit de hel kan vloeken, als hij een jong kerel zoo ziet kwispelen en op de straat drillen. Maar toch, Aal, het is jen slag niet. Je weet, ik ben een flapuit; en aan jou, nicht, zeg ik het regtuit. Hij is veel te verstandig voor jou. Hij zou gaauw zien, dat jij een huishoudster op schillen zijt. Nou, ik zeg huishoudster tegen jou! Zoo gaan er altoos dertig in een douzijn, en dan is 't nog: hoe grooter hoop, hoe slimmer koop, zoo als Jan Luiken in zijn *Liefdevonken* leert, meen ik; of het moest Cats wezen; nu, dat kan niet schelen. Hij zou gaauw zien, dat hij bekocht was. Hij mogt wel een paardje-schijtgeld op stal en een koets op de stoep hebben. Neen, hij dient je als een

vuist in jen oogen. Of grootje Rijzig u ook achter de vodden zou zitten! Want het is een andere haneveer als jen moeder.'

Eene huishoudster *op schillen*, - wat is dat? Waar vindt men de *Liefdevonken* van Jan Luiken? Wat beduidt: zijn *spikkel* in iemand te hebben? Zoowel het een als het ander behoort tot de eigen vinding van tante Martha, die niet vast is op het verschil tusschen de *Reis van Bontekoe* en *Bunyan's Christenreize naar de eeuwigheid*, en, tot aanduiding van haar ongelooft in dit of dat, zich herhaaldelijk van den uitroep: 'Zoo menig een Franschman!' bedient. In woordenboeken vindt men er geen verklaring van, maar de beteekenis blijkt duidelijk genoeg uit het verband. Nu volgt de beschrijving van grootje Rijzig, Daatje's aanstaande schoonmoeder:

'Ik ben er eens geweest, om getuige van mijn werkmeid, die lange waar-ga-je, die u altijd het hek opendoet, weet je, met die morsmouwen en die rooije stukjes op haar boezelaar; nu, dat is al 't zelfde; van onze Griet, meen ik. Maar ik zag wel met een half oog, dat grootje Rijzig *een trant van een vrouw* is. Onze Griet zegt altijd dat zij wél genoeg is, maar dat de meiden geen tijd hebben om een haak aan een rok of een onnoozel Vader ons te bidden. Zij is van 's ochtends vroeg in volle orde: het kapje gezet, de zak aan. Zij zei mij dat zij al in de zestig was, maar 't is nog een vrouw *als een zweep*, en zij glimt tegen je aan. Zij breidde toen haar zeven en twintigste paar fijne kousen voor haar zoon, en 't was kerjeus werk. Zij leest ook wel; nou, daar heb ik geen tijd toe; die er tijd toe heeft, is gelukkig. Zij leest alle morgen voor haar zoon uit de Schrift, en ten acht ure is de koffijtafel al van de vloer. Nu kunje eens denken, of grootje Rijzig en jij de mast zullen opkrijgen. Al klom je op de haan van den Westertoren, nog zou je jou verdriet niet kunnen overzien. Dat zal daar zijn: *hot en haar*. Zij zou jou dat ten tienen nog te bed liggen, zij zou jou dat uitvliegen, verleeren! Ja, ja, leer mij grootje Rijzig niet kennen. Alida-nicht zou poot-aan moeten, en de handen uit de handschoenen. Wil ik het u eens op een graauw papiertje uitteekenen? 's Avonds voor man linnen gereed leggen en de keuken ordonneren; want anders weten de meiden 's anderen daags ten elf ure nog niet, wat er ten tweeën zal

geeten worden. En Brampje is het zoo op zijn elf en dertigste gewoon! De overhemden en lubben (of moet ik mansetten zeggen?) moeten nagezien, of er ook een steekje aan te doen is, en die een dag zijn aangeweest, vouwen, de kreuken uitwasemen, en in order leggen. Nicht zou ook niet te vies moeten zijn, om eens een maasie in een schoone zijden kous te leggen; of te gemakkelijk, als er eens een halfjaars wasch over huis is, om een strop of servet te rekken, of een engelsch hemd te plooijen. Nicht zou des winters om acht ure aan het ontbijt moeten zijn (want ik denk dat gij daar zult inwonen), en uit den Bijbel hooren lezen. Nicht zou de meiden moeten binnen schellen, om het huiswerk te ordonneren, terwijl mama, om toch niets te verletten, nog een naadje ombreidde; over de keuken, het uithalen, en de stofferij moeten spreken; alles nazien; op het tin en koper wasemen, om te zien of het schoon is; met de bloote vingers op stoelen en lijsten strijken, om te zien of het wel schoon gewreven is. Nicht zou dan voor, dan achter, dan boven, dan beneden zijn moeten; dan in de provizekelder, dan op de kleezolder. Mama zou vragen: staan er ook klieken te bederven? zijn de kasten wel zindelijk? zijn er ook te veel afgebrande kaarsen in de laden? is het bier wel gekurkt? wordt er niet te roekeloos met het vuur geleeft? zijn er wel kolen? is de plaat, zijn de fornuizen wel glad? ligt het vleesch en de boter wel onder de pekel? eet het volk wel roggebrood bij de spijs? maken de meiden haar bedden? ziet het er op de knechts-kamer ordentelijk uit? is er wel een goed poeijerkleed voor mijn zoon? heeft hij wel schoone handdoeken? zijn er papertjes op het sekreet? is er water in de fonteintjes, enz.? Nicht zou, als mama eens familiedag heeft, de tafel moeten ordonneren; het godgansche dissert in orde brengen, alles krijgen en wegbergen, het zilver sorteren en nazien. Nicht zou alle zondags des winters met mama naar de kerk moeten, om lessen voor de geheele week; des zomers met mama naar buiten; of, als zij bij mijn man bleef, nagegaan worden door een stijf ouwerwets burger boekhouder, die aan grootje alles zou overbrieven. Welnu, kind, hoe staat je dat al aan?’

Eerst hoorden wij tante Martha het jonge meisje plagen dat zij niet half goed genoeg was voor haar bruidegom; daarna

werd de jonge vrouw zulk een lange reeks schrikwekkende pligten voorgehouden dat een minder sterk hoofd er van geduizeld zou hebben. Thans is de aanstaande jonge moeder aan de beurt:

‘En nu ben je nog in jou speeljaartje; nu zit de speulman nog op het dak; botertje tot den boôm. Maar, maar! als je eens naar de Volewijk moet (ja, 't zijn mooie bloemetjes, als zij geplukt zijn; ik ben ook elfmaal met den prins over de Maas en met dat water bij den doctor geweest), dan zul je jou wel zonder lagchen kunnen houden. Als er eens wat jongs komt: help dan kijken. Ach, al woonde je met Bram in een eigen huis op de Buitenkant; niks! Alle daag mans moêr over de vloer. Je zult geen vinger in de asch kunnen steken, je zult geen strootje in tweeën kunnen bijten, of haar neus moet er bij zijn. Je zult geen kantje aan een onnoozel nachtmutsje kunnen zetten, dan met mamaas raadgeving. Dan zul je dit niet mogen eten, dan zul je dat niet mogen drinken; dan zal dit te heet, en dat te koud zijn voor dochter. Het zal in geen boeken te beschrijven zijn. Dan zul je het kind te veel, en dan te weinig geven. Grootje zal alles bekijken: tot het wit broekje, dat het schaapje aanheeft, zal beduffeld worden; en als er eens een haakje of een bandje aan los is, ô dan pas op; er worden oogen opgezet en handen gevouwen over zulk een floddervos. Mama zal den krijg winnen, al zwijgt zij. Jij zult grootje Rijzig geen ooren aannaaijen (ze hêt er zelf twee, hoewel zij wat doofachtig is), gelijk gij mij goê klos doet. Die haar foppen wil, moet vroeg opstaan, en daar heeft mijn nicht een broêr aan verloren. Zoodat, ik raad je die partij af. Leer jij nog liefst wat huishouwen, voor jij om trouwen denkt. Leer jij eerst vroeg opstaan, en een steekje naaijen en breijen; dat is wat nutter dan dat malle beursjes knoopen, daar jelui al den tijd mee vermorst. Je bent nog veel te jong en te ijdeluitig om een heilig houwlijk aan te gaan.’

Dit laatste meent tante evenmin als het overige, want Daatje loopt naar de vijf-en-twintig en heeft genoeg verstand om twaalf huishoudens voor één op te zetten. Maar wie heeft moed, het de oude vrouw ten kwade te duiden dat zij Daatje liever aan haar eigen zoon, dan aan Bram Rijzig gunde? Die zoon is een

nare jongen, een gluiptert, en alleen de blindheid der moederlijke liefde kan in hem een waardig echtgenoot voor jufvrouw Leevend zien. Ook is hij haar mindere in jaren. Het doet niet. Tante zou dolgraag Daatje tot schoondochter hebben:

‘Wacht jij, kind, tot mijn stuk vleesch mannen-deeg is. Je hebt immers, hoop ik, zulk een haast niet? Onze jongen hêt je in zijn hart en ziel lief; en ik dacht, dat jij hem ook wel zetten mogt. *Als je hem bent opgeleid, zal je hem ook hebben:* dat is bij mij maar paalvast. Je moet maar zoo wat grappen voor hem maken; je bent toch een snaak van een meid, en hij zal je wel antwoorden, al kijkt hij zoo wat juttig; en 't is een veugel, als hij begint. Ik ben ook wat familie-ziek. En het goed bleef dan onder ons. Gierig bennen wij niet; maar men sterft zoo gerust, als men zoo weet dat je mooie kleertjes, die je zoo zuinigjes bespaard hebt voor Paaspronk, niet na jen dood bij uitdragers in kelders worden gestopt, of op sluizen en leuning van bruggen bij het 's Gravenlandsche veer hangen te waaijen, en van onreine handen, ja van smauwzen, betast en verfonkfooid worden. Wel, dat kon ik in mijn kist niet uitstaan. Je zoudt er ook geen zonde aan doen, al trouwde je met jen neef; jelui bent immers niet te na in den bloede? Laat eens zien, ik moet dat wel eerst regt weten. Mijn jongen is de zeun van je moeders tweede mans halve zuster. Is het zoo niet, kind? want ik ben danig tegen het trouwen van neef en nicht; en God de Heer geeft ook nooit zegen daarop, zoo als jij wel begrijpen kunt. Wel nou, Daa, *dan ben je mijn dochter;* en je weet, al bestraf ik je zoo eens, jij hebt toch vier witte voeten bij tante Martha. Zie, als je zoo wat met mij op en neer gingt, zou ik je ligt eens een ding uit de hand nemen. Ik mag graag dat jonge lui eens pret hebben, en eens naar de Slatuintjes of naar Amstelveen kruijen. Want een jong mensch is geen paneeldeur; hij wil ook wel is uit.’

XXI

Eindelijk is tante's vruchtbare pen tot rust gekomen, en de 26ste brief van het 2de Deel ten einde gebragt. Van die pauze maken wij gebruik, en zien even om ons heen. Het duizelt

ons een weinig van de bijbelteksten en de zedespreuken, van de spreekwoorden, de solecismen en archaïsmen. Tot bezinning gekomen bemerken wij dat het geheele stuk niet slechts in Oud-Nederland, maar zeer bepaald te Oud-Amsterdam speelt.

Amstelveen, de Slatuintjes, het 's Gravenlandsche Veer, de Westertoren: al die plaatsnamen zijn aan één omgeving ontleend. Jufvrouw Wolff kende Amsterdam op haar duimpje; beter misschien dan hare vriendin die er opgevoed was. Zeeuwsche van afkomst, Beemstersche door de trouw, werd jufvrouw Wolff door den aanblik der groote stad, waar sommigen harer beste vrienden woonden en er tot den koopmansstand behoorden, welligt levendiger getroffen; had zij een vrijer oordeel over het amsterdamsche doen, sloeg een ruimer blik om zich heen; beschikte over meer punten van vergelijking tot onderscheiding van het eigenaardige.

Den Haag kende zij destijds alleen van hooren zeggen; Utrecht stond haar slechts schemerachtig voor den geest; aan Vlissingen, vooral aan Middelburg, had zij tol betaald in een vroeger genoemd dichtstuk. Toen zij *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend* schreef was, met Rotterdam, dat nu en dan eene beurt krijgt, Amsterdam het terrein waar haar geest, in een ander dichtstuk door haar bezongen, zijn fotografischen toestel plantte en beelden opving.

Beschouw deze romans uit elk ander oogpunt, en gij ziet ze ineenvloeijen met de toenmalige europesche litteratuur van den dag; ziet ze verdwijnen achter meesterwerken wier roem niet binnen eigen landpalen beperkt gebleven is; die europeesch gemeenbezit geworden zijn. Als oud-amsterdamsch straat- en huistooneelen hebben zij hunne wedergade niet.

Mevrouw De Staël heeft in het tweede deel van *Corinne* eene meesterlijke schets van het thee-drinkend en zich te midden zijner eigen stijfheid verknijpend Engeland uit de laatste jaren der vorige eeuw ontworpen. Maar jufvrouw Wolff overtroffen, waar deze door tante Martha's pen het beeld der oude mevrouw Rijzig laat omtrekken, heeft zij niet.

Hier openbaart zich een talent dat elke vergelijking tart. In twee vrolijke bladzijden wordt de inventaris eener geheele oudvaderlandsche huishouding opgemaakt; en niet met de

boekhouders-naauwkeurigheid van een vendumeester, maar met de kleuren eener palet en met de lichtvonken van het vernuft. De dichtertlijkste oudheidkenners onzer dagen zouden vruchteloos beproeven, meer leven te schenken aan eene doode stof. Zelfs aller meester onder de nieuweren in die specialiteit, Balzac, zoo hij hollandsch genoeg had verstaan om bij het vele andere ook nog *Willem Leevend* in zich op te nemen, zelfs Balzac zou erkend hebben dat bij jufvrouw Wolff met vrucht ter schole valt te gaan. Honoré is rijk en vermoeijend, jufvrouw Wolff niet vermoeijend en even rijk.

XXII

Niet alleen sommige détails van *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend* verdienen lof, maar ook de mechaniek van beide romans als zamenstel. Van den zoo weinig in den huidige smaak vallenden briefvorm is door de schrijfster menigmaal op de gelukkigste wijze partij getrokken.

Een voorbeeld zijn de wederkeerige karakterschilderingen. Niets wat den romanschrijver zoo veel moeite baart als het schilderen van een karakter. De eenen zijn meesters in het beschrijvend genre en weten, door welgekozen aaneengeschakelde trekken, het beeld dat hun voor den geest zweeft langzamerhand voor dien des lezers te doen dagen. Anderen munten uit in den dialoog. Zij leggen hunne personen gezegden in den mond, die een blik in het binnenste doen slaan en de meest verborgen gedachten openbaren. Met dat al zijn zij keer op keer genoodzaakt zelf tusschenbeiden te komen, nu zamenvattend, dan verklarend, en den lezer uit te leggen hetgeen anders zijne aandacht ontgaan of zijne voorstelling van het spoor brengen zou.

De brief waarin de oude heer Jan Edeling aan Abraham Blankaart uiteenzet dat en waarom hij voor zijn zoon Hendrik geen andere dan eene luthersche vrouw verkiest, is een model en zou, als tirade in een gesprek of als verslag van derden, niet half zoo veel indruk maken. Voer Abraham Blankaart nog zoo dikwijls sprekend in, gij zult hem niet treffender kunnen teekenen dan hij in zijn antwoord aan Jan Edeling het zichzelf doet.

De spraak van Broeder Benjamin en Zuster Cornelia maakt hen aanstonds openbaar. De fysioloog die hen moest determineren zou geen oogenblik aarzelen. In weinig meer dan een zestal briefjes van hunne hand ziet men zich het geheele zielsgeding ontwikkelen, dat van de huichelarij naar de misdaad voert en onder weg de vraatzucht in zich opneemt.

Alles, zonder dat jufvrouw Wolff's persoon zich aan ons opdringt, of wij door iets anders dan ons eigen gevoel of ons eigen oordeel genoopt worden uitspraak te doen over het gehalte der ten tooneele gevoerde karakters. De onpartijdigheid der schrijfster gaat somtijds zoo ver, - zie den 63sten brief van *Sara Burgerhart*, - dat zij hare heldin met warmte eene stelling laat verdedigen welke de lezer geneigd is toe te geven, en die toch naderhand blijkt volgens haar een sofisme te zijn geweest. Wel een bewijs dat de briefvorm het scheppen van illusien, waarin grootendeels de kunst van den romanschrijver gelegen is, niet in den weg staat.

Het grootste voorregt van het genre echter, wat buigzaamheid betreft, is het zoeven genoemd wederkeerige. Uit de brieven van Saartje Burgerhart aan de personen harer omgeving leert men die omgeving; evenzoo, uit de aan haar gerigte of haar betreffende brieven van anderen, Saartje kennen. Zij beoordeelt en wordt beoordeeld. Haar persoon vormt een afgerond geheel, een levend wezen dat van alle zijden gezien kan worden. Wij kennen haar door en door, en niets van hetgeen in haar omgaat, niets van hetgeen over haar gezegd kan worden blijft voor ons een geheim.

Tante Martha teekent in *Willem Leevend* grootje Rijzig, kapittelt Daatje, en wordt op hare beurt door Daatje geteekend. Willem korrespondeert met zijne zuster, met zijne moeder, met Paul Helder, met Lotje, met Chrisje, met de geheele wereld. Maar hij heeft het woord niet alleen. Ds. Heftig korrespondeert over hem met Prof. Maatig, jufvrouw Rammel met tante De Harde, Coosje Veldenaar met Chrisje Helder, Jacob Renting met Chrisje's ouders, Lotje Roulin met Adriana Belcour. Zoo wij in staat zijn een onafhankelijk oordeel over Willem te vellen, wij danken het aan de kunst der schrijfster, ook als dat oordeel niet gunstig luidt.

En zijzelve is in de kritiek ons voorgegaan. Zij heeft haar held hartelijk lief, laat hem door anderen uitbundig prijzen, valt hem niet in de rede als hij het zichzelf niet doet, maar is daarom niet blind voor zijne gebreken. Wie zich door hem late vangen of betooveren, zijne zuster Daatje doorziet hem en spaart de roede niet; en de overlevering beweert dat jufvrouw Wolff in geen harer werken zoozeer zichzelf heeft gegeven als in deze zuster van den held, die door haar vernuft en haar gezond verstand den geheelen roman beheerscht en, telkens als de wagen in de eene of andere rigting scheef dreigt te gaan, hem weder in het spoor helpt.

Dank zij den briefvorm, blijft ook Daatje Leevend van het begin tot het einde in haar karakter. Geen les der ondervinding, die zij niet aanneemt; geen juk waaronder zij, als het moet, zich niet buigt; geen natuurlijk gebrek dat zij niet aflegt. Al tegenspartelend leert zij zich voegen, en zien wij hare inborst eene groote verandering ondergaan. Maar het is eene verandering die in hare natuur ligt. In welk opzigt zij zich wijzige, steeds gaat van haar dezelfde opwekkende geest uit. Over alles en allen zegt zij hare meening, en dirigeert als het ware het orkest.

Niemand zal dwaas genoeg zijn *a priori* vast te stellen dat hetzelfde resultaat langs geen anderen weg te verkrijgen is, en men om karakters te scheppen die zich nooit buiten hun kader bewegen, die voortdurend met hunne omgeving in een levend verband staan, die altegader aan één zelfden stoot gehoorzamen, noodzakelijk een roman in brieven moet schrijven. Maar *Willem Leevend* is toch een sterk bewijs, dat die vorm benijdenswaardige hulpmiddelen aanbiedt.

XXIII

Onder de brieven van Saartje Burgerhart aan Letje Brunier is er een (II 163) die met het volgend postscriptum eindigt: 'Ik ben dezen middag bij oom Dirk geweest. Tante is een lieve vrouw. Oom? Ja; ik kan 't u niet beduiden, een dot garen, die allemaal in de war zit. O welke mannen, Letje! En moeten wij óók trouwen? *dat ziet er gek voor ons uit.*'

In een brief aan Anna Willis (I 209) schrijft Saartje: ‘Uw vriend Smit, den proponent, heb ik regt lief, zoowel om hetgeen gij van zijne konversatie, als om 't geen gij mij nopens zijne manier van denken omtrent u mededeelt. Ik hoop hem spoedig wél geplaatst, wél gehuisd, en wél getrouwd te zien. Ik beken dat gij, buiten uw nadeel, een ruim hart hebt, als gij ons, eenzamen in den lande, óók zulk een zegen toewenscht. Maak u vrienden, Naatje, door zoo veel gij kunt dien wensch ten uitvoer te brengen. Wat mij aangaat: *pour moi geen warme bier*, zei de Franschman; *pour moi geen man*. Een flinke bol, om mij, zoo als ik zeg, te brengen waar ik zijn wil: dat is wél, maar meer niet. Uw advocaat, dien gij op mij af wilt zenden, en daar ik gaauw bij zal moeten zijn, zoo ik zin in hem heb, is des aan u; geef hem aan haar, die zoo een meubeltje noodig heeft, en laat mijn devies zijn: *Vrijheid, blijheid*.’

Wie eene karakterschets van Daatje Leevend wilde schrijven, zou er geen beter motto boven kunnen plaatsen dan die twee citaten uit *Sara Burgerhart*. Ik weet wel dat Coosje Veldenaar (VIII 218) dit niet toegeeft. Zij wil tusschen Daatje's en Saartje's inborst een merkelijk verschil aangenomen hebben. Doch al ware Coosje Veldenaar een evangelie, wat alleen de kolonel Van Sytsama gehouden is in haar te zien: althans omtrent één voornamen trek in het karakter van beide jonge vrouwen kan bezwaarlijk tegenstrijdigheid van opvatting bestaan. Saartje is jonger, is mooier, is zachter, is minder wereldwijs. Maar, komt het op trouwen aan, - de kardinale kwestie, - dan trekken Daatje en zij dezelfde lijn.

Om niet vooruit te loopen leg ik het eerste deel van *Willem Leevend* nevens mij, en teeken daaruit op hetgeen mij toeschijnt best van al het bestaan der jonge jufvrouw in het licht te stellen, in onderscheiding van de gehuwde vrouw.

Bij de eerste kennismaking is Daatje uit logeren bij eene tante en oude vrijster, zuster van haar overleden vader en woonachtig te Utrecht of zoo. Amsterdam ontvlugt, uit ergernis over het hertrouwen harer moeder met een stiefvader dien zij, Daatje, niet kan uitstaan (‘mijne mama is eene uitmuntende vrouw *van de tweede klasse*’, IV 188), leidt zij ten huize dier tante, eene rijke en overrijpe kokette, een lustig leventje,

maar dat óók al zijne schaduwzijden heeft. Aan mejufvrouw Petronella Renard (I 31):

‘Alles is wél, Piet, maar ik verlies zoo verbruid veel geld; en bij mama is niet te halen boven 't geen zij mij heeft toegelegd. Speelde ik niet, dan had ik er ook genoeg aan. Nu, het ziet er benaauwd uit! Ik moet des mijne tante de kap vullen, om aan haar geldkist te kunnen komen.’

Tante wordt in den waan gebragt dat zekere Doctor Töller, door Daatje gedoopt Hans Dondergoud, haar nog op haar ouden dag het hof maakt. Aan dezelfde (II 71):

‘Het is bijna mijn fatsoen te na, zoo eene oude malloot te foppen! Zij zegt in diep vertrouwen: Ja, zie nicht, ik ben wel niet afkeerig van het huwlijk; maar ik vrees, dat ik nog *diep in de kinderen* zou raken, en ik mag geen kinderen zien. Ik ben evenwel nog een vrouw in het best van mijn tijd. - Dat is zoo, tante, en dat waart gij zoo lang als mij maar heugen mag. - Zoo is 't ook, Daatje. En dan: de manspersonen zijn somtijds nogal wonderlijk tegen hunne vrouwen, en zie, kind, ik zou gaarne al mijne partijen willen houden. - Beding dit vooraf, tante; smeed het ijzer nu het heet is; laat het in uw huwlijksvoorwaarde zetten.... En nu moest gij eens zien, Pietje, hoe zij is opgedrild! Altoos in vol ajustement, zonder halsdoek. Och arm, dit is *eene verkeerde staatkunde*.’

Doch mama verstaat niet dat Daatje langer bij tante zal blijven logeren. Daatje komt thuis en moet zich schikken naar de luimen van haar stiefvader, den heer Gerrit van Oldenburg. Aan dezelfde (I 106):

‘Den eersten morgen stond ik niet vroeg op. Wat heb ik voor dag en daauw op te doen? Ik ben immers niet veroordeeld om bij hem op het kantoor te schrijven! Tegen elf ure zat ik te ontbijten met Fidél in mijn schoot en las een nieuwspapier. Jacob kwam binnen: Jufvrouw, daar is Belair. - Laat hem wachten tot ik ontbeten heb. - De man des huizes was in de kamer. Hij zag mij, sprak niet; ik ook niet. Jacob kwam weer binnen: Jufvrouw, daar is Marton, met de gazen. - Laat Marton wachten. - Jacob kwam weer: Jufvrouw, daar is de engelsche schoenmaker. - Laat de engelsche schoenmaker wachten. - Toen kon de man des huizes niet langer zwijgen;

Wel, hoe duivel is het hier? Moet het heele voorhuis dan volgepropt worden met figuren, die ik niet zien wil en die er niet behoorden te doen te hebben? - Och, 't is alweer mis! Zend ze allen weg, Jacob. Zeg aan Belair, dat hij ten vier ure komt om mij te kappen. Is dat een gemaal en een geknor! Ik zal morgen op mijn kamer dejeuneren, Jacob.'

Deze toon tegenover den stiefvader is van het begin af Daatje's taktiek geweest (I 7): 'Mijnheer van Oldenburg roert het hier zoo in huis, dat gij u dit zoo niet kunt verbeelden. Nu, daar moet hij maar om komen! Overal bemoeit hij zich meê. Ik zei hem, toen hij notitie nam van mijn *coiffure à la hérisson*, dat hij wel mijn moeders man, maar geenszins mijn vader was. Mijne mama kan zooveel voor haar man inschikken als zij wil; dat staat aan hare beleefdheid. Zij koos hem en moet hem nemen zooals hij, helaas, is. Dat is buiten mij.'

Jufvrouw Renard (I 169) keurt zulke uitvallen in het geheel niet goed: 'Wij zijn gewoon, Daatje, elkander zonder complimenten te behandelen. Aan die gewoonte wil ik mij houden, en ingevolge daarvan zeg ik u, dat het mij spijt dat gij geen beter hart of zoo veel stekelig vernuft hebt. Die vinnige zetten omtrent uwe moeder kan ik niet dulden. Wilt gij dus, dat uwe brieven mij behagen, spaar dan uw eigen karakter, want dit lijdt er in mijne achting ongelooflijk veel door. Een verliefd meisje zijt gij niet, ook niet als een Hendrik Veldenaar de man zij; gij denkt niet aan trouwen. Alles is des koketterie. Welnu, vriendin, zijt gij nu niet vier-en-twintig? Nog een jaar of zes zal dat zoo wat lukken, want aan Madame la Nature hebt gij zoo min verpligting als ik. Dit ongunstige wordt zeer bijzonder vergroot door de ongeregelde manier van leven die wij houden. En gij zijt nog daarenboven eene speelster! Dikwijls ziet men u aan voor de zuster uwer moeder, en dat wel - voor haar oudere zuster. En dat wel - niettegenstaande uwe *coiffure comme-il-faut*, uwe pluimen en bloemen. En dat wel - in weerwil van alle kunst- en vliegwerken, die gij gebruikt om deze vernederende opvatting voor te komen. Uwe mama is echter twintig jaar ouder, en was moeder van verscheiden kinderen. Haast u dan, mag ik u bidden, want de tijd is kort.'

Daatje's antwoord is gereed (I 177):

‘Renard, Renard, ik meende dat gij wijzer waart! Wat heb ik, om overwinning te maken, met de vergankelijke schoonheid te doen? In Frankrijk vindt men immers de leelijkste, en meteen de allerbeminnlijkste vrouwen? Het streelt mijne eigenliefde veel meer, alles aan mijne zegekoets te ketenen zonder de hulpstroepen der schoonheid en bevalligheid, dan of ik aan deze wispelturige bende vele mijner overwinningen te danken hadde. “Een verliefd meisje ben ik zeker niet.” Daar spreekt gij wel de fijne waarheid! Ach, mijne ligtzinnigheid bevrijdt mij veel beter voor die gekheid, dan de rede onze statigste meisjes immers doen kan. Ei wat, ik ben veel te dartel, om onbetamelijkheden te kunnen doen. Wat legt Uw Wel Edele ook altijd te vitten op mijn speelzucht? Moet ik dan niet in de mode zijn? Ja, daar dacht gij weer niet aan. Is dat ook al mijn schuld? Ik weet zoowel als gij, zou ik hopen, dat eene speelster, die halve nachten aan de speeltafel zit, geen kans heeft op een gezonden ouderdom; maar wie zegt u, dat ik dien bedoel? Ik ken de nadeelige gevolgen der driften, der verhitte nachtlucht, enz.; ik weet dat zij ons bloed niet veel balsemieke deeltjes aanbrenge, ons vel bederven, onze oogen verdoffen, enz., enz. Zoodra ik ook minder smaak heb in het spel, dan bang ben voor de leelijke gevolgen die ik te gemoet zie, zal ik de kaarten neêrleggen en mogelijk met Ajax uitroepen: *Lig daar, gevloekt geweer, tot mijn bederf geschapen!*’

Nog doller wordt die overmoed wanneer tante Truitje, de kokette die in haar twee-en-vijftigste jaar en nog niet schootvrij was (I 32), eensklaps ontdekt dat Doctor Töller haar voor het lapje heeft gehouden, en zij te rade wordt thans voor goed de hulde aan te nemen van den heer Louis Basta, baron de Fridderac, een aanbieder ruim twintig jaren jonger dan zij, even bouwvallig in het zedelijke als van ligchaam (II 218, 302; IV 149), gelijk later bleek, maar zonder dat de dwaze vrouw daar toen erg in had. ‘Ma chère nièce,’ schrijft zij aan Daatje (I 217):

‘Hoe dikwijls heb ik u wel gezeid, dat de mannen een hoope ontrouw volkje zijn; maar gij, goed eenvoudig kind, wilde mij

niet gelooven! Nu ja, daar heeft die haatlijke Doctor Töller mij een infideliteit gedaan, en dat zonder de minste reden. Hoe zal uwe mama mij uitlagchen! Lieve Heer, was het dan zoo berispelijk, dat ik, in het best van mijn leven, geen stokoud podagrist wilde hebben, nicht? Wel, wat heeft T. immers een moeite om mij gedaan! Hoe zeide hij altijd, dat ik nog eene fraaie dame was zoo als de waarheid is). En van mijne handen ook nog! zoodat ik er zelf mee verlegen was. Maar de schoonheid exkuseert veel, en hij was waarlijk op mij verzot. Neen, nu vertrouw ik die haatlijke mannen nooit weer. 't Is haatlijk volk. Zij zouden ons zoo niet naloopen.... Wat is het mij naar, Daatje, nu gij hier niet zijt! Nicht, wat ben ik met mijn tijd verlegen! Want men kan toch ook niet altijd lezen, en met mijne kamenier een voormiddag-partijtje te doen, dat gaat óók niet. Ik ga wel eens voor tijdkorting in de kerk, maar het is altoos het oude en 'tzelfde. Daar is Amsterdam nu toch weer beter van: men kan alle avonden of concert of komedie bezoeken, en altoos gezelschap krijgen. Daar komt nu het geval met Doctor bij. Heden, nicht, ik heb hem zulk een kostelijken brillianten ring vereerd! Hij had mij een recept gegeven voor dien vreeselijken uitslag in mijn aangezicht. Ik durfde zoo een man geen geld presenteren, nicht. Maar, kind, ik hoor dat hij zoo een vrijgeest is en tegen de kerk of de godsdienst schrijft, dat weet ik zoo net niet en uw vader plag daar nogal onderscheid in te maken; maar dat was mij te geleerd. Als dat waar is, mag ik blijde zijn; want mijn eigen dierbaar geloof is mij vrij wat meer waard dan zes Doctors Töller. En men weet nooit waar een slecht man zijne vrouw toe krijgen kan. Nu komt alles uit. Ik hoor, dat hij zulk een raar portret van een zuster heeft, en dat men hem in de wandeling Hans Dondergoud noemt. Het kan wel gebeuren dat ik, om mij te wreken, nu den heer Basta nog maar neem; maar men zou dusdoende wel afgeschrikt worden, als de mannen zoo wreed zijn.'

XXIV

Aan de baldadigheden van Daatje's antwoord (I 219) ge-

voelt men dat zij een keerpunt in haar leven nadert. Holde zij op die wijze onbeteugeld voort, er zou niets van haar terecht komen; allerm minst zou uit haar de aangename vrouw groeijen, waarvoor zij door hare geestelijke petemoei in de wieg gelegd en ten doop gehouden is:

‘Waarde tante Truitje! - Dat had ik nooit gedacht! Zijn de mannen zulke monsters, zulke apekoppen? Hoe goed is 't dat ik er niets mede te doen heb! Ja, ik zal, nu gij er toch wat van weet, u meer zeggen. Daar is nu die schrikkelijke Doctor: wat doet hij? Wel dat kunt gij zoo niet denken. Hij is razend op mij verliefd. En zou ik zulk een booswicht nemen die daar mijn tante zoo affronteert? En nu hij ziet dat ik hem niet begeer, zoekt hij ruzie onder ons te stoken. Nu, gij kunt denken hoeveel geloof hij verdient. Maar ook, het is uw trant niet. Hij is een vrijgeest, of een remonstrant, of zoo iets, en zijn zuster draagt maar een japon. Hij schrijft tegen uw geloof: neem hem des niet. De baron is wel fatsoenlijker man, maar bedroefd wispelturig. O, dat is ellendig! Hij noemt u ook *la belle par derrière*, en spreekt veel kwaad van uwe zijden franjes. Hij is u niet meer waardig dan de Mof. Zie het nog wat aan! Wat haast hebben wij, meisjes? Als men getrouwd is, zijn onze blijde dagen uit, tante. En komt men in de kinderen, dan is het nog doller. Wat ziet de baron er ook miserabel bij u uit! Weet gij wel dat hij maar valsche tanden draagt? Weet gij wel dat hij zijn toepet maar over zijn zakpruik kamt, om ons de ooggen uit te steken? Weet gij wel dat hij nog twee meisjes gekamerd houdt? Zie, ik ben nu maar die ik ben, en in verre na zoo rijk niet, en ook niet zoo mooi als tante; maar ik zou zulk een verpieterden, opgekonkelden petit-maître niet willen hebben, al had hij nog zes baronyen (in de maan). Gij houdt evenwel koets en paarden, dat zou ik ook denken. Mama is niet al te wel. Zij weet, denk ik, niets van uw droevig geval. Ei, lieve tante, leen mij nog eens een vijftig dukaten; ik speelde weer zoo ongelukkig, en ik moet immers mijne familie geen oneer aandoen door laag te spelen; dat verstondt gij nooit. Als ik het geld heb, zal ik u eene obligatie zenden. Van uwe secretesse houd ik mij verzekerd.’

Meer slechte manieren dan slechte zeden! zegt de lezer; en hij heeft gelijk. Daatje's wildzang is de wildzang van een bedorven kind en levenslustigen knaap, die van gekheid niet weet wat hij met zijn ledigen tijd zal aanvangen. Ofschoon eene volwassene jonge vrouw, maakt zij den indruk van een student in hoepelrokken, en schijnt haar te eenemaal het aanvallige, tedere, en geheimzinnige te ontstaan, hetwelk de liefde der mannen pleegt op te wekken. Zij behoeft een drilmeester, zou men zeggen, meer dan een minnaar.

Niettemin wordt zij ten huwelijk gevraagd. Waarom? Dit vertelt ons de minnaar zelf, Abraham Rijzig, in een brief aan een vriend (I 226):

'Ja, twijfel er maar niet aan: ik ga trouwen. En mijn meisje is noch hetgeen men doorgaans schoon ook niet hetwelk men met meer regt huiselijk noemt. Wat behoeft mij dat een ander te zeggen? Ik ben immers een eerste voorstander van met mijn eigen oogen te zien. Maar hetgeen mij alleen staat te beoordeelen is dit, - zij behaagt mij. En als een meisje, dat niet mooi is, aan een man behaagt (op den duur meen ik) dien men niet wel voor een gek kan houden, dan zeker moet zij iets hebben, 'twelk nog sterker treft dan de uitwendige schoonheid. Mijn meisje is jufvrouw Leevend. Maakt zij 't wél, dan zal zij een beter man aan uw vriend hebben, dan zij durft gelooven. Dat zal magtig in de hand vallen. Ik ben thans zoo weinig inschikkelijk, dat lieden die ons niet kennen, er op zouden vloeken dat wij ten minste een jaar of vier met elkander zijn opgescheept. Ik koop hare genegenheid ook niet door kostbare babioles, die in zich zelf geen waarde hebben en waarmede onze jonkertjes hunne adorables de oogen verblinden. Ik zeg nu altijd mijne gedachten (echter met bescheidenheid); dit zal ik langst uithouden. En ik merk niet, dat mij dit zeer ondraaglijk bij haar maakt; zij moet des verstand hebben. Zij weet reeds dat ik nooit speel, zelden in de komedie ga, en maar tweemaal 's weeks op 't concert ben. Zij weet reeds, dat ik een vriend ben van het huiselijk amsterdamsch koopmansleven. Mijn kleeding is haar veel te eenvoudig, en hoewel mijn eigen hair haar niet kwalijk bevalt, heeft zij toch een schrikkelijke pik op mijn hoed. Zij

heeft al eens ondernomen er eenige potsige aanmerkingen over te maken: hieruit zag ik dat ik duizend oogen zal moeten hebben, om toe te zien dat zij mij niet uit mijn regt lacht. Mijn hoed blijft echter zoo als hij is, en indien zij in een jaar niet veel minder vlaggen en wimpels voert, zal mijn naam geen Bram Rijzig zijn. Zij weet reeds, dat mijne moeder eene deftige ouwerwetsche vrouw is; en ik zeide haar, dat zij zoo eenige eigzinnigheden had, maar dat zij, jufvrouw Leevend, zeker zoo wel als ik begreep, dat men een vrouw van zestig jaar niet kon vergen, zich naar jonge lieden veel te voegen. Zij vreest al reeds, dat wij bij mama gaan inwonen. Dit is mijn oogmerk niet; ik zou er hartelijk voor bedanken; ook dit zal des toevallen. 't Is een lieve rare meid! Waarachtig, zij zal mij foppen, zoo ik niet op de schijven pas; maar ik heb vast besloten haar tot eene lieve, hupsche, voor mij allerbeste vrouw te maken: zij is deze moeite dubbel waardig. Vóór den aanstaanden winter moet ik getrouwd zijn. Dan hoop ik u een aardig stout bevallig wijf te doen zien, die met mij ten minste zesmaal daags overhoop ligt.'

Rijzig pocht niet, wanneer hij zich als Daatjes aangenomen verloofde voordoet. Tusschen haar en hare moeder zijn eenige dagen te voren de volgende gedachten gewisseld (I 233):

“Nu wij toch van trouwen praten, Daatje: zijt gij nog *zoo* afkeerig van het huwlijk? - *Hoe* afkeerig meent mama? - Moet ik duidelijker spreken? Zoudt gij kunnen besluiten om de konversatie met een braaf man toe te staan, als het zijn oogmerk zij te zien, of eene nadere verkeerung een goed huwlijk zoude beloven? - Wilde mama niet vragen, of ik nog langer de kokette wil spelen? - Net getroffen! - Moet ik beslissend antwoorden? - Ja, want daarnaar moet ik te werk gaan. Ik zal niet toestaan, dat gij met een waardig man zult omspringen als met een paar douzijn malle jongens. Wat zegt gij? - Die vraag is moeilijk. Mag ik weten wie de verliefde gekskap zij, die aan mij zin kan hebben uit meenens? - Ik heb mijn antwoord weg. Neen, gij zult het niet weten. Ik zal hem bedanken. Geen braaf man zal gedupeerd worden. - Heden, mama, wat zijt gij ook statig! Wie zou lust tot trouwen hebben, daar men zoo veel kwade huwlijken ziet? Mijn-

heer uw man maakt mij 't huis te benaauwd; evenwel, kwalijk getrouwd is, geloof ik, nog wel ruim tien percent erger. - Dat is waar; maar ik zou u ongaarne getrouwd zien met een man, die zich uwe manieren van leven liet welgevallen, alleen omdat hij u niet wist te leiden. - Mijne manier van leven! Wat misdoe ik dan? - Misdoen? dit woord heeft eene ruime beteekenis. Gij leeft maar als de meeste jonge dames. Gij schijnt ook maar niet te begrijpen, dat eene vrouw eigenlijk voor het huiselijk leven geschikt is; dat men nooit te rijk of te aanzienlijk zijn kan, om nergens van nut te zijn dan aan eene speeltafel of op een danspartijtje. En zulke meisjes kunnen geen degelijke vrouwen worden. - Gij hebt gelijk mama. Uw voorbeeld geeft u regt om dus te spreken. Zeg mij nu, wie is de man, die aanspraak op mij maakt? - Mijnheer Rijzig. - Bram Rijzig! wel, ik sta er verbaasd van. Bram Rijzig? - Dezelfde. Zijne moeder heeft mij verzocht, of ik de konversatie wilde toestaan. Ik zal u niet dwingen. Gij moet hem slechts niet voor den gek houden; dit verbied ik u ernstig. - Ik zal er mij eens op bedenken. - Goed, en meld mij uw besluit." - Wel, Pietje, wat zegt gij van die partij? Jammer, dat mama mij zoo op de vingeren ziet. O, ik zou hem nog zoo gaarne óók eens drillen! Als ik evenwel ook nog eens meen te hyliken, is Bram zeker de beste uit de korf. Maar vindt gij het niet dood ouderwets, dat zoo een flinke bol zijne moeder naar de mijne laat klungelen, zonder tegen mij zijn bakkes open te doen? Had ik het hier vrolijker, of was Wim thuis, en kon ik met hem wat meer slenteren, ik zou den eerzamen Abraham Rijzig hartelijk bedanken. Nu verplicht hij mij, en ik ben niet ondankbaar. Ik zie hem meermaal op 't concert. Met *hem* zou dat nog wel wat heenbruijen: maar hoe zal ik het met de Ouwe schipperen? 't Is nog een vrouw uit de Ark. Zij moet voorzien, dat zij mij naar haar hand zal kunnen zetten, anders begrijp ik het niet. Hij is heel rijk, hoor ik... Laat ik u maar zeggen zoo als 't is! Hij is hier reeds meermaal geweest, al houd ik mij of gisteren dit tooneeltje eerst geopend wierd. Ik was knorrig over uw niet schrijven, doch ik kon 't niet uithouden... Wat raadt gij mij? zal ik hem maar vroeg of laat nemen?'

XXV

Terwijl Daatje het met zichzelf nog niet volkomen eens is hoe te doen, gaat zij het reeds herinnerd bezoek aan Tante Martha brengen, geëindigd met de vermaarde wandeling in den tuin en met oom Frederyk's opmerking: 'Jan, kom ereis hier met jen schaar; wel, wat satan! zie je dan niet dat Adam een bogchel krijgt.'

Het is geen ongewoon verschijnsel dat iemand, die op het punt staat een gewichtig besluit te moeten nemen, zich een wrijfpaal kiest en anderen voor zijne eigen zenuwachtigheid laat boeten. Iets van dien aard zal het geweest zijn wat in de dagen harer onzekerheid Daatje dreef, zonder noodzaak of ernstige aanleiding, een langen en schandelijk ondeugenden brief aan de brave schippersvrouw te schrijven (I 253):

'Hoog-Eerwaarde Tante! - Daar kom ik, zooals het spreekwoord zegt, met de deur in huis. Bijzonder heb ik mij op uwe buitenplaats, en met alles wat daarbij en omtrent is, gediverteerd. Gij hebt een schoon huis, een schoonen vijver, en een schoone menagerie. Mag ik iets aanmerken? Het zou dit zijn, dat uw vischkom wat volle groot is voor doopbaars. Smijt er liever een dikke paling drie vier in: dat zal veel vrolijker staan. Gij moest ook op het gezigtje, dat voor den vijver is, laten zetten: *Aalmeer*. Hierin zou nog veel nuts liggen. Vooreerst zou het uwen vijver zeer naauwkeurig aanduiden; het zou *Zeemansrust* zeer beroemd maken. Eeuwen na uwen dood zouden er geleerden zijn, die zich het hoofd braken om den oorsprong van dit woord op te zoeken. Zij die stelden dat hier paling in gehouden was, zouden uitgelagchen worden door hen die meenden, dat uwe buitenplaats had toebehoord aan een Zeeuw, die zijn geld in Oost-Indien gewonnen en dit daar als een *memento mori* gesteld had; en dat de *H* door dien lompen Zeeuw vergeten was, zoodat men moest lezen: *Haal meer*. Anderen zouden aantoonen, hoe bespottelijk dit gevoelen ware. Een Zeeuw, die rijk tehuis komt en op zijn gemak leeft, zou gaan schrijven: *Haal meer!* juist of die niet eens voor al genoeg beschaard had. De voorstander van dit gevoelen zou nederig

in bedenking geven (maar niettemin razend boos worden op elk die er aan durfde twifelen), of dit ook eene conscientieuse bedenking ware over het door de vingeren druipen van oost-indisch geld, even alsof de steller van dit opschrift had willen zeggen: *'t is op en haal meer*: 't is gruis van den drommel, het bakt niet. Mogelijk biedt er dan nog wel een Genootschap eene medailje ter waarde van zestig dukaten, aan hem die de fraaiste gissing daarover weet voor den dag te halen. Bewaar des onze brieven. Zij zullen dan, en dat wel naar mate zij onleesbaar zijn, als dierbare manuscripten worden opgedolven, en met verscheiden lezingen en nooten worden uitgegeven. Dan zal men zien, wat er van de zaak zij. En wij zullen nog eeuwen na onzen dood medaljes laten verdienen door die bij uitstek nuttige leden onzes vaderlands, welke zich in *misschienen* en *mogelijkheden* uitsloven. Wat zou dat groot zijn! - Nu ga ik (en zoo doen echter alle Jufvrouwen Savantes niet!) van de geleerdheid tot de huishouding over, en u over Nies, mama's schoonmaakster, onderhouden. Zeker, tante, zoo doen onze Kokette Dames niet: die zien veel liever in den spiegel, dan dat zij het huishouden betrachten. Ik geloof (maar durf mama dit niet vragen), dat Nies mooi schoonmaakt, want ik zag daar in de secretaire, die zij gewreven had, dat Belair mij scheef heeft gecoiiffeerd. Dat zij de olie schoon uitwrijft, besluit ik hieruit, dat zij een groote mand met oliedoeken bij zich heeft staan. De trappen zullen wel wit zijn, want van morgen ten tien uren kon ik al geen oog meer toedoen, zooveel geweld maakte zij. Dat zij zindelijk is, zal wel waar zijn, want zij vroeg daar om een leëren lap of schootsvel, om de glazen af te doen, en zij had er evenwel een bij de hand. Gaauw? Zóó was zij op den turfzolder, en zóó, zie ik, koopt zij beneden een liedje van: *Het zware Recht ofte Justitie*. Neem jij Nies, tante; ze zal je boomen witten als linnen, en uwe straat schrobben als dukatengoud. Dan kom ik vast bij u. Maar dan moet gij mij ook al de oost-indische pracht van juka's en rokken laten zien, die nu zon noch maan aanschouwen; die moeten dan aan 't lijf: en dan gaan wij te zamen op een open wagentje eens: *vooruit ligt de weg!* Ja, ja, ik kan zoo schoon mennen. Oom moet maar van de oost-indische kippen laten vliegen. Het pachtspul van halve rijers

zal er aan gelooven. Ik zal hem wel te vriend houden, en gaar alvast alle prijscouranten en begraafnisbriefjes voor hem op. Aan onze keukenmeid gaf ik twee zesthalven voor de *Reis van Bontekoe*: die zal ik oom vereeren. Maar als ik weer eens buiten ben, laat dan toch dat Betje van daar naast niet zoo staan teuten en gapen bij elk boterbloemetje en onkruidje, of een halve predikatie er bij doen. Dat kleutertje vindt zoo veel raars in een onzelveheershaantje, als ik in een nieuw lint of gij in uw *kaauw kaauw*. Zie, zoo zijn die burgermeisjes! Ik zend hiernevens een strookje rood fluweel van vader Van Oldenburgs kamisool. Laat er de zilveren bellen opnaaijen, dat zal op den mooijen gelen hals van uw hond, dat dikkertje met die gekrulde staart, wél afglimmen. Laat hij het geringe voor lief nemen. Mijn broër studeert als een vorst; en of hij er voor tijdskorting en ter verversching van het gehoorde zoo niet wat onder vrijt, zal de tijd leeren. Ja! mogt ik dat beleven, dat hij de gemeente Kipdorp nog eens stichtte!’...

Over Bram Rijzig en zijne huwlijks-aanvraag, over het onderhoud met mama en de bekentenis aan Pietje, geen woord. Tante's huis, tante's hof, tante's man, tante's kees - alles wordt speelgoed onder Daatje's handen en stuk gesmeten, mits zij afleiding vinde voor de gedachte aan haar bedreigd jufferschap. Maar tante Martha, óók niet op haar mondje gevallen, en nog onbekend met de ware drijfveer van Alida's plagerijen, blijft het antwoord niet schuldig (I 247):

‘Wel, Nicht, je hebt je daar kappetaal uitgesloofd! Is dat een brief, zoo vol sjokkasies op jen oom en tante! 't Staat je wel! Omdat je nu van wat hooger komaf bent, en in een dubbeld huis op de Heerengracht woont, en jen vader zijn geld niet zoo zuur op zee en onder onzen lieven Heers weer en wind gewonnen heeft, en omdat je nu juist in 't haar gekapt zijt, zonder een muts op jen hoofd, en net zoo als een harlekijn zijt opgeschikt, met veêren op jen trompet, nu beeldt gij UE. magtig wat in, en denkt dat 's keizers kat jen nicht is: *en och heer! het biest kent je niet eens*. Jen oom en ik bennen miserabel boos over jen brief, waarin gij zoo sjokkeert op onze familie, dat wij er geen woord van kunnen verstaan. Nou, hij is met een stand zeil naar je toe, om eens te hooren wat

of gij al op ons te kardiezen hebt. Heb jij zoo een groote plaats, zoo een groote vijver? Spring er in, dan is er ook Aal in. Ha, ha! Zie ik kan ook wel passekwillen maken, al heb ik niet op 't fransche school gegaan; om netjes te leeren breijen, en koeteren dat hond noch kat het verstaan kunnen. Ik zeg: kruisen en zegenen zou men zich om zulke floddermadammen, zulke judeken! Ik jou brieven bewaren? 't Zijn nog al mooie stukjes! Opdat de geleerde dominees, als wij lang dood en verrot zijn, hun neus nog eens in onze boel zouden steken? en op onze plaats, die mijn man met God en met eere heel uit Oostinje gehaald heeft, zouden staan kijken en gapen, en nog voor hun twisten en tandtrekken gouden medaljes toe krijgen? Hoor, juffertje, wij begrijpen dat heel anders, en zoo lang als mijn oogen in mijn hoofd staan, zal er geen *Aalmeer* gezet en geen paling in den vijver gedaan worden. En zou mijn zoon naar Oostinje? Daar heeft hij te gezonde lijf en leden toe. Mijn zoon naar Oostinje! wel wie hoort er van? Stuur jij jen broêr naar Oostinje, die te Leyen mooi weêr speelt. Je zou je waarlijk beknijpen en bekrabben, dat zou je je! Maar men wordt nooit van een koets, maar altoos van een aschkar overreeën, - dat ik nog zoo een zondig woord spreek; maar jij haalt een mensch de vloeken uit de keel. 't Geld zou wel gaauw op zijn, als wij het zoo verkwanselden als jij, floddermadam. Moet je ten tien uren nog niet uit jen bed geschreeuwd worden? Ik moest Nies zijn, of ik jou ook ten bed uitbonjourde! Apperepo, moet je ook niet al Mevrouw hieten? Wist men in mijn jeugd van dat *gemenvrouw*? 't Moet onzen Gerrit mooi tuigen, dat zijn vrouw Mevrouw hiet; en zijn eigen vleeschelijke moeder hiette nooit anders dan *Lysbet uit de Wenteltrap*: want zij deed een lakenwinkel op den Nieuwendijk, kind. Nou, ik beklag den kerel, die jou krijgt. De vrouw 's voormiddags lui en leeg te bed; 's namiddags op visite of aan 't lanterfanten naar 't Oudmanhuis; om een zesthalf, die men besteedt, de menschen een gulden moeite aandoen; en 's nachts met die verweerde troefbladen. Wat zal 't zijn? armoede in het end. Want al hadden zulke klungels koningsgoed, zij raakten er door. Neen: jij krijgt nu mijn jongen niet, dat is glad af; zoo kan hij altijd. Jen moeder is een

zoet stil mensch: daar zit je immers als een beul dwars over heen? daarom moet ik het je eens ongezouten zeggen. Ik ben jen tante, 't is mijn post en plicht. En wat raken jou men oostindische juka's en rokken? Bennen zij zoo goed niet als jou fransche konkelkraam; daar je de godgantsche stad mee door dik en dun loopt? Zien zij zon noch maan, dan slachten zij jou maar; als de zon schijnt, leg je te bed, en als de maan schijnt, zit je te spelen. En het is nog niet genoeg dat je jou eigen familie affronteert: jij moet nog andere lui bij de rug ophalen. Ik ben op jou nieuwtjes niet eens gesteld. Wat vraag ik naar Jufvrouw Koket en naar Jufvrouw Savante? zij zijn misschien nog beter dan jij bent. Ik ken de menschen niet: och neen, ik! En ik zou wel aan mijn nicht dienen te vragen, wie of ik verzoeken moet? Betje van hier naast is jou te gering? Jou grootsch nest van een meid! En mag zij niet zien hoe God de Heer alles schept en regeert, amen? Maar komaan, wat ben je nu toch méér dan een burgers dochter? Jij hoeft mijn man geen boeken te koopen; mijn man heeft jou boeken niet noodig: mijn man heeft zelf boeken, en Bontekoe's *Reizen* ook, allemaal. En ik zou met zoo een wilde rabas van een meid op een open wagentje gaan zitten? Dat heb ik in mijn rug! De bureu zouwen denken dat ik met een madam uit de komedie reed, zoo ben je gevlagd en gewimpeld. Studeer jij nog liever wat in het boek van Jacob Cats: dat zal je wat nutter zijn dan op open wagentjes te zitten, zonder muts op jen hoofd. Jij behoeft zelf niet te schrobben en te schuren; dat weet ik wel; maar leer ten minste huishouwen. Of ben jij nu beter dan burgemeester T. zijn dochter? Die heeft daar wel een godgantsch behangsel voor een bed geborduurd, allemaal uit de Schrift; en met engelen, dat het zoo een lust is om te zien. En jij kunt wel wat doen. Je hebt begut verstand of je een dominees dochter bent. Maar ja, zoo menigen Franschman! - Wij verstaan jen brief niet. Nou, oom is naar jen toe. Ben jij rijker als wij, eet dan met twee lepels. En op mijn jongen moet je nou jen mond niet maken. Hij kan zijn visch wel beter ter markt brengen. Jij zou een liefelijke vrouw voor hem zijn! Laat hij een meid nemen die niets heeft dan haar eertje en haar kleertje, daar zal ik niet naar

kijken; want gierig bennen wij niet. Ik moest jen moeder zijn, of ik jou reis handen uit de mouw zou doen steken! De dominees hebben geen ongelijk, als zij zeggen dat ons land door de pracht en grootschheid onzer kooplui te gronde gaat, en dat onze lieve Heer daarom de Engelschen toelaat, al onze schepen en kolonien weg te nemen. Want wat was jen vader toch anders dan een koopman? Ik heb hem wel gekend, en jen grootvader ook: Willem Leevend, of eigenlijk Willem Pieters. Hij ging er zoo maar op zijn oud Menist door, en zei altijd dat zijn grootvader maar een weversknecht geweest was; en daar sprak de man wél aan. Een slecht mensch, die zich zijn voorouwers schaamt. Zag hij nu reis op! Wel kind, hij sloeg zijn handen in mekaar om zoo een beroerde kleindochter, en om al de fierlefieten die ze aanheeft. Jij lijkt wat naar jen grootmoeder! Die ging met een kuifmutsje en een zijd japonnetje alle zondag ter kerk; en op zijn breedst was het jufvrouw. En het waren menschen van kappetaal. Nu weet gij, juffertje, dat ik geen wolle lap ben, al ben ik uw tante, Martha de Harde.'

XXVI

Even langzaam intusschen, maar ook even zeker, als, volgens de zedespreuk in de latijnsche grammatica onzer jeugd de goddelijke toorn in de wereldgeschiedenis, verrigt in Daatje's gemoed de liefde haar werk. Het proces vertoont geheel het karakter van plaagzieke wraakoefening, dat volgens de nieuwste wijsbegeerte het metafysische in dien hartstogt uitmaakt; en wie niet beter wist zou wanen dat jufvrouw Wolff, Kant voorbij, Schopenhauer en Hartmann gelezen had. Aangevangen met eene konfidentie aan Pietje Renard, wordt de onthulling van Daatje's geheim door haar zelve voortgezet in een brief aan haar broeder Willem (I 264):

'Nu verzoek ik, dat gij attent zijt; want ik ga u iets vertellen waarbij ik nog al belang heb. Ik heb dan, moet je weten, een wezenlijken vrijer, en wel zoo een, die den onafmeetbaren afstand tusschen hem en mij begrijpt; want hij heeft uit puren eerbied voor mij, zijne Meesteresse, zijne Be-

heerscheresse, zijne Godesse (die uitgangen in *esse* zijn zoo muzikaal voor mijn gehoor, dat het mij spijt die maar driemaal te kunnen bijeenschrapen), geen enkelen kus durven geven. De borst is des zoo nederig als ik een aanstaand heer en meester kan verlangen. “Ja, de een of andere half verflenste petit-maître, of weduwnaar met een huis vol kinderen.” Neen, mannetje, dat heb je eventjes zoo wat mis. Wil ik u maar man en paard noemen? Wel, het is - de heer Abraham Rijzig, koopman te Amsterdam, wonende op de Keizersgracht. “Wat! die rijke Bram Rijzig?” Juist dezelfde. “Dat is vreemd.” Zwijg, Wim; denk dat ik uw zuster ben, en wie zijn neus snijdt, schendt zijn gezigt. Gij kent hem niet van persoon? 't Is goed dat ik zoo een pik op mooie jongens heb; want:

“Hij heeft zoo (op zijn best) een daaglijks wezen:
Bruin haar, een zeeuwsche kleur, zoo wat egyptisch blond, enz.”

Dit portret van Abraham Rijzig was, toen *Willem Leevend* in het licht verscheen, een oude kennis van het publiek, maar een gemetamorfoseerde kennis. Met dezelfde trekken had jufvrouw Wolff reeds in hare *Gedichten* tot tweemaal toe hare eigen beeldtenis geteekend, alleen voor *een zeeuwsche kleur*, in de eerste uitgaaf, bij de omwerking *zeer weinig kleur* in de plaats stellend. Van Vloten, *Leven en Verzen*, bladz. 111, 311. Wij maken er uit op dat zij bij het schetsen der karakteristieke echtelingen in den roman, zichzelf als het ware uiteengenomen heeft, haar geest aan de bruid leenend, hare gelaatstrekken aan den bruidegom. Een toonbeeld van manlijk schoon is er niet mede bedoeld; want Daatje vervolgt, als boete doende voor het egyptisch blond:

‘Met dat al een bakkes dat wat zegt, en een paar heldere kijkers. Het is niet waarschijnlijk dat hetgeen gij en alle aandoenlijke zielen liefde en ik malligheid noem, mij foppen zal; mijne verwaandheid kon mij echter bedriegen. Ik, Alida Leevend, eene kokette, spotzieke beuzelaarster, ik, zoo een nul in de Schepping, zoo een verfranschte niet-met-al, kan je daar gaan strijken met den eerzamen Bram Rijzig: een knaapje, waarmede eene Chrisje, eene Coosje, en al zulke lichten van

ons geslacht, het zouden kunnen stellen. o Welk eene zegepraal! Ik begrijp echter niet, hoe Cupido het heeft gedraaid om Rijzig op mij af te sturen. Trouwens, dat is hunne zaak. Ik bemoei er mij niet mee. Ik moet hem nemen. Niemand heb ik dit mooie nieuwtje verteld, dan Pietje. Ik vroeg haar om raad: evenwel niet vóór ik mijn partij al genomen had: dat valt zoo in mijn manier. Komt de boël gek uit, dan kan men altijd zeggen: Je hebt het mij evenwel zoo krachtig aangeraden. o Welk een overheerlijk vijgeblad! Hier komt nog bij, dat ons huis nu net het hol van Trofonius gelijkt; en ik ben voor de vreugd. Mijn conscientie legt ook gedurig te morren en te talmen over mijn manier van leven. Ik heb des eenige voorwaarden, waarop ik zoude kunnen besluiten om hem aan te slaan; evenwel nog zoo terstond niet. Zie hier mijne konditien: 1° Hij moet zich zoo weinig als mogelijk zij met mij bemoeijen, want hij is mijn man; 2° Hij moet met mij in het eerste jaar een reisje naar Genève doen en over Frankrijk thuis komen; NB. te Parijs overwinteren; 3° Zijne knechts zwieriger koorden op hun livrei geven; 4° Een ordentelijk speldegeld, door mij te bepalen, vast bezorgen; 5° Ik moet vier saletten 's weeks houden; 6° Wij moeten nooit een geheele week buiten zijn; 7° Hij moet zijn hoed anders optoomen. - Indien nu mevrouw Rijzig haar zoon en erfgenaam belette, deze voorwaarden zeer beleefd te onderteekenen, dan kon het gebeuren dat ik (ja zie, zoo ben ik!) dat ik dien zelfden Bram Rijzig zoo maar eens voetstoots evenwel - name!

XXVII

Dus begon die oud-hollandsche vrijage tusschen een jongen man van dertig zonder schoonheid, en eene jonge vrouw van vijf-en-twintig die zich zelve *een groote lange sprinkhaan* noemde (II 151).

Voor het uitwendige ontbreekt aan dit huwlijk alle poëzie, elke soort van adel. Maar dit is slechts schijn, en een gevolg der oneindige verscheidenheid van vormen waaronder het verhevene pleegt op treden.

Tusschen de wereld der engelen en de wereld der duivelen

ligt de wereld der humoristen. Hunne opvatting van het leven getuigt aan den eenen kant van onvermogen, want zoo zij in zich de kracht gevoelden deugdzaam en niet onbeminlijk, waardig en niet stijf of koel, aandoenlijk en niet week te zijn, dan zouden zij het beneden zich achten met zulk een tweeslachtig bestaan als het hunne genoeg te nemen.

Doch zijnde die zij zijn, kunnen zij niet anders. Wat er op den bodem hunner ziel aan grootheid en goedheid sluimert en hunne ingenomenheid bepaalt, wordt verborgen onder een schijn van koelheid, berekening, brooddronkenheid, scherts. Zij gevoelen dat zij zich belachelijk zouden maken, zoo zij regt toe regt aan op hun ideaal afgingen; en daarom bezigen zij een omweg.

Het is, in het zedelijke, dezelfde onbewuste taktiek welke de vrouwen leidt bij de keus harer kleeding. Eene geboren soubrette beseft instinktmatig dat het toilet eener treurspelkoningin haar misstaan zou; en omgekeerd zal geen geboren matrone te bewegen zijn, in herderinnedos te verschijnen. Doch *cela n'empêche pas le sentiment*, gelijk men zegt. Herderinnen of matronen, soubrettes of tragédiennes, - er gaat door alle menschelijke wezens één zelfde stroom van aandoeningen; en het best brengen zij het er af, die in hunne rol blijven en de natuur geen geweld aandoen.

De afwezigheid van elken hartstogt bij een man als den jongen Rijzig sluit geenszins diepte van gevoel uit, evenmin als de ligtzinnigheid van Daatje Leevend dit doet. Hij zoekt eene vrouw *die hem behaagt*: zeker de eenvoudigste formule waaronder het mogelijk zij, de sterkste aller manlijke driften te brengen. Maar voor iemand van zijn stempel waarborgt die voorkeur de zuiverheid van al het overige. Het is een onbaatzuchtig verlangen, voortspruitend uit de behoefte aan een bepaalden vorm van huiselijk geluk, zoodat het slechts van de omstandigheden zal afhangen, van dien eenvoudigen man een held te maken.

Wat Daatje betreft, - men hoore haar antwoorden op de mededeeling dat hare vriendin Renard gevraagd is door zekeren heer Cornelis Everards. Anders is de wijze waarop Vondel in *Gijsbrecht van Amstel* de huwelijkstrouw laat bezingen, anders de toon waarop Daatje Leevend over haar aanstaanden man spreekt

en hem bij den aanstaanden man van Pietje Renard vergelijkt. Maar het geheim van een gelukkigen echt wordt er even klaar in aangeduid (II 176):

‘Veel geluk, Pietje, met uw vangst! o Nu zal mijne vriendin de zachte neigingen van haar murwe hartje kunnen voldoen! Het zal zijn: *mon cher, ma chère, mon âme, mon amie*: want Kees ziet er ook heel zoetappelachtig uit. Pietje zal geen troef verzaken, en uit denzelfden grondtoon accompagneren. Ha, ha, dat zal een aardig contrast zijn! Rijzig altoos op de brandwacht, om te zien of zijn weergasche stoute heks van een wijf hem ook een kans poogt af te zien. Everards altoos vaardig om zijn lief vrouwtje in alles te voldoen. Rijzig zal zeggen: “Toe kind, stap in; dat talmen verveelt mij al: de paarden moeten zoo lang niet staan.” Everards zal wenschen, dat alle koetsen op engelsche veren gingen en heel Amsterdam met rozen bestrooid ware, zoodra hij maar zes weken getrouwd is, u gediensig in het rijtuig helpen en zoo verheugd als een bruijom naast je zitten. Rijzig zal roepen: “Ik groet je, vrouw,” en aan de trap blijven. Everards zal niet naar de beurs kunnen gaan, zonder zijn schat wel heerlijk gekust te hebben. Rijzig zal grimmen, omdat er een knoop van zijn jas is. Everards zal niet willen hebben, dat gij hem zijn rok helpt aandoen. Rijzig zal, als wij theedrinken, in een vod van een prijscourant studeren of in zijn briefetas schommelen. Everards zal met u praten, wat nieuws vertellen, of iets moois voorlezen. Rijzig zal mij geen een nieuwtje thuis brengen. Everards zal voor u musiceren en, wilt gij, een partijtje omberen. Ik zal zeggen: “Nu ja, ja, tuttermatut, de wereld is niet razende gemaakt.” Gij zult aan Everards oogen zien wat hij wil; gij zult uw man, als hij in de kamer komt, een hand, mogelijk een kus geven, gij zijt er gek genoeg toe. Ik zal vrij knorrig zeggen: “Toe, Rijzig, talm zoo niet; het eten wordt koud.” Gij zult zingen, ik zal pruttelen. *Maar beiden zullen we evenzeer in onzen schik zijn.* Ik althans zou mijn klant voor uw bloemzoeten man niet willen ruilen. Rijzig zou u doen schreijen; Everards zou mij vergiftig, balddadig en ongezeglijk maken; ik zou zijn geflikflooi niet kunnen dulden. Gij zoudt Rijzig kunnen vreezen. Maar liefhebben? nooit.’

XXVIII

Tedere gelieven zijn alles voor elkaar, en dat is goed; maar de niet tedere zijn ook nog iets voor hunne medemenschen, en dit kan geen kwaad.

Hoe vervuld ook met haar aanstaanden heer en meester, Daatje Leevend blijft belang stellen in de personen en dingen om haar henen, niet het minst in de lotgevallen van haar broeder Willem, dien zij van jongsaf hartelijk heeft liefgehad. Bijna de bruid, is zij daarom geen minder goede zuster geworden en beschaamt andere jonge dames die, als zij aan trouwen gaan denken, hare jongere broeders en voormalige speelmakkers wel eens links laten liggen. In één adem schrijft zij over Rijzig's aanzoek en over het vers van Willem tegen de praedestinatie, oorzaak zijner verkettering. Vol van beide onderwerpen, behoudt zij bij het aanroeren van beide hetzelfde heldere hoofd (II 177):

‘Wat zal men zeggen? Een ongeluk komt zelden alleen. Dat zien we aan Wim! Eerst trof hem het treurig ongeluk, dat hij dominé moest worden; toen werd hij dolend ridder van Lotje en komt met een gat in zijn hoofd en een gescheurde rok, zoo moede als een stooters haan, van het slagveld. En nu? Nu is hij een poëet geworden. Foei, ik schaam mij half dood! Geeft de jongen nergens om? Nu kan hij waarachtig nog genootschapje gaan spelen en in kreeft- en keerdichten het berouw van Petrus en de woede van Judas uitbrommen. Wie weet of hij ons nu nog niet met een zilver penninkje over den vloer komt! Was hij nog liever een sociniaan, dan een poëet geworden! En mama (ook niet onze Gerrit, dat moet ik zeggen van den man) heeft hem nooit op de dichterij besteld. 't Is zijn eigen schuld. Ik heb het vers gelezen; ik lieg; het was te ijsselijk lang; maar ik heb het doorlopen. Dit is er van: het eerste gedeelte is zoo duister, zoo zwart, zoo pikkelijk donker, als het bakkes van zijn vriend Jambres, den tooverdoctor. Het tweede gedeelte gelijkt wel naar een kapittel uit de Klaagliederen. Het derde is een gebed van iemand, die zelf niet weet wat hij eigenlijk wil. De pastoorsche noch ik [de pastoorsche is juf-

vrouw Heftig, geboren Rammel, de vrouw van den amsterdamschen predikant] zien geen kruimel ketterij in 't heele vers. Nu, 't zou er voor land en kerk en het dierbaar Oranjehuis benaauwd uitzien, indien ik (*zij* is wat anders, 't is een domineesvrouw) de ketters moest aanbrengen. Wel, meidlief, ik heb omtrent zoo veel verstand van ketterij als van minnerij; en dat is - nul!

Daar komt haar een wensch harer moeder in de gedachten:

‘Mama zou graag zien, dat ik dikwijls bij dominé Heftig ten sermoene ging. Ik bedank er heel zeer voor. Zie, de man bemoeit zich wel nooit met onze strikken en kwikken, poeijer en pommade; hij vergt zijne vrouw ook niet om er als een Moloch uit te zien; maar ik ben veel te konversabel om zoo vele hupsche burgers en inwoners van Amsterdam naar Joost te zien zenden, vermits zij de zaak nog wat anders begrijpen dan zijne Eerwaardigheid *qualitate quâ*. Ik hoop, dat Heftig tegen het vers publiek schrijven zal. Zoo een harrewar-partij is wel prettig, en de boekverkoopers moeten óók leven. Twistschriften zijn zeer dienstig voor lieden die veel gal hebben en weinig beweging; gevolglijk gezond; gevolglijk goed om lang te leven; gevolglijk goed voor de ware Kerk. Rijzig zegt [en zoo komen wij van den broeder weder op den bruidegom], dat men een synodale bril moest hebben, om in het vers ketterij te zien. Ja, ja, mijn Bram heeft verstand genoeg; hoe hij anders met mij dit tranendal doorkomt, weet ik niet.’

Tante Martha, die het vers door Ds. Heftig heeft hooren voorlezen en in den ban doen, is van hetzelfde gevoelen als Daatje (II 232): ‘Nou, nicht, 't zou mij magtig spijten, als jen broer Willem nu om zoo een stronterijtje van een gedicht niet zalig zou worden. Zie, daar zou ik wraak over roepen, en het in geen vaten weten te koelen. Wel, lieve kinderen menschen, als het er evel zoo naauw op aankomt, dan zal de hel nog te klein zijn; want wij hebben allen vergeving noodig, de beste en de slechtste, als is het dan niet om een vodge van een gedichtje. Hoor, weet je wat, nicht, ik zeg altijd: 't is goed dat onze lieve Heer, die hier boven is, veel goeder is dan wij. Het zal met Willem nog wel wat schipperen, hoop ik. Maar hoe staat het met jen huwelijk? Ik zie nu van ach-

teren dat onze jongen je niet is opgeleid, en dan kun je hem ook niet nemen; dat spreekt van zelf.'

Daatje's antwoord op tante's vraag is vervat in een brief aan broeder Willem. De bruiloft zal weldra ingaan, en Willem, die tegenwoordig voor een fameus verzemaker doorgaat, moet een gedicht *ad hoc* leveren (II 300):

'Broêr lief! - Zoo ben jijlui toch! Onverzettelijk, hardnekkig, dwingelands; Rijzig zoo wel als het heele zootje. En wat zal een zwak, weerloos, onderworpen meisje (zoo als uwe zuster toch maar is) doen, als jelui wet des sterksten door moet gaan? De vriend Abraham wil mij maar *coûte qu'il coûte* hebben. Wat ik er tegen praat, hoeveel ik van mijne gebreken laat kijken (om hem nog tot inkeer te brengen), 't is of de man dol is. Hij wil mij maar hebben, zie ik; en dat wel wat heel schielijk. Nu, hij koopt ten minste geen kat in den zak, maar hij moest wijzer zijn. Hij kent mij immers? en naklagen zal niet baten. Wat of hij met mij voorheeft, weet Joost! Verliefd is hij niet; dat is afgepraat. Zou hij mij ook nemen om zijn geduld te oefenen? om proeven op zijne langmoedigheid te doen? Welnu, mijnheer de proefnemer, gij zult in dit opzigt eene excellente machine aan mij hebben. - En jij, mijnheer de poëet, rep je, spoed je; roep al de negen Grootjes van den berg; zij moeten allen voor 't front komen, want gij moet aan 't werk. Toon, dat gij wel andere verzen kunt knoeijen dan zulke, die, *zoo zij uw genie als dichter tegenspreken, echter getuigenis dragen van uwe zucht voor zielschadelijke dolingen*. Get, jongen, ik zou er bijna om trouwen, opdat ik tenminste eens van mijn leven mijn eigen lof met goed schik kan hooren uitbrommen. Gij weet, helaas! dat ik niet *zoo* schoon ben als Chrisje, niet *zoo* degelijk als Coosje, niet *zoo* lief als Pietje, niet *zoo* meer dan dit alles als uwe Lotje. Maar wat behoeft gij mijn historie-schrijver te zijn, als ik u tot mijn lijf-poëet maak? Kom, Wim, je moet zoo wat geven en nemen. Ei wat, denk dat ik uw zuster ben. Ik ordonneer u dat gij, tegen dat mijn pretjes beginnen, thuis komt.'

XXIX

Doch Willem, die in de zorgen zat over Lotje Roulin, was niet gestemd tot verzen maken; alleen beleefdheidshalve woonde hij de bruiloftsfeesten bij. Nog bonter maakte het Pietje Renard. Deze verontschuldigde zich, beweerend dat de toestand van een oom, wiens huishouding zij dreef, en aan wien zij groote verpligting had, haar verbood zich van zijn ziekbed te verwijderen.

De schrandere lezer doorgrondt aanstonds, dat onze romanière er dit slechts op verzonnen heeft, ten einde de bruid gelegenheid te geven Pietje te beknorren en meteen haar een relaas te doen. Hij gaat verder en beweert dat hetzelfde hulpmiddel, eer het tot tweemalen toe in *Willem Leevend* werd aangewend, reeds dienst gedaan had in *Sara Burgerhart*. En dit is zoo.

Wie een roman in brieven schrijft, moet wel van tijd tot tijd een *afwezige* verdichten; een hem of een haar, aan wien of aan wie verteld kan worden wat de wereld noodig heeft te weten, en wat de gekozen vorm niet toelaat op eene andere wijze mede te deelen. De vraag is maar hoe men het er afbrengt; en de meesten zullen van oordeel zijn dat de wijze waarop jufvrouw Wolff beproefde Daatje van hare eigen bruidsdagen te laten vertellen, er zeer wel door kan (III 140):

‘Neen, Renard, dat had ik nooit van u gedacht! Ja, ik weet wel, dat gij veel meer van mijne mama houdt (en dat doe ik ook) dan van mij, uwe vriendin, die zoo veel verloren reisjes op en door de wereldzee der saletten en partijen met u gedaan heeft. Maar evenwel niet bij een mensch op het kommissaris-maal te komen, als een mensch de bruid wordt, dat is regt kwaadaardig van u. Wel, lieve hemel, kunt gij, door uw verblijf in een oudmans ziekekamer, uw oom wel voor een éénige neep van het adellijk podagra bewaren? Hoor, weet gij wat? ik denk dat Kees Everards, als de Pastor Fido, veel meer schuld heeft aan uw wegblijven dan de oude zieke sukkelaar, die er de klad van krijgt. Ach, hij is immers zoo verliefd op u als een snoek! En jijlui, gevoelige zielen, zijt

zoo naauwhartig, dat jelui ook, hetgeen je zelf niet genieten kunt, nog aan anderen misgunt. Wie weet of hij u, *op poene van niet nemen*, niet heeft doen beloven dat gij Wim Leevend niet met uwe lieve mollige zachte hand (dat is even zoo veel, Piet; gij hebt toch lieve handen) zoudt begunstigen, ook niet zoo lang als de jongen noodig had om u op te leiden. Nu, ik wilde om geen honderd werelden, alle zoo mooi als de beste wereld van mijn broêr den student, dat Rijzig die krullen in den kop kreeg. Wel, de snaak zou ondraaglijk voor mij zijn; en ik kon er ook zoo min aan beantwoorden als de steenen Roeland die in onze jeugd, ten minsten nog een stuk daarvan, op het hoekje van de Kolk stond. O, *onze* huwlijksmuziek zal veel meer in den oorlogstoon dan in het menuetpasje vallen.

Miserabel nog toe, wat heeft uw Pastor Fido het elendig voor zijn hart! De buitenlanders mogen waarachtig wel praten dat wij, Hollanders, koudvochtige, ongevoelige creaturen zijn (zie de *Wilden van Europa*, enz.). Het zou er bedroefd uitzien indien er geen Rijzigs en Daatjes waren, om in dezen de eer onzer natie op te houden; want ik zou gemaklijk een geheel kabinet van gevoelige zielen in den omtrek mijner bekenden verzamelen. Rijzig zegt dat Everards geen oogen heeft dan voor u. Waar bemoeit hij zich meê? Of wil hij mij toch op alle wijzen verzekeren dat hij wêl oogen heeft voor u, en voor alles wat hem behaagt? o Die lieve, opregte man!

Ik heb nóg wat tegen uw aanstaande: hij is mij veel te mooi voor een man. Wel, hij is mooier dan gij en ik. Mama zegt dat ik praat of ik mal ben, en dat zij u meer dan daaglijks vindt. Nu, in vredes naam, wees niet alleen beter - neen, wees ook mooier dan ik. Noem mij eens eene bruid, die dit ter goeder trouw kan zeggen! 't Is waar, Rijzig maakt mij niet zot, door mij leugens te vertellen. Hij heeft mij nog geen enkele keer over mijne gevaarlijke schoonheid gesproken. *Knap slag* is ook al genoeg voor zoo een verstandig wijshoofd.

Gij zijt genoeg gestraft, want Wim zou geheel voor u geweest zijn - immers, zoo lang als de partijen duurden. Die eer hebje nu mooi verkeken. Ik heb hem nu geplaatst bij eene nicht van Rijzig, daar de jongen doodelijk meê verlegen zit.

Een akelig wezentje; een dichteresje, dat in aardige versjes een allerliefst treurspelletje schrijft, en een heel zoet drametje maakt, dat met veel verlangen verwacht wordt. Dit oudachtig jong meisje piept hem den godganschen dag aan zijn ooren van smaak, en van fijnen smaak, en dat wij Hollanders (geloof ik) geen smaak hebben; en van het metrum, en van de rust, en van de daktylus, en van *werken van smaak*, en soortgelijk tuigagie. En onderwijl zit de arme jongen met een bakkes, daar het martelaarsboek aan den eenen, en de hoofsche welgemanierdheid aan den anderen kant, duidelijk (immers voor mij) op gedrukt staan. Mijne zucht om aliassen te geven kwam weer boven. Ik noem haar des niet Betje Rijzig, maar om de gemaklijkheid *Apollonia Phebia Hexameter*. Het komt mij voor, Piet, dat, indien zij geen meer smaak heeft van poëzy, dan van zich te kleeden, wij ons dan nog wel eens met nichtje's dichtwerken zullen amuseren.

Wim, die nooit kwaad van de meisjes spreekt (hij is mijn broêr, moet gij denken), zegt dat zij veel weet, en dat zij alleen wat meer konversatie moest gehad hebben. Wel, 't is toch bedroefd, zeide ik, dat zulke menschen maar te veel moois vinden in anders te zijn dan wij, *domme meiden*. Hij had vrij wat te zeggen op die benaming, maar vertelde mij (of ik het niet wist!) dat ridder Newton noch door eenige natuurlijke, noch door eenige voorgewende bijzonderheden, zich ooit van zijne medemenschen had onderscheiden... Maar ik zou met ridder Newton en mijn nicht Hexameter wel vergeten dat ik de bruid ben, en bezig was om u van mijne fêtes te schrijven! Dominé Heftig en zijne vrouw waren feestig verzocht; dewijl ik zeer wel wist dat zij hun woord bij een ander kwijt waren. Zeg niet, kind, dat dit er niet door kan. Het kan wel - met ruimte zelfs! Kon ik Heftig en zijne vrouw verzoeken, daar hij zoo den nijd op Willem heeft en vrij wat ingang bij mama krijgt? Kon ik mijn broêr geplaatst hebben bij iemand die hem zoude aanzien met een bakkes: *frets mich nicht!* En ook, hij bidt altijd zoo gruwlijk lang, dat zoo ik het niet beter hoorde, ik zou denken dat hij de Tien Geboden en het Geloof bad (zoo als onze roomsche tuinman). Van zijn goed wijf spijt het mij magtig; als de ouwe mensch nog ereis op de proppen komt, is zij regt komiek: ja, zij is nog wel voor de vreugd, en haar vader

heeft mij gedoopt, dat meer is. Maar om Willem kon dat niet.

De man des huizes was ook knap aangedaan. Mama kan alles van hem krijgen. 't Is waarlijk een mooie vent, voor een amsterdamsch maaksel. Willem had zich, puur om mij te plezieren, opgeschikt. Zijn witte rok met zilver stond hem zoo wél, dat elk meisje, al was zij geen nicht Hexameter, op hem zou hebben moeten verlieven; immers op zijn witten rok met zilver; en als zij zich bepaalde bij zijn fraai kamisool, dan dunkt mij dat haar hart moest versmelten, al was het van marmer, of zelfs van best engelsch staal. Dit zeide ik hem ook; maar, die balddadige jongen gaf mij, in spijt van mijn bruidschap, een draai. Mevrouw Rijzig, precies een eerwaardig familie-portret in een deftige zwarte lijst: kostelijk in 't zwart, met keurlijke kanten, maar zonder juweelen, of eenig bijwerkje. Onze Gerrit zijn vrouw was in 't grideline, een weinig gekapt, en met weinige doch schoone juweelen versierd. Nog een paar van de gasten; en dan, goeden dag, Renard. - - Wacht, om daar des te beter in te slagen, ga ik eerst eens eene nieuwe pen van het kantoor stelen. De droes zou nu evenwel onzen Gerrit halen, indien hij op een bruid grommen durfde.... 'k zeg grommen. Wel, de man gaf er mij zes voor een paar: zoo blij is hij, geloof ik dat hij van mij ontslagen wordt.

Zie daar dan voor u verschijnen den Heer en Vrouw van *Zeemansrust*, alias onzen Freryk met zijne derdhalfhonderdpondige schoone wederhelft. Ik zeg u, kind, dat zij in volle pracht en heerlijkheid met een huurkoets vroegjes aanrolden: want het was nog geen vier uren. Tante gaf er goede reden van. "Dan blijft het zoo, kind, zei ze, dat men van de familie is; en ik zie er altoos zoo tegen aan, om met groote lui zoo gelijk in te komen. Want zie, nicht, ik wil het wel weten, wij bennen maar burgerlui; zóó niet, wij kunnen het wel doen, en zoo als het liedje gaat:

Toen Vader Adam spitte en Moeder Eva span,
Waar vond men toen den Heer en ook den Edelman?"

Zij was maar kurieus! De zware triomfante zijden japon aan, met huizen, kasteelen en zonnebloemen bemaald; heel mooi, dat moet ik bekennen. De kroon van juweelen praalde weder op

den dik bepoeierden rand; daarboven haar kostelijke kanten muts. 't Is toch een aardig wijf. "Heden, tante (zeide ik), wat is dat (en ik wees er op) een superbe speld!" - - "Doet het, kind? wel, ik zie er zoo veel superbers niet aan; neem hem maar voor jou." Mama had daar veel tegen, en ik stond ook kapot; maar oom haalde die er zeer onhandig uit en zei: "Wel, hoe hagel hebben wij het langer, zus! Is mijn wijf langer geen meester van het hare? Daa zal de speld hebben." Hij gaf mij die met een: - - "Daar, meid, hij past jou beter dan mijn oud testament." Ik stak die in mijn toupet: "Maar toch, zoo was het niet gemeend, oom." Onze Freryk was heel vrolijk, en zoo proper of hij uit zijn vrouws porceleinkast kwam. Mama had hen beiden verzocht om in de stad te blijven. Toen grootje Rijzig vertrokken was, stelde ik een Patertje-langs-de-kant voor, om de goede vrouw van *Zeemansrust* wat op te beuren. Zij heeft ook den laatsten man zien gaan. Van de danspartij des volgenden daags kwam niet veel. Mama danst sedert mijns vaders dood niet meer; Rijzig danst niet; nicht Hexameter danst niet; Pietje had haar kat gestuurd. Wim zag zoo zijn slag niet onder de meisjes. Evenwel, om mij te voldoen, danste hij een hornpipe. Als hij het befje om heeft, zal dat uit zijn, zeide hij. "Een oud hoofd, die dat beleeft, Wim," en ik knipte hem op zijn wang. Hij is lief en vriendelijk, maar niet vrolijk.'

XXX

Het kan niet in de bedoeling liggen op dezelfde wijze voort te gaan, en Daatje's jeugdig huwlijksleven tot in bijzonderheden na te schetsen. Doch vóór wij den grooten sprong ondernemen, en uit de voorhoven van den roman naar de latere hoofdstukken overwippen, twee schilderijtjes nog; twee brieven van de jonge mevrouw Rijzig aan hare vriendin.

Wie dit tweetal niet gelezen heeft, las *Willem Leevend* niet. Het is het eigenaardigste wat jufvrouw Wolff in deze rigting heeft voorgebracht; de proef, waarmede zij staat of - valt. Met dit laatste alternatief bedoel ik niet dat ooit een man van smaak of oordeel de kunstwaarde dezer bladzijden betwisten zal, maar dat zij de sympathie of de antipathie der

groote meerderheid noodwendig in de een of andere rigting moeten doen overslaan (III 168):

‘Lieve Pietje! - Wel zie zoo! Nog maar acht dagen getrouwd, en al beknord! Het hart wil een klager hebben, en ik hoop dat gij uw geest van zoete medelijndheid ook voor mij niet geheel zult achterbaks houden. Wel, de man is bang, schijnt het, dat zijn rijk niet lang duren zal: *strenghe heeren niet lang regeren*, zoo als het liedje gaat. En als ik, mijne vriendin, nog schuld had, ik zou zwijgen om vredes wil; want ik heb, weet gij, immers nog zoo eene oude zucht voor vrede, en laat veel ongemerkt doorgaan. Maar ik heb niet alleen geen schuld, maar kan die niet hebben. Hoe! daar de koning van Engeland geen kwaad doen kan, zou daar eene vrouw, die zeker veel meer waardig is dan al de koningen in alle mogelijke werelden, kwaad doen kunnen? (Hoe smaakt u zoo een scheutje staatkunde onder mijne weeklacht?) Kom aan! De verkiezingen zijn vrij: dit is mijn vast punt. Rijzig verkiest t’huis te zitten: bestig! laat de man mannetjes in 't vuur kijken, en zijn gedachten wat bij malkander rapen; maar ik verkies uit te gaan; en dewijl de verkiezingen vrij zijn, moest daar niet over gekaauwd worden. Ik heb wel aan den Eerwaardigen Repjewat beloofd: “dat mijn wil den man zoude onderworpen zijn, *omdat* Adam eerst gemaakt werd, ende daarna Eva den Adam ter hulpe” (hoe dit evenwel redeneert, weet Joost!), maar er is geen enkelde kik gesproken van: “dat mijne verkiezingen den manne zouden onderworpen zijn, omdat Bram nu juist een jaar of zes, vóór de beurt aan mij kwam, Amsterdam met zijn geschreeuw vervulde.” Fraaije voorregten! Weet gij wat, als ik een man was, ik zou mijn regt dan nog liever afleiden van de wet der sterken. Maar mijn gemoed is zoo vol (nu, dat kun je wel denken!) dat ik haast niet aan mijne wederwaardigheden kan toe komen. Daar zat ik in volle pracht en heerlijkheid, met mijne handschoenen al aan, mijne pelise al om, en ik moest terug. Hij is nog erger dan onze Gerrit; wel, die heeft mij nooit zoo behandeld. Ik heb grooten trek om hem Caligula te noemen; want hij wenscht ook dat al mijne gekheden (zoo noemt hij die) maar één hoofd hadden, opdat hij die in één slag konde kapot maken. Zoo dat ik maar

zeggen wil, dat ik de ongelukkigste aller vrouwen ben, van Eva af tot het meisje, dat in deze sekonde geboren wordt, toe.

Eerst zal ik u evenwel eens over grootje Rijzig onderhouden. Het komt de vrouw vreemd voor, alle voormiddag hier een smerigen, smachterigen, bepoeijerden duizendkunstenaar de witte keurige trap te zien opdansen, om mevrouw hare tederbeminde schoondochter binnen een uur of twee te coifferen *comme il faut*. Zij heeft echter nog maar wat zitten spinnen en brommen, al mommelende, ende al pruilende. Maar dat heeft ook al zijn voordeel, want dan breidt de goede vrouw zonder opkijken, of Joost er achter zit. En als oude lui zoo vlug, zoo werkzaam zijn, blijkt het dat zij nergens aan zuchten. En ook: zou een zieke schoonmoeder niet nog wel tien percent lastiger zijn dan eene gezonde?

De man, dat moet ik zeggen, kwam, zoo als de mans dan zijn, nog al wel gehumeurd van de beurs. En ofschoon hij, wijl ik gekapt wierd, nog wel een kwartier met eten moest wachten, zoo ging het echter nog al schappelijk. Hij keek wat donker; maar een knikje, en een: “dag lieve Rijzig,” verdreef die hangende onweerswolk. Mama zat reeds met haar servet voor, zindelijkheidshalve met een speldje onder de borst vastgemaakt. De knecht bragt het eten, en onder het gebruiken der middeltjes ging het dus:

MAMA. Daar is, terwijl gij boven waart, hier een doos gebragt, dochter. Ik wenschte, dat gij de menschen om een beuzeling niet zoo verre deed loopen, maar afkwaamt, als zij u spreken moeten. - IK. Mama, ik kon immers met mijn losgemaakt haar niet komen, wat zou dat eene vertooning gegeven hebben! - MAMA. Dan moet gij de lui op een ander uur bestellen. - IK. o Heden, mama, zij moeten wel anders draven.- MAMA. Ja, de jonge dames hebben zeker veel vodderijen noodig. Wist ik in mijn jongen tijd van kappen? van die zijden kanten, van al die bungelarij? - IK. De eene gekheid is ligt zoo goed als de andere. En als men de portretten van mama's jongen tijd beschouwt, moet men een groote dosis van geloof hebben, om toe te staan dat de dames toen een haar wijzer waren dan nu. Wel, ik heb immers in eene ouwe predikatie van dominé Mouche gelezen: dat vóór honderd jaar de vrouwen

zich opdriden, of zij zoo uit de tente des Satans met een menuëtpas naar de Hel wilden. - MAMA. Zij droegen ten minste geen twee horloges, en dat met bandjes, even als de manlui. Foei! - IK. Daar spreekt dominé Mouche niet van; en ik ben op het stuk der vrouwekleeding niet zeer oudheidkundig: zij droegen toen mogelijk op de eene zijde een gouden beugel, en op de andere zijde een étui; of dit nu zoo veel wijzer was, mag mama beoordeelen. - RIJZIG (*Het vuur ter deeg leggende; want hier ligt al vuur aan; en schamper lagchende, dacht mij.*) Zoo al niet wijzer, ten minste meer in de sex. Gij draagt immers geen twee horloges, Daatje? - IK. Mijn lieve Bram, dat kan ik niet doen, want ik heb er maar één. - RIJZIG. Ook niet met een bandje, als een jongen? hoop ik. - IK. Mama verbood het mij, en ik deed haar zin. - RIJZIG. 't Is of jelui meisjes beduiveld zijt, dat gij de jongens zoo naäpen moet. En nog te meer... - IK. (*hem in de rede vallende.*) Omdat dit de meisjes weinig eer kan aandoen. Heeft mama ook tegen het onnoozel jasje dat ik, als ik uitrijde, in den winter aantrek? - MAMA. Niets ter wereld, dochter; dat is warm, en bewaart zoowel de gezondheid als de kleeren. Waarom vraagt gij dat zoo? - IK. Wel mama, omdat ik eens heb hooren vertellen dat zeker engelsch proponent, te Middelburg zijnde om op de proef te preêken, door zijn hospes den raad kreeg, van zijn grooten mof t'huis te laten, wijl hij anders het beroep niet zoude krijgen: “goed (zei hij), dan zal ik ook mijn borstrok uitdoen, want ik draag beiden om dezelfde reden, omdat ik het hier zoo koud vind in Zeeland.” (*Rijzig lachte, Mama zag even gelijk.*) - RIJZIG. Neen, Daatje, uw onnoozel jasje, zoo als gij het noemt, zult gij houden; en te meer, omdat gij genoeg van de vrouw over hebt, en u veel te dun kleedt, om met mij in de fargon te zitten. Jammer is het echter, dat de meisjes geen voorbeelden in hare eigen sex zoeken. Die zet, stoute meid, verstond ik; maar gij praatte er over heen! Wat zijt gij lieden met al uw airs toch op dit stuk mallooten! - MAMA. Kunnen zij met onze hedendaagsche opvoeding anders zijn? (*Ik zweeg, om zijne moeder te sparen. Verdiende dit geen belooning, daar het mij vrij wat kostte?*)

Tegen zes uren kwam ik geheel geadjusteerd in de eetzaal. Hij keek of hij een spook zag.

HII. Zoo geheel gekleed, lief, en dat zoo laat? - IK. Ongekleed kan ik niet wel uitgaan; en het is nog pas zes uren, Rijzig. - HII. Gaat gij dan uit? - IK. Zoo was 't oogmerk. - HII. En wist ik daar niets van? - IK. Och, als gij er op gesteld zijt, dat ik u alle wissewasjes vertel, goed, ik zal er u meê vervelen. - HII. Wilt gij mij plezier doen, dan ga niet: ik verzoek uw gezelschap, en heb aan mijn boekhouder gezegd dat ik niet weer op 't kantoor kom. Toe, wijfje, laten wij met ons beiden thee drinken. (*Mama drinkt altoos thee in haar eigen kamer, omdat zij voor de stilte is, en zij altoos kwartier over vijven haar eerste kopje inschenkt.*) - IK. Houdt gij er den gek mede? Wel, het is groot salet. Als ik niet kwam, was er een gebroken partij. - HII. Ik hou er zoo weinig den gek mede, dat ik het u ernstig verzoek. Kom, de handschoenen uit, de pelise af, en zet u hier naast mij. - IK. Dat kan niet. De koetsier weet dat hij met mij rijden moet, en Jacob krijgt reeds zijn hoed. (*Ik bleef staan.*) - HII. Kan dat niet? Wil ik u toonen dat dit heel wel kan? (*Hij schelde.*) Jacob, zeg aan Frits dat mevrouw veranderd is van gedachten, en zelf gezelschap krijgt. Die zwaarigheid is weg, ziet gij? Kom nu, als een hupsche welopgevoede vrouw, bij mij, en laten wij thee drinken. (*Hij schonk water in den pot en kreeg een stoel voor mij, mijne hand vattende.*) - IK. Het is wat vroeg, mijn heer, om mij reeds te doen zien wat mijn lot zijn zal. - HII. Ik heb mij, zie ik, bedrogen. - IK. Bedrogen! in wat opzigt? - HII. Wel, ik meende dat jufvrouw Leevend gezond oordeel genoeg had, om te kunnen zien dat Rijzig de geschiktheid niet bezat, de jebroer zijner vrouw te zijn. - IK. En ik had gedacht, dat mijnheer Rijzig zijne vrouw nooit onbeleefd zoude kunnen behandelen. - HII. Behandel ik u onbeleefd? - IK. Ten uitersten; geen man doet zoo. - HII. Wel, dan zijn wij beiden deerlijk gefopt. Geduld!... Evenwel, zoo gij wél wilt doen, schenk dan thee. Gij moet, zoo gij uwe rust lief hebt.... - IK. Gij moet! dat is zeer bescheiden, zeer vriendelijk! - HII. Ik merk, dat mijn verzoek niet helpt; ik beveel het u derhalve. - IK. (*Ik neeg met veel gehoorzaamheid.*) Gij zult gehoorzaamd worden. - HII.

Niet met zulk een trotsche houding, hoop ik? - IK. Moet ik veinzen ook? - HIJ. Gij moet uw pligt doen: meer eisch ik niet. - IK. Gij hebt veel goedheid, mijnheer!

Dat thee drinken ging zoo stijf en zoo statig als het wel mogt. Hij keek in 't vuur. Ik begreep het beter; ik diverteerde mij met het fraaije porcelein waaruit wij dronken. Dat was mooijer, dan in het vuur te kijken. Het moet hem ook maar slecht bevalen hebben, want hij schelde. Jacob, leg op 't kantoor vuur aan. (*Jacob ging.*) Als mijne vrouw weinig met mijn gezelschap tevreden is, zal ik waar weer aan mijne affaire gaan. Mag ik u evenwel zeggen, vrouwtje, dat gij u zelf zoo zeer zult foppen als mij? Nooit heb ik u geveleid, nooit uwe uithuizige levenstrant goedgekeurd. - IK. Wel, ik blijf immers t'huis, en ik drink immers thee met u. Is 't nu nog niet wel? - HIJ. Ja, dat is waar. Het eerste gedwongen, en het laatste zeer ongevallig; ik heb des daarvoor geen verpligting. - IK. Moet ik mij dan, om mijn pligt te doen, opsluiten? - HIJ. Gij moet toonen dat uw mans bijzijn u ten minsten zoo wel bevalt, als dat van een partij malloten en modegekjes die gij zelf veracht. - IK. Mijn man is ook waarlijk heel plezierig, om op zijn bijzijn gesteld te wezen! - HIJ. Uw man is dan, zoo als hij is. Gij hebt hem gekend, en hem echter genomen. - IK. Dat is mogelijk zoo ongelukkig voor hem, als voor mij. - HIJ. Dat geloof ik niet. Ik denk niet zeer romanesk. Hoor, Daatje, gij zult een zeer redelijk man aan mij hebben, indien gij u een weinig naar mijne denkwijze wilt schikken. - IK. Een weinig? uw weinig zal wat véél zijn, denk ik. - HIJ. Gij zult er over oordeelen. Ik wil volstrekt de man niet zijn van eene vrouw *du ton*. Ik wil eene hollandsche vrouw hebben, die zich in haar eigen huis niet doodelijk verveelt; en geen vrouw die, omdat haar man geen laffe gek is, bang van hem is. (*Ik zag hem zeer verwonderd aan.*) - IK. Ben ik bang van u, Rijzig? dat weet gij, hoop ik, beter! - HIJ. (*Hij begon hartig te lagchen, en mij op zijn schoot zettende.*) Kom, mijn lieve meid, laten wij de kwestie afmaken! Zoo ik u niet liefhad, zou het mij dan hinderen? (*Hij kuste mij regt welmeenend.*) - IK. Lieve Bram! Gij zult mij in den grond bederven. Hoe kan ik een man vreezen (en dat heb ik evel beloofd, spot er niet meê),

die mij zoo familiaar behandelt? En ook zoo een kijverijtje is wel jent; wij zullen anders van doodstroomig vergenoegen in slaap vallen.... Gaat gij nog naar uw kantoor? (*Ik streelde zijn wang; me dacht, hij rebelleerde wat tegen die pil, en hij moest die evenwel slikken.*) - HJ. Niet als gij zoet zijt, anders... - IK. Point de pardon! - (*Viel ik hem in.*)

Toen was alles wel. Hij verzocht dat ik mij, vóór mama mij op 't mat kwam, uitkleedde. Dan (zeide ik, uit schalkerij) moet gij mij wat helpen, want ik wil mijne kamenier niet roepen. - Goed, maar het zal u slecht bevallen, ik ben zeer onhandig. Hij nam lagchend een kaars op, dit was mij genoeg: hem de kaars afnemende, zeide ik, met Pyrrhus: *Ik ben voldaan.*

Het spijt mij niet *veel*, dat ik t'huis bleef. Hij is gansch niet onaardig; voor een getrouwd man, wil ik spreken. De knecht kwam de tafel dekken, en ik vroeg: of Mama wel meer ten acht uren soupeerde? Het was echter reeds half tien. Hoe vindt gij die?

Ik heb ook al gezien dat Rijzig een zeer redelijk man is: althans hij heeft mij, en ik ben nu al evenwel reeds negen dagen in zijne gewelddadige, ruïneuse handen geweest, nog niets gevergd dat mij onaangenaam valt!... o Kind! binnen een jaar of zes zullen wij, als een paar originele Hollanders, het platgetreden huwlijks-wegje druilloorende opwandelen. Ziet gij vader en moeder Rijzig daar niet, op hun zondags aangekleed, naar de Nieuwe Kerk slenteren, met een paar wilde Ieren van kinderen hand in hand vooruit? De jongen, een dikke vierkante lompe lol van een jongen, met een dikken kortharigen kop, rooije naakte ooren, en een spekhals; tot op zijn borstje toe nakend, in een flodderbroek, met een witte echarpe wel aardig opgeknoopt. Het meisje, een oolijk loos gastje, dat ook al meent te weten: *honneur aux dames*, en veel wijsheid toont in broêr den weg te wijzen, al staat de Kerk vlak voor zijn neus. Ziet gij 't niet? Nu, wacht dan; en zoo ik mijn woord niet hou, zal ik maar de helft schuld hebben.

Het spijt mij echter nog al dat ik zoo weinig partijen zal mogen houden, want grootje Rijzig is zoo mijn trant niet. Zij is eene van die vrouwen die niets goedvinden, indien het

niet van hare uitvinding is. Zij is ook aan zoo eene blinde gehoorzaamheid gewoon, dat men mij gemakkelijk bij haar van arminianerij zal kunnen beschuldigen. - Daar komt mijn meester t'huis. Ik groet je.'

XXXI

Laat ons geen vergeefsche pogingen aanwenden de definitie te vinden van een humor die *seul de son espèce* is. Men kan jufvrouw Wolff's talent (met opzet laat ik hare vriendin buiten rekening) bij dat van mevrouw De Sévignévergelijken: kan haar de klassieke nederlandsche brieveschrijfster bij uitnemendheid noemen. En werkelijk heeft nooit eene hollandsche vrouw in hare brieven meer gemoed, meer geest, en in één woord meer ziel gelegd.

Doch wat baten zulke parallellen? Er zullen altijd personen gevonden worden, en een betrekkelijk groot aantal personen zelfs, welke niets verzoenen kan met eene losheid die aan ruwheid, met iets manlijks dat aan het onvrouwelijke, met een overvloed die aan verkwisting grenst en verlangend naar de antieke soberheid doet uitzien. Stellen wij ons daarom tevreden met het feit dat, voor zoo ver de nederlandsche letteren betreft, hier eene ader zonder wedergade vloeit en de brieven van Daatje Leevend eene onvergankelijke nalatenschap vertegenwoordigen.

Geldt dit van dien eenen, waarin zij hare ondervinding der eerste huwelijksdagen beschrijft, het is vooral niet minder waar van den anderen, als de dagen weken zijn geworden (III 279):

'Wel, als dat zóó moet, mijn lieve Renard, dan is er niet beter op dan dat mijnheer en mevrouw Rijzig, zoo ras doenlijk zij, van tafel en bed scheiden. De man is ondraaglijk. Al mijne hoop (want ik hoop altoos het beste!) is uit. Ik moet hier wel toe besluiten, want het zal anders buregerucht maken, dat wij hoeksch en kabeljauwsch leven. Om alle praatjes voor te komen - scheiden dan! Ik kan het misschien nog veilig doen. Hoewel: dat weet ik, arme bedroefde vrouw, nog zoo heel zeker niet; ik ben alle morgen zoo geeuwig en zoo rek-

kig; ik zie er zoo mal uit, en ben wat met mijn maag in de war; evenwel, dat gaat met den dag wel weer over. Het spijt mij maar, dat Rijzig zoo alles affluistert; nu zal hij, vrees ik, nog meer de pijpen stellen. En ik vrees ook, dat hij mij nog in zijn vuist zit uit te lagchen; want, zoo als gij weet, Pietje, het is een kwaad schepsel. En zijn het geen heerlijke zaken, om daar nu zoo vergiftig trotsch op te zijn? Grootje Rijzig weet er nog niets van; hoop ik, althans; en aan mijne mama vertel ik zoo alle wissewasjes niet. De vrouw is niet heel nieuwsgierig, en ook onze Rammel mogt er achter komen; dan was het morgen voormiddag al verklikt, in vertrouwen. Ja, wat denkt gij? Mama is zeer grammottig om Wim; niet omdat zij het praatje gelooft, maar omdat hij zoo vroeg in de ketterij begint te doen; en bij die gelegenheid krijg ik ook wel eens een zet. Dominé Heftig is thans de heilig; en onze Gerrit is, op zijne wijs, ook danig en danig regtzinnig; en de jongen leert nu ook zijne belijdenis bij dominé. Zoo dat, Pietjelief, wees gewaarschuwd. Gij zijt ook al in geen grooten geur van orthodoxie bij mama.

Maar dat daargelaten. Wij hebben deze geheele week al de wijzertjes rond geknord, gegromd, ge-ocht, ge-ei-wat, ge-wel-hoe-moet-dit, en zoo voort; kortom, bedroefd huisgehouden. Ik zal u alles vertellen, dan kunt gij zelf oordeelen of ik, arme vrouw, niet wel te verdedigen ben. En je hebt mij evenwel die partij zoo sterk aangeraden, Renard. Bedenk dat ook maar eens! - Het tooneel verbeeldt een eetzaal. Mijnheer en mevrouw zitten te ontbijten. (De oude dame is niet wel.) - MIJNHEER. Ik heb u gisteren vergeten te zeggen dat er een mijner korrespondenten in de stad is, en dat ik hem met zijne dochter ten eten gevraagd heb. Wilt gij maken dat gij gekleed zijt, om, zoo ras wij gegeten hebben, uit te gaan? De dagen zijn kort, en ik moet die menschen eenige beleefdheid doen. Gij gaat toch graag eens uit; gij zult dus wel van de partij zijn willen. - MEVROUW. Ik zou daar niet veel tegen hebben, maar ik heb u vergeten te zeggen dat ik juist dezen namiddag men woord kwijt ben. Mevrouw Lenteling heeft mij laten verzoeken, en ik heb mijn woord gegeven. - MIJNHEER. Dat spijt mij: maar gij kunt mevrouw Lenteling alle dag bezoeken; en deze goede menschen

gaan nog van deze week naar hunne provincie: laat het afzeggen, Daatje. - MEVROUW. Neen, dat doe ik niet. Mevrouw Lenteling is zoo verbaasd kwalijknemend op het stuk van beleefdheid; zij zou het mij zeer euvel duiden, en ik kan evenwel, al ben ik getrouwd, zoo al mijne oude kennissen niet vermijden, Rijzig. - MIJNHEER. Gij zult mij plezier doen, liefje, indien gij laat bedanken. Wilt gij uw man niet liever genoeg geven dan mevrouw Lenteling, met wie gij eigenlijk niets te doen hebt? - MEVROUW. Neen, Rijzig, verg mij dat niet; er zal eene partij naar mijn smaak zijn; vele mijner oude saletvriendinnen... - MIJNHEER. Verg ik u iets onbillijks, dat gij zoo beslissend spreekt? - MEVROUW. Is het niet onbillijk, mij te vergen dat ik bedank voor eene aangename partij, en dat om met een paar figuren opgescheept te zitten en meê uit te slenteren, die ik niet ken, en aan wie mij ook niets gelegen ligt? - MIJNHEER. Zoo! Aan wie u niets gelegen ligt! Nu, deze twee figuren, die gij niet eens kent, zullen ten half twee hier zijn; en... - MEVROUW. Dat is wel: ontvang die menschen, ik ga toch niet vóór half zeven uit. - MIJNHEER. Gij verkiest dan liever mevrouw Lenteling's grilligheid te observeren, dan uw man te verpligten? want zoo wil ik dit nog wel eens noemen. Ik heb noch tijd, noch lust, om met u te harrewarren; en daarom, kort en goed, lieve, ik verwacht dat gij aan mijn vriendelijk verzoek voldoen zult. - MEVROUW. Vriendelijk verzoek! zeg zooals het is: dat gij het beveelt. Ik *moet* het immers volstrekt doen! - MIJNHEER. Ongaarn beveel ik, als een verzoek het afdoet; maar is het noodig, dan beveel ik. - MEVROUW. En ik heb dan voortaan niets te doen dan te gehoorzamen, merk ik? (*ik zag misnoegd voor mij.*) - MIJNHEER. Nog eens, kind lief, ik wil niet grommen. Dat is zoo mijn aard niet, zoo weinig als om van mijn vrouw ooit iets onredelijks te vergen, al had ik daar al eens magt toe. Wij zullen vroeg eten en dan uitrijden. (*Hij ging de kamer uit.*)

En, mijn lieve Renard, nu geef ik u eens in stille bedenking voor welke *peutêtres* (zeide zekere dame, die zeer mooi was met haar fransch, en wel eens van *êtres* zal gehoord hebben) ik bij de charmante mevrouw Lenteling heb moeten bedanken; want ik durfde het niet laten. Mama is wat koortsig, en dan

houdt zij haar eigen kamer. Ik kleepte en kapte mij dan in volle orde, en ten half twee stond er een koets stil: daaruit kwam mijn knorrepot, en de twee vrienden. Laat ik die twee portretten u eens kopiëren. Mijnheer de korrespondent is een lang, geel, mager, uitgedroogd, dun man, met kuiteloze beenen, versierd met door de jaren lichtbruin geworden witte zijden kousen, gefnezelde gouden kniebanden aan een vrij kaal gesleten rooije broek, en, of ik het zeg of zwijg, een smerige met kaarsvet in 't fatsoen gehouden bokkeharige staartpruik op het langwerpig sterk geëkaakte hoofd; en zoo alles naar rato. Mejufvrouw de dochter, een lange waar-ga-je van een slungelachtige uitgerekte meid; met een dunne, spitse, lange neus; een freule die men zoo bij de el zoude uitmeten; het koloriet aschgrauw, met wat slecht rood er door gesmoezeld; en tanden zoo groot, doch niet zoo wit, als die van Willem's jagthond (daar zij wel eenige trekken van heeft). Dat lief poppetje was toegetakeld met alle onze oudmodische prullen van voorleden jaar, en had zoo veel van de kokette als in zoo een lomp stuk vallen kan, die met een malle glimlach mij duizend complimenten en buigementen maakt. En met die twee wezens ben ik opgescheept geweest tot 's nachts ten twaalf ure. Ik merkte wel dat manlief over mij maar gansch niet te vreden was. Toen wij naar bed gingen, zeide ik niets; maar hij vroeg: of ik zijne goede vrienden altoos op die wijs meende te ontvangen? - Ik merkte wel, waar hij heen wilde. Ik zeide; ô Heer, is 't nog niet wél? ik heb geen trek om te knorren; ik ben dood van de vaak; 't is hier middernacht. - Hij antwoordde niets dan: Zoo? goeden nacht dan: wij spreken elkander wel eens weer! - Dat kan wel beuren: goeden nacht, Rijzig.

Het is hier 't hartje van den winter, en mijn vriendelijke man is te zeven uren al in de kousen (zeit tante); nu, daar heb ik niets tegen, vast niet, van harte gaarne: maar dan is grootje Rijzig ook al op de proppen, en aan 't flikken en bedillen; ja, dan heeft zij al een paar stoffige vingers gehaald, door het wrijven langs de stoelen, de lustres, de commode. Me dunkt, Renard, ik moest u zoo eene morgen-konversatie eens beschrijven. Het kan u nog te pas komen, al was het maar om u gevoeliger te maken voor uw eigen zoetsappig geluk. -

DE MAN (*zich aankleedende, al heen en weer hennende.*) Blijft gij nog wat leggen, vrouwtje? (*ô Dan ben ik al narrig, moet gij weten, omdat hij mij aanspreekt.*) - DE VROUW (*met een stem die zoo van tusschen de kussens opdommelt.*) Blijft gij nog wat leggen? beduidt dit niet: kom, sta op? Als gij dit meende, moest gij mij niet wakker maken, maar als een muis zoo stil wegsluipen. - DE MAN. Mama is al beneden, lief. - DE VROUW. Mama kan wel begrijpen ten vijf ure beneden te komen; zij gaat ook met de kippen op stok! - DE MAN. Wel, kind, laten wij óók vroeger naar bed gaan. - DE VROUW. Als ik tachtig jaar ben; zoo lang zult gij dienen te wachten. - DE MAN. Nu, blijf maar daar je bent! Ik dacht nog al, of gij met mij ontbijten wilde. DE VROUW. Gij dacht nog al! Wel, ik heb er wat liefs aan, om met u te ontbijten! Je schrokt je boterham schielijk binnen, en drinkt je koffij, of je zoo naar de schuit moest. En onderwijl schommel je nog in je brievetas, of doet uw kousebanden aan. Er is nauwelijks een woord voor mij over. (*Dan wordt hij ook knorrig.*) - DE MAN. Ja, je hebt een rechte lomperd van een vent; hij is geen zier poliet; hij leeft waarachtig in zijn eigen huis, of hij t'huis is.... Blijf te bed; de dag is nog lang genoeg om te grommen. (*Dan gaat hij weg, en ik als de drommel overend; in vijf minuten ben ik beneden.*)

Ik kom in de zaal. Daar zit mama in volle morgenorder: het kapsel voor den geheelen dag reeds in orde, een keurig wit gekeperde mantel om, een wit beddejakje en boezelaar en mofjes aan, net als zoo een stuk versch gevallen sneeuw en ijs, regt overend met den groenen bril op, in een allergrootst foliant-Bijbel te lezen, terwijl zij met moeite het bovenste der pagina kan bereiken; een kapittel, denk ik althans, uit Leviticus, want op die hoogte is het boek opgeslagen. - Morgen, mama! - Mama antwoordt niet, voor het kapittel der reiniging uit is. - Morgen, dochter! - Dan komt de knecht (ook een familiestuk), zwijgt, neemt het boek, en brengt het daar hij het gehaald heeft...

Wat is 't nu weer? ik ben pas aan 't krabbelen. - Vrouwtje, ben je boven? - Wat zou dat dan? - Is dat een antwoord? - Nu ja, ik ben boven. - Hij blijft al aan de trap staan gie-

ren: Geef mij schoon linnen, ik moet naar de beurs. - Och, altijd dat gemaal! Ik krijg het, en smijt het heele boeltje de zindelijke trappen af. - Is mij dat het goed naar den kop smijten? Toe, je moet eens afkomen, om mij te helpen. - Heb je geen knechts en meiden genoeg? - Meer dan te veel, maar gij moet mij eens helpen. - Dan kom ik, en help; maar... zoo wat onhandig.

Dat gaat zoo dag aan dag, dan wat erger, dan wat beter. En ik zie er niet veel beterschap aan. Wij verschillen te veel. Scheiden zal best zijn, dunkt mij. (Was ik maar zoo rekkig niet!) Wij zijn 't nooit eens. Wij gonzen, en morren, en grommen over alle beuzelingen, al was het ook over het snuiten van de kaarsen.'

XXXII

Doe ik jufvrouw Wolff onregt, als ik mijne lezers ten aanzien van Daatje's karakter half en half onder den indruk van een dissonant laat? Zoo weinig, dunkt mij, dat zij een verkeerden, den roman vreemden indruk zouden ontvangen, indien ik het liet voorkomen alsof die overblijfselen van een wanklank zich naderhand hadden opgelost in een onberispelijk akkoord.

Er ontwikkelen zich mettertijd bij deze jonge vrouw sommige zeer beminlijke eigenschappen. De moederliefde triomfeert bij haar tot eenzijdigheid toe. Keurig is de schildering der aandoening die haar overstelpt (IV 347, 348) als zij zelve haar eerstgeborene zoogt. Eenig de formule waarmede zij rekenschap geeft van de sterker genegenheid die zij allengs voor haar zoontje dan voor haar man gaat koesteren (V 218): 'Kleine Jan is van mijn familie, en zijn vader is maar aangetrouwd.'

Doch diezelfde eenzijdigheid waarschuwt ons, niet meer te eischen dan aangeboden wordt. Daatje Leevend is geen heldin, geen Badeloch, die om één man wel al haar kinders zou geven; zij blijft ten einde toe wat de schrijfster gewild heeft dat zij wezen zou: een geestige type, haast te origineel om voor een karakter, vooral voor een jonge dames-karakter te kunnen doorgaan; in het minst geen vrouw zonder hart of gemoed, maar eene bij wie het verstand zoo nadrukkelijk over beiden heerscht,

dat zij alleen haars ondanks, en als het beter ik zeer luide spreekt, gezeggelijk of teder, zacht of volzaam wordt.

Eerst als zij reeds eenigen tijd gehuwd is, maakt zij, en maken de lezers kennis met een nog niet ten tooneele verschenen nichtje van Rijzig, Cornelia West, eenigszins eene dubbelgangster van Daatje zelve, behalve dat zij, bij veel geest, ook eene buitengewone mate van schoonheid bezit. Welnu, hetgeen Daatje, de jonge vrouw en jonge moeder, aan deze nieuwe vriendin over het stads- en het buitenleven schrijft, hare filippica tegen het een, hare lofrede op het ander (V 375, 377), gelijk als twee druppelen water op de brieven aan Pietje Renard, toen er van trouwen of moeder worden nog geen spraak was geweest. Er zijn van die karakters welke zich door geen nieuwe aandoeningen, hoe krachtig ook, uit hunne voegen laten brengen; bij wie, als zij op het luimige zijn aangelegd, het luimige ook altijd weder bovenkomt en aan eene onschadelijke erfzonde doet denken:

‘Indien men nu langer durft beweren dat het buitenleven de staat der natuur is, dan houd ik staande dat het die der woeste, onbeschaafde natuur is. Het stadsleven is de staat der beschaafde, verbeterde welopgevoede natuur. De landbewoner uit verkiezing, is een lompe, jolige, groot opgeschoten zoon der natuur; de stedeling een welopgevoed, geestig, poliet, wel gestudeerde zoon van diezelfde wijze moeder. De eerste vleit en streelt haar, hangt haar (zoo als Wim plagt te doen) altoos aan haar boezelaartje; blijft in haar huis, teutelt en treuzelt daar met haar geheele dagen; kort gezegd, is een regte moedergek. De andere snuift er op uit, verligt hare lasten en bezwaren, volmaakt haar werk, geeft haar duizend gerieflijkheden en nog meer aardige niet-met-allen; en Moeder Natuur mag haar Jan-hen de hand boven het hoofd houden, als een jongen daar zij veel gezelschap en hulp van heeft, maar in den laatste vindt zij haar glorie en steunsel.’

Hetzelfde klare inzicht, en evenzoo getemperd door eene scherts die zeggen wil dat men dit alles niet naar de letter, maar slechts voor de helft als meenens heeft op te vatten, - vindt gij terug in Daatje's eindoordeel over het karakter van Willem (VI 268).

Welke stellingen! waart gij daareven geneigd uit te roepen, welke stellingen voor eene vrouw, reeds ingewijd in den ernst des levens, en die verzocht wordt eene jongere vriendin tot gids des harten te dienen! Welke praat, zult gij weldra klagen, uit de pen eener zuster, reeds echtgenoot en moeder, als zij beweert eene goede vrouw voor haar broeder te hebben gevonden! Maar zoo is zij; en wie haar niet aldus verlangt te nemen, mag haar laten staan. Bij anderen moge het naturel, hoe dikwijls ook verjaagd, in altoos versnelden galop terugkeeren: zij gaat verder. Bij haar is het beestje nooit van stal. Getuigd en opgetoomd staat het nacht en dag gereed, en met één wip zit zij in den zadel:

‘Weet gij wát? Het schijnt mij toe dat jij, Sinjeur, zoo al vrij wat karaktertrekken hebt van Mozes' Jozef (niet dien van Bitaubé). En dat wel niet zoo zeer aan zijne kuische zijde, als in een ander opzigt. Ik beken echter dat het voor een braaf, zedig jongeling veel makkelijker moet vallen eene ontuchtige, bejaarde matrone te ontwijken, dan een lief, mooi, deugdzaam, door u zwak geworden Lotje Roulin. Zie, wij kunnen niet weten of Jozef niet idolaat van Lotje zoude geweest zijn; ik geloof het zelfs, want zij teekende dan maar eens alles wat roerend en bekoorlijk is. En hoe gij bij die egyptische matrone de kreupele waard zoudt geslagen hebben! zooals ik gisteren avond uit mijn slaapkamer zag dat eenige vrienden in een stil, zeer berucht huis deden; zoodat, eer de wacht kwam, de heele boel al door de glazen lag en de Dame Mama het op haar witte zijden kousen op een drommels doodje ontliet. Deze volgende overeenkomsten hebt gij met Jozef. De droomerige hooggevoelendheid, waardoor gij in uwe verbeelding zon, maan, en sterren, voor u ziet nederbuigen. Dan, die waan verdient eenige verschooning, want zij is gegrond op den veelverwigen rok dien moeder u, met uitzondering van uwe zuster, maakte; in die vlejende goedkeuringen waarmede de zoete vrouw u altoos behandelde. Nu, dat zij zoo. Gij zult, als gij thuiskomt, vader, moeder, zuster, broeder, oom en tante, zoo al niet voor u zien nederbuigen, echter u zien omhelzen; en zoo zal dit een blij-eindend treurspel zijn. Om in den winkel van een tooneelspel te blijven, moet gij trouwen; dat kan

niet anders. Ik heb een lieve meid voor u op spoor, een nicht van Rijzig. Dit is al wat men met monden proeven kan, en velen houden haar [Cornelia West] voor zoo fraai als Chrisje.’

Eindelijk: zelfs niet als haar man voor zaken van huis is en zij hem op hare wijze de tederste bekentenissen doet; zelfs niet onder den weemoedigen indruk dier eerste scheiding en van den eersten brief, kan zij weerstand bieden aan den lust haar vernuft den teugel te vieren. Haar antwoord (VI 370) is tegelijk eene uitbarsting van fijn gevoel en van achteraan komende ergernis daarover; en niet bij wijze van tegenstelling, maar onafscheidelijk dooreen gemengd:

‘Lieve Rijzig! Vreesde ik niet dat gij er een zeer slecht gebruik van zoudt maken, ik zou zeggen dat uw afzijn mij niet half zoo wel bevalt als ik mij verbeeld had dat het mij bevallen moest. Wel, ventje, ik telde de dagen, de uren, de minuten, dat gij zoudt - afrijden. Heden, dacht ik, dat zal rust geven; nu kan ik eens dit, eens dat, eens hier en ginder doen. *Nu ben ik eindelijk vrij, van Hollands duren eed en Egmonds slavernij!* Welnu, de dag kwam; ik was nog blij. Het uur; 't ging nog wel. “Mijnheer, 't rijtuig is gereed; zal Jacob maar voorrijden?” Wel dat 's raar, zei ik, dat mijn neus zoo begint te tintelen en mijne oogen zoo schemeren; ja, ik vat veel koû, en een zinking is ligt op te doen. Daar stapt mijn Heer en Meester in de fargon, rijdt voort, en - ik? Ja, ik mag het u niet half zeggen; ik weet, helaas! hoe bedorven het manlijk hart is. Ik moet dan alles bij mij zelf smooeren, zoo als (zou tante zeggen) zoo als Salomo wel zeit: *die niet spreekt, heeft niet te verantwoorden*. Toch, Brampje, ik had nooit gedacht dat gij, haastig, driftig, halstarrig man, zoo veel geduld zoudt gehad hebben van aan mij, die toch maar uw vrouw ben, zoo een epistel te schrijven; daar wij dikwijls zoo schoon uitgepraat zijn, dat man of vrouw niets meer te zeggen hebben en stilletjes tegenover elkander zitten in het vuur te kijken. - Ik ben bedroefd, en dat wel met reden. Ik voorzie dat ik u elendig zal afvallen, nu gij zoo vele uitmuntender vrouwen gezien hebt. Had ik u maar thuis gehouden! Dat niet weet, niet deert. Nu, als het hem daar begint te haperen, denk dan (of anders, ik wil het u wel helpen onthouden) dat gij

ook geen heer Helder, geen Renting, ja niet eens voor uwe vrouw een Everards zijt; en dan, knaapje, moesten wij elkander zoo wat met gesloten beurzen betalen. Ben *jij*, onhandig schepsel, zal ik dan zeggen, wel eens in staat om een haarspeld in een van uw vrouws boucles te steken? weet *jij* wat het is, eene vrouw te dienen op haar gedachten?... Ik zal echter zoo lang wachten, tot gij mij kwaadaardig zit te verwijten *dat ik geen verstand heb om gek te kunnen zijn met mijn man.*'

XXXIII

Het berouwt mij niet, over *Willem Leevend* en *Sara Burgerhart* zoo te hebben gesproken dat al mijne nieuwtjes mij gaandeweg ontvallen zijn, en er voor eene narede geen stof is overgebleven. Het genoeg der lezers en de roem der schrijfster gingen vóór. Is van hetgeen dien roem beperkt en zijne grenzen voelbaar maakt iets achtergehouden, het worde hier ten slotte geboekt.

Dat schetsachtige en op het effekt berekende hetwelk jufvrouw Wolff eenmaal, in een tijd toen zulk een beroep niet aanmatigend werd gevonden, zichzelf bij Rembrand vergelijken en hare berispiers naar het breed penseel van dien meester verwijzen deed, heeft zoowel in *Sara Burgerhart* als in *Willem Leevend* een betrekkelijk groot aantal ongelijkheden van schrijfwijze doen overblijven.

Op bladz. 169 van het 8ste Deel van *Willem Leevend* leest men: 'Hoe vele klagten slaakt de misleide vroomheid, de zwaarmoedige godsdienstigheid, over het groot verval der zeden; over het altoos spoedig henengaan van *in den bloei des levens wordende weggerukte beste menschen*, terwijl de ondeugende eenen hoogen ouderdom bereikt.'

Op bladz. 122 van hetzelfde deel schrijft Willem Leevend aan Chrisje Helder: 'Ik bedroef mij, als ik zie welk een klein strookje *papier* ik nog over heb. Mag ik nog een velletje post *papier* krijgen... Mag ik? o Mijne lieve Chrisje, dat "mag ik" herinnerde mij daar zoo levendig *die door mij, toen ik een kleine jongen was, herhaling*: Mag ik nog een beetje bij Chrisje op-

blijven, mevrouw? als ik bij u gelogeed was en wij onze boterhammetjes *op* hadden.’

Met overleg haal ik de twee ergste voorbeelden aan die mij te binnen willen schieten. Elk aandachtig lezer kan ze als maatstaf gebruiken, en er uit opmaken tot hoever, in deze romans, de losheid somtijds de welluidendheid schaadt, of de uitdrukking, krijgertje spelend met de gedachte, deze niet altijd weet in te halen en te vangen.

Strenger berisping dan deze proeven van verwaarloosd proza, verdienen de verzen waarmede *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend* gestoffeerd zijn; strenger, omdat die leelijke bladzijden met zeker welbehagen den lezer worden aangeboden en zij van de zijde der schrijfster gebrek aan smaak verraden.

Zij laat Coosje Veldenaar ergens (IV 23) den draak steken met een vier- of vijftal geaffekteerde versregels uit Hooft, doch bemerkt niet dat Hooft's gemaaktheid, die alleen in zucht tot nabootsen van italiaansche of fransche modellen haar oorsprong nam, met kracht van echt dichterlijke beeldspraak gepaard ging; terwijl hare eigen affektatie, als zij naar duitsche voorbeelden zich aan rijmende of rijmlooze dichtproeven waagt, op onbeduidendheid uitloopt en aan laauw zeewater doet denken.

Moest reeds erkend worden dat jufvrouw Wolff als prozaschrijfster aanmerkelijk hooger staat dan als dichteres, de waarheidsliefde dwingt er bij te voegen dat de hier en ginds in deze twee romans gelaschte dichtstukken tot de zwakste behooren die haar ooit ontsnapt zijn.

Willem Leevend's berijmde strafrede tegen de praedestinatatie kan er nu en dan nog even door. Zijne weeklagten bij het afsterven van Lotje Roulin, en even zoo de metrische uitboezemingen waaraan Coosje Veldenaar en Chrisje Helder zich bij tijd en wijle bezondigen, zijn poëtische wanschepselen.

Als specimen van den valschen eenvoud in de poëzie, waaraan door Elizabeth Wolff in deze periode van haar letterkundig leven geofferd is, haal ik uit *Sara Burgerhart* (III 120) de laatste strofe eener romance aan, die Hendrik Edeling op Saartje's verjaardag, als mevrouw Buigzaam een klein feest geeft, des avonds bij de piano improviseert en zingt:

Mogt deze dag mijn heil volmaken,
 Voor mij een dubbele feestdag zijn!
 Wie kan mijn keus, mijn wenschen wraken?
 Dit sterk verlangen doet mij pijn.
 Ik zal dit verwachten,
 Al is nu nog de hoop gering.
 O zielverrukkende gedachten
 Voor Edeling!
 Voor Edeling! (*tweemaal*).

XXXIV

De overlevering wil dat deze boeken geschreven zijn door *twee* personen en als bijbeurten; met dien verstande dat al de luimige brieven uit jufvrouw Wolff's pen, al de sentimentele en langdradige uit de pen van jufvrouw Deken gevloeid zijn. Nog op dit oogenblik, zegt men ons, kunt gij te Beverwijk, in den tuin der roomsch-katholieke pastorij, wier humane huisheer alle bezoekers en bedevaartgangers met de meeste welwillendheid toelaat, de hut aanschouwen binnen wier onaanzienlijke wanden de daad gepleegd is. Biografisch Woordenboek van Van der Aa, IV 105: 'Bekend is het dat, in de vruchten van haren geest die zij gemeenschappelijk uitgaven, de geestigheid, fijne boert, scherp, wel eens bijtend vernuft, van Elizabeth Bekker, en de ernst, gestrengheid in het zedelijke, doch onbekrompene denkwijzen in het leerstellige van de godsdienst, aan Agatha Deken moet worden toegeschreven.'

Tegen die voorstelling geloof ik dat, voor zoo ver *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend* betreft (*Cornelia Wildschut* en de *Brieven van Abraham Blankaart* buiten beschouwing gelaten), om goede redenen kan worden opgekomen.

De splitsing der brieven in de twee genoemde kategorien is niet-alleen willekeurig, in zoo ver men hetgeen met den huidigen smaak strijdt niet kortweg langdradig of sentimenteel mag noemen, maar ook onvereenigbaar met het feit dat jufvrouw Wolff zelve, gelijk men uit hare gedichten en verdere prozaschriften haar kent, vooral niet minder neiging tot aandoenlijkheid en breedsprakigheid had dan hare vriendin.

De twee romans, wel is waar, voeren op het titelblad beider

namen; doch wie met aandacht de voor- en narenen leest, en daarenboven van sommige tusschenvoegsels kennis neemt, komt al spoedig tot het besluit dat daarbij aan eene kwalijk bedektgehouden fictie gedacht moet worden.

Ook de inhoud wijst nergens op eene zamenstelling door twee personen. Beide scheppingen, blijkbaar aan één brein ontsproten, zijn tot in bijzonderheden door één wil uitgewerkt. En dat brein - durf ik beweren - is het brein van jufvrouw Wolff geweest. *Hare* theorien over de vriendschap en de liefde zijn het, *hare* wijsgeerige en theologische begrippen, die men in *Sara Burgerhart* en in *Willem Leevend*, hoewel het uitvoerigst in laatstgenoemden roman, terugvindt; gelijk het *haar* humor was die Saartje en Daatje, Abraham Blankaart en oom Frederik, tante de Harde en jufvrouw Heftig, in het aanzijn riep.

Is Daatje's levensspreuk (V 84): 'De wereld is voor mij noch een hemel, noch een hel, en ik ben er zeer wel in gelogeed;' is dat opgeruimd devies uit jufvrouw Wolff's ziel geweld, niet minder broeder Willem's diepgevoelde formule (IV 139): 'Ik moet genieten - ik moet genoten worden.' De zedeleer der oude mevrouw Helder, de geloofsleer der oude jufvrouw De Vrij, de verdraagzaamheid van professor Maatig, vereenigde zij in haar persoon met sympathie voor Lotje Roulin, met bewondering voor Willem, met aan dweepzucht grenzenden eerbied voor het vriendschapsverbond tusschen Chrisje en Coosje. Wel is waar was de eenzijdigheid waartoe wij de jonge vrouw van Abraham Rijzig zien vervallen, jufvrouw Wolff persoonlijk vreemd; maar nooit beligchaamde voor het overige eene schrijfster zichzelve zoozeer in een schepsel van haar vernuft als *zij* in het karakter van Daatje Leevend. Jufvrouw Deken is aan dit alles wezenlijk vreemd gebleven.

Mijne eerste bewijsplaats in de narede van *Sara Burgerhart*. 'Wij hopen,' luidt de aanhef, 'wij hopen dat de goede lezers wel zoo veel belang in de *Historie van Sara Burgerhart* zullen gesteld hebben, om nog het een en ander te willen weten van de meeste hupsche menschen, die zij in dit werk hebben leeren kennen. Veel bijzonders *kan ik* u niet verhalen, of *ik zou* in het romaneske vallen, enz.' Omstreeks het slot, dezelfde-

wisseling van den eersten persoon meervoud met den eersten persoon enkelvoud: ‘Nu zouden *wij* nog wel een woordje van jufvrouw Hartog dienen te zeggen. Maar dewijl *wij* geen de minste korrespondentie hebben met geleerde vrouwen, die over de zonnestofjes en de genoegzame rede schrijven, kan *ik* alleen zeggen, dat jufvrouw Hartog en hare vriendin, de freule Van Kwastama, enz.’

Aan den voet van het treurlied op Charlotte Roulin, in het 4de Deel van *Willem Leevend*, bladz.212, vindt men aangeteekend: ‘Dit vers, in al de hevigheid eener bedwelmende droefheid opgesteld, lag in het verzegelde pakket dat mejufvrouw Belcour, op order van den heer Leevend, door de bezorging van mijnheer Roulin ontving. *Noot van de uitgeefster.*’

Dit enkelvoud is geen druk- of schrijffout. Deel I, bladz. 340, wordt in een tusschenzin gezegd: ‘De heer Leevend verhaalt het hier voorgevallene; ’twelk den lezer reeds bekend is uit den brief van zijne partij. Hierom *ligt ik* dit verhaal uit dezen.’

Heeft de eene schrijfster zich met opzet in de plaats der andere gedrongen? In geen deele. Reeds in de eerste zinsnede der eerste voorrede (*Willem Leevend* telt er drie, en bovendien eene narede, een gevolg van het uitgeven bij gedeelten) treedt één persoon als schrijfster van het geheele werk op:

‘Weinig schriften worden door jonge lieden met zoo veel drifts gezocht en doorloopen, als zulke die de gevoeligheid opwekken. Hij, die alleen vervrolijkt, is zoozeer hun gunsteling niet, als hij, die tranen doet storten. Veel over de oorzaak van dit zoo zeldzaam verschijnsel in jongelieden te schrijven, is thans *mijn* oogmerk niet. Zij voor wie *ik* dit schrijven zoude, zullen hoogst waarschijnlijk deze voorrede niet inzien; en anderen behoef *ik* die oorzaak niet aan te wijzen.’

Een weinig verder: ‘Men versta *mij* wel! *Ik* stel geen *Clarissa*, - meesterstuk van een groot man, - op de lijst van schadelijke boeken.’

Tweede voorrede: ‘Men hoort *mij*, schijnt het, gaarne lezen, vooral het statige, aandoenlijke; mogelijk ligt daar ook *mijn* talent oneindig meer dan in de vokale muziek. *Ik lees* des voor *mijne* bijzondere vrienden meermaal, en met een levendig

vergenoegen, waarom dit te ontkennen? doch *ik lees* geen onuitgegeven schriften voor een auditorium van twaalf of twintig personen, ook niet hoewel *mijn huis* geschikt zij om op deze wijs figuur te maken, en al zouden *wij* zeer gemakkelijk het dubbel getal nieuwsgierige, ledige, met hun tijd doodelijk verlegen menschen bijeenbrengen kunnen. Wat is toch het voorgewende oogmerk van zulke voorlezingen? *Ik* kan het waarlijk, ofschoon *ik* geheel alleen en in het ernst inboezemend lommer van zware boomen *zit* te schrijven, niet zonder een smakelijken lach nederzetten, enz.’

Ten overvloede voert deze tweede voorrede, in onderscheiding van de eerste, welke geacht werd door beide dames te zamen onderteekend te zijn, alleen den naam van jufvrouw Wolff.

Het zou den lezer slechts vermoeijen zoo op deze wijze werd voortgegaan met uit de derde voorrede en uit de narede - beiden insgelijks alleen door jufvrouw Wolff onderteekend - de plaatsen aan te halen waar *wij* en *ik* zusterlijk nevens elkander staan, en de eenheid der zamenstelling beurtelings openlijk aangekondigd en ondershands in het midden gelaten wordt. Allen voeren tot de slotsom: *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend* zijn het werk van één persoon; twee geesteskinderen van jufvrouw Wolff, ten doop gehouden door jufvrouw Deken. De tedere vriendschap tusschen beide vrouwen gedoogde geen anderen vorm van optreden voor het publiek. Aagje zou het beneden zich hebben geacht, uit de voorreden te schrappen hetgeen daarin tot verkleining van haar aandeel in de vennootschap voorkwam; Betje ware, in den trant van Daatje Leevend, giftig boos geworden, zoo men haar had voorgesteld, Aagje's naam op de titelbladen uit te wisschen. *Ik, mij, mijn*, komen in de (ongeteekende) voorrede van Sara Burgerhart tien malen voor. In de (ongeteekende) narede drie malen. In de eerste (ongeteekende) voorrede van Willem Leevend (Deel I) drie malen. In de tweede voorrede (Deel III), geteekend door jufvrouw Wolff alléén, veertig malen. In de derde voorrede (Deel V), insgelijks geteekend door jufvrouw Wolff alléén, acht en vijftig malen. In de narede (Deel VIII), nogmaals door jufvrouw Wolff alléén geteekend, dertig malen. Te zamen één honderd vier en veertig malen.

Geen der zes voor- of naredenen is mede-onderteekend door jufvrouw Deken. De aanvangsletter van haar doopnaam (A) wordt nevens dievan jufvrouw Wolff's doopnaam (E) slechts éénmaal daarin aangetroffen. Het is aan den voet eener ingelaschte denkbeeldige uitnoodiging waarbij een onbenoemd letterkundige kwanswijs op Lommerlust ten eten gevraagd wordt (Willem Leevend, voorrede 3de Deel, bladz. 23).

In Sara Burgerhart wordt gezegd, aan het slot van den 69sten Brief (II 26 vg.): ‘De uitgeefster heeft nodig gevonden dezen brief van Charlotte Rien du Tout, als ook dien van Pietermetje Degelijk, van de taal- en schrijffouten eenigzins te zuiveren, opdat men die zoude kunnen lezen.’

Deze noot kan niet afkomstig zijn van jufvrouw Deken; zelve op de regels van taal en spelling zeer onvast. Alleen de beter onderleide jufvrouw Wolff kon zoo spreken en in het enkelvoud zich als ‘de’ uitgeefster aanduiden, gelijk zij op drie verschillende plaatsen in Willem Leevend (I 340, IV 212, VII 344) insgelijks als éénige auteur van het geheele werk spreekt en handelt.

Ergens in Willem Leevend (voorrede 3de Deel, bladz. 16) maakt jufvrouw Wolff zich vrolijk dat een kortzigtig publiek Coosje Veldenaar voor het portret van jufvrouw Deken hield, Adriana Belcour voor een portret van haarzelve, of omgekeerd. 'Men heeft er maar wat bij- en afgedaan om het wat te omsluijeren', zeiden personen die het fijne beweerden te weten.

Jufvrouw Wolff had regt dit belagchelijk te vinden. Niemand wist beter dan zij, dat de edeldenkende maar onwetende en ongeletterde Agatha Deken zoomin bij de eene als de andere dier twee vrouwen kon vergeleken worden, beiden uitmuntend door taalkennis en eene vergelijkenderwijs veelzijdige lektuur.

In de narede van Willem Leevend (VIII 359) vraagt jufvrouw Wolff, handelend over het karakter van Lotje Roulin: 'Wie kent Lotje beter dan ik?' Van jufvrouw Deken's aandeel in het vinden of schetsen dezer hoofdpersoon wordt niet gerept. Onwillekeurig maakt jufvrouw Wolff zich ook hier bekend als de eigenlijke schrijfster van den roman.

Een opstel over de betrekking van jufvrouw Deken tot jufvrouw Wolff vindt de lezer in het maandwerk Nederland, Augustus 1883.

XXXV

Het is bijna niet mogelijk uit *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend* eene keus te doen, en de bladzijden aan te wijzen welke bovenal onze bewondering verdienen. Het zijn niet zoo zeer fraaije trekken of schoone fragmenten, die de waarde dezer boeken bepalen, als wel de aanleg, hetzij van sommige groote partijen, hetzij van het geheel.

Om die reden zal het groote publiek steeds de voorkeur blijven geven aan *Sara Burgerhart*: een roman zoo frisch en geurig, zoo prettig en gezellig, als er uit den goeden ouden tijd één is overgebleven. En inderdaad, indien zonder een zweem van inspanning zich te laten lezen en begrijpen; de kunst te verstaan zich tot een huisgenoot te maken; te wor-

den toegelaten in het hoekje bij den haard; den gullen lach te wekken van oud en jong; de preutschheid zuur te doen zien, en voor de menschelijke natuur van den lezer te zijn wat de daauw voor de bloemen en een heldere zomer-ochtendstond voor de vogelen is, - indien dit alles tot de eischen van een populair roman behoort, dan mag *Sara Burgerhart* mededingen naar den prijs.

Maar schooner nog dan dit geheel, stouter, aangrijpender, bedwelmender, zijn de twee eerste deelen van *Willem Leevend*. De wijze inzonderheid waarop dit boek geopend wordt; die brief van de dominé's-jufvrouw Heftig, geboren Wilhelmina Rammel, aan de oude jongejuvrouw Geertruid Leevend; dat kakelen over het aangekondigd hertrouwen eener weduwe met groote kinderen, van wie men gedacht zou hebben dat zij dergelijke plannen voor altijd was afgestorven; dat ontsluiten, van de eerste bladzijde af, eener geheele kleine wereld met hare vooroordeelen, hare bemoeizucht, hare goedhartigheid, haar aan de geestige dierewereld vermaagschapt zieleleven; overtreft al het overige en is, als aanhef beschouwd, een juweel van kunst:

‘Waarde vriendin! Ik moet, al zou dominé morgen geen schoone bef om zijn hals hebben, alles neergooijen waaraan ik bezig ben. - Ik heb u wat nieuws te zeggen. Daar hoor ik van mijne naaister, dat uw broêrs weduw trouwen zal met Gerrit van Oldenburg! Wel, nu sla ik er geen hand aan. Mevrouw Leevend trouwen met zoo een taggeryn, zoo een beer op sokken, zulk een Nero niemandsvriend; een man zonder opvoeding, zonder manieren! Zij zoo poliet, zoo snedig, zoo attent op alles! Dat is mij te geleerd. Zou zij uit belang dien rijken fokkert aanslaan? Ik meende dat zij er warmpjes inzat. Weet gij wat, vriendin? als ik evenwel zulk een lief waardig man in 't graf had als zij heeft, ik zou Gerrit van Oldenburg hebben laten waaijen. 't Is waar, hij ziet er wél genoeg uit, is van hare jaren, staat ter goeder naam en faam, heeft kind noch kraai in de wereld, is een geschikt bejaard vrijer. Ik moet zeggen zooals het is.

Hoe zal dit onze Daatje toch monden? Hoe zal Wim dat aanstaan? Hij geeft zich vrij wat airs, en is zoo wél met

zijne moeder. Nu, zij blijft hem niets schuldig: 't is of zij alleen voor zoontje leeft. Ik ging met dit nieuwtje zoo drijvend naar dominé's studeerkamer, want ik maak geen moordkuil van mijn hart. "Hoe komt je dat voor?" zei ik. "Heel wel, kind," zei hij; "mevrouw Leevend is een verstandige vrouw en Van Oldenburg een geschikt man." Nu, ik zeg verstandig tegen haar! Is dit huwelijk echter het grootste bewijs van haar verstand, dan durf ik óók nog met mijne klompen op het ijs komen; dan kan ik óók vlood houden. Ei kom, het lijkt immers nergens naar! Ik hou niet extra veel van mevrouw Leevend; mij is zij te precies. Maar toch, zoo een misselijk figuur moest zij niet nemen. 't Is een brave vrouw, en zoo zij wat minder geheel anders was dan ik ben, ik zou haar heel liefhebben en haar dit huwelijk sterk afraden.

Hoor, mijn man is wél genoeg. Stuit het eens, ik denk: de preek zal hem wat hard in zijn maag liggen. Ik verbrui het óók wel eens: zie, zoo ben ik; geen vijgebladen. Ja, wat wilde ik evel zeggen? Dit, geloof ik. Als dominé stierf (en hij is zoo weinig Jan Leevend als ik zijn weduwe), ik zou mijnheer Gerrit van Oldenburg wel zeer vriendelijk bedanken; en echter een rijk man zou mij, met mijne zes stoute drukke kinderen, nog al niet te onpas komen. Want de dominés mogen zich, mijn lieve mensch, *zalig* preêken; maar *rijk*, dat zit er niet op. Uw broêr was een man om op te verlieven; dat is maar uit. Er is veel aan hem verloren.

Nu, het is voor mij en mijn slag heel troostelijk dat zulke *verstandige* vrouwen óók eens iets geks doen. Was zij maar zoo zachtaardig, zoo week niet! Kon zij, als hij *boe* zegt, *ba* antwoorden! Maar, zoo als ik zeg, dat zou zij zich schamen. O ik ken onze naauwgezette zoetsappige vrouwen van verstand! Magtig nog toe! Ik ben ook niet kwaad, maar ik beleef mijn regels: al te goed is gek; maak u een schaap, elk zal je een beet geven. Ik zeg altijd: Weet je wat, dominé Heftig? waren er geen studeerkamers, er waren zottehuizen te kort. En dan geef ik hem den kleinen jongen in den arm en zeg: Hier, vriend, een leêg mensch is een duivels oorkussen. Dan verzet hij zijn muts, schudt zijn hoofd, en noemt mij een verbruid wijf. Nu, dat is tot zijn Eerwaardes dienst.

Hoe komt u dit huwlijk voor? Gij zijt immers nog al tamelijk goede vrienden? Ik hoop dat ik toch de eerste ben, dit u dit fraai nieuwtje vertelt. Staat gij niet braaf te kijken? Dacht gij wel dat zij, na zoo lang weduwe te zijn geweest (is het nu niet zes jaar, dat uw broeder stierf?), nog trouwen zou? Ik niet. Is zij niet al vier en veertig? Als ik haar morgen in de kerk zie, zal ik weinig van de preek rooijen, zoo vol ben ik er van. Nu, er zit voor mij een vrolijke dag op. Gerrit-neef houdt veel van dominé, op mij heeft hij 't niet breed. Evenwel, Joost zou er mede spelen als hij mijn man en mij niet verzocht. Ik sok vast meê; ik moet eens zien hoe dat paar flankeeren zal. Ja, zij is een mooi teêr vrouwtje; zij schijnt wel de zuster harer dochter; zij kleedt zich met smaak, zedig. Hij een regte amsterdamsche klos van een kerel: knap slag, doch zoo stijf als een Twenter boer... Nu ja, ik kom! Wat is er een drukte, als moeder eens een oogenblik weg is! Er staan al een stuk drie, vier, aan de deur te kraaijen. De kinderen zijn wijzer dan ik: 't is tijd om ze te bed te leggen. Dominé weet niet, dat ik u dit zoo heet van den rooster overbrieft. Wat hoeft hij alles te weten wat ik doe, niet waar? Ik ben, in verwachting van antwoord, uwe dienaress en vriendin, W. Heftig geboren Rammel.'

Daar staan wij nu, verlegen en wel met onze moderne kunsttheorien en hare toepassing! Van alles hebben wij sedert het laatst der vorige eeuw bij de hand gehad; aan alles hebben wij gedaan; aan het klassieke en aan de romantiek, aan het idealisme en het realisme, aan navolging van het buitenland en aan ontginnen van eigen bodem; wij hebben getrompt, hebben geruiterd, hebben gedweept met nieuwe en met oude kunst, zijn ter school gegaan bij Shakespeare en bij Goethe, bij Scott en bij Byron, bij Lamartine en bij Victor Hugo; van het Wien Neerlands Bloed zijn wij in de citadelpoëzie vervallen, van den historischen roman in de dorpsvertelling, van den engelschen humor in het mecklenburgsch patois; wij hebben den slag van Waterloo en den Tiendaagschen veldtocht gehad; de grondwetherziening en de koloniale kwestie, de moderne theologie en de vrouwelijke emancipatie. Doch zijn wij er origineler op geworden? Dit zal niemand beweren.

‘Of men’, schreef jufvrouw Wolff in Februarij 1785 - en met dit citaat nemen wij afscheid van *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend*; afscheid ook van de beminlijke vrouw die zoo goed wist waar zij stond en het zoo aardig wist te zeggen, - ‘of men onzen vaderlandschen roman, berekend voor onze zeden, gewoonten, en manier van denken, zal navolgen, weten wij niet. Mogelijk. Indien wij de plaats, die wij nu hebben, moeten inruimen aan veel beter schrijvers in dit vak, 't zal ons waarlijk lief zijn. Zoo veel belang nemen wij wel in de zaak der deugden, der goede zeden, des nuttigen vermaaks, om hulde te doen aan ieder die ons in dezen gelukkig overtreft. Dan zal ik tegen mijne bijzondere vrienden zeggen, hetgeen ik voor eenige jaren tegen iemand over mijn klavierspelen zeide, die mij vroeg waarom ik nooit meer speelde: “Ik speelde zoo tamelijk goed; ik hoorde * * * spelen; ik was niets meer. Maar er was nog wel wat op: ik verkoos het aandoenlijk vermaak van hemelsch te hooren spelen, boven den mageren lof van vrij wel voor de muziek geschikt te zijn.” Wie is de grootste in dit geval: zij die hare minderheid, en dat in eene hartgeliefde kunst, ongeveinsd belijdt, of zij die het overheerlijkst speelt? Wordt men dan niet, van eene dagelijksche klavierspeelster, verhoogd tot den rang van eene hupsche vrouw?’ Willem Leevend. Voorrede van het 3de Deel, bladz.XXI.

1874.

Bernardin de Saint-Pierre.**Paul et Virginie, 1788.****I**

Bernardin de Saint-Pierre bezit de ongemeene verdienste, het eerst van alle europesche schrijvers de tropische natuur als kader van een romantisch verhaal gebruikt, en tegelijk eene klip vermeden te hebben waarop, door menig schilder van indische landschappen met de pen, sedert schipbreuk geleden is.

Bij hem, die toch in vele opzigten neiging genoeg tot overdrijven had, geen gemaakte bewondering, geen van te voren vastgestelde uitroepingsteekenen. Veeleer onderscheiden zich zijne natuurbeschrijvingen door eene opmerkelijke soberheid. Slechts bij uitzondering zet hij er zich toe, - gelijk waar de kleine Paul van alle zijden plantsoen aandraagt voor het lievelingsplekje van Virginie, - den rijkdom en de verscheidenheid der oostersche Flora in bijzonderheden te schetsen. Meestal vergenoegt hij zich met enkele fijne trekken, kunstig heengewerkt door het verhaal der lotgevallen van de beide kinderen, doch waarin de aandachtige lezer telkens de hand van den meester bespeurt, door wien het eigenaardig schoon der tropen, zorgvuldig waargenomen, levendig gevoeld is.

Hoewel de beroemde vertelling welke Humboldt en Chateaubriand op hunne reizen naar het Oosten vergezeld en Napoleon

op Sint-Helena bekoord heeft, - nadat hij twintig jaren tevoren haar in zijne italiaansche en egyptische veldtogten overal met zich had gevoerd, - hoewel *Paul et Virginie* eerst omstreeks 1788 het licht heeft gezien, was reeds in Januarij 1773 de laatste hand gelegd aan het min of meer wetenschappelijk werk waaruit naderhand de bouwstoffen der pastorale werden getrokken.

Ik bedoel de *Reis naar Mauritius*, Bernardin's eersteling. Dáár vindt men de kiemen der soort van natuurbeschrijving welke *Paul et Virginie*, voor al degenen die Indie kennen, ook nu nog tot zulk eene aantrekkelijke lektuur maakt. Dáár de knoppen van het loof waaruit eenmaal de groene krans, die voor alle volgende geslachten de beelden van den knaap en het meisje omsloten houdt, zou gevlochten worden.

II

Voor ons Hollanders heeft de *Reis naar Mauritius* nog dit bijzondere, dat wij omstreeks het einde, als de schrijver den terugtogt naar Frankrijk heeft aanvaard, er het journaal van zijn gedwongen verblijf aan de Kaap aantreffen: hoe hij in Januarij 1771 in Kaapstad aankwam, en zijne opwachting maakte bij den ouden gouverneur 'de Tolback', zooals hij hem noemt, Ryk Tulbach, buitengewoon lid in den Raad van Indie, heeft meer dan vijftig jaren te Kaapstad gewoond en is gedurende een groot gedeelte van dien tijd gouverneur van Cabo de Goede Hoop geweest. Nog heden draagt eene streek, op eenigen afstand van Capetown gelegen, zijn naam. Zie over hem Verbeet, Stavorinus, Van Kampen, en laatstelijk M'Call Theal, *Chronicles of Cape Commanders*, 1882, bladz. 361 vgg. en uitstapjes ondernam naar Constantia en naar den Tafelberg, en gastvrij ontvangen werd door den heer Berg, voor wien een fransch marine-officier op Mauritiushem bij zijn vertrek een aanbevelingsbrief had medegegeven.

Daar niet ieder in de gelegenheid is dit boekje te raadplegen, laat ik hier Bernardin's beschrijving volgen van de zeden der hollandsche kolonie in dien tijd. Zij zijn gezien (dit worde niet vergeten) met de oogen van een jong maatschappelijk wijsgeer en hervormer, vervuld met dezelfde soort van gedachten

welke destijds ook in het brein van Rousseau aan het rijpen waren:

‘Er worden aan de Kaap geen speelpartijen gegeven, geen staatsiebezoeken afgelegd. De vrouwen houden het toezigt over hare bedienden - Maleijers, Hottentotten, europesche bestedelingen - en over haar huis, waar de meubelen zich door groote netheid onderscheiden. De man wijdt zich aan zijne zaken. 's Avonds, als de frissche wind is doorgekomen, maken de vereenigde leden van het gezin eene wandeling. Elke dag brengt dezelfde genoegen en dezelfde bezigheden.

Tusschen de bloedverwanten onderling heerscht eene aandoenlijke gehechtheid. De broeder mijner gastvrouw was een kaapsche boer die op een afstand van zeventig uren gaans van de hoofdplaats woonde, en haar een bezoek was komen brengen. Geen woord kwam ooit over zijne lippen, en den meesten tijd zat hij stil zijne pijp te rooken. Hij had een zijner zoonen medegebragt, een jongen van een jaar of tien, die hem geen oogenblik verliet. De vader strookte hem liefkozend de wang, zonder spreken; en de knaap hield, even sprakeloos als de vader, diens grove handen tusschen de zijne geklemd en sloeg hem met oogen vol liefde gade. Dit ventje was gekleed als een boerekind, terwijl een van de zoonen des huizes, een jongen van zijn eigen leeftijd, het pakje van een stedeling droeg. Nogtans gingen zij zamen wandelen als twee boezemvrienden. De koopmanszoon schaamde zich niet voor den boer; zij waren neven.

Ik heb jufvrouw Berg, de dochter, op haar zestiende jaar eene uitgebreide huishouding zien besturen. Zij ontving de vreemdelingen, ging de dienstboden na, hield orde onder een talrijk gezin, steeds met de tevredenheid op het gelaat. Er was maar één stem over hare jeugd, hare schoonheid, hare bevalligheid, haar karakter; maar geen enkele maal heb ik kunnen bespeuren dat zij er zich het geringste op liet voorstaan. Eens, dat ik haar geluk wenschte met hare vele vrienden, antwoordde zij: Eén grooten vriend heb ik zeker, mijn vader.

Het grootste genoegen van dien staatsraad [de heer Berg was lid en sekretaris van den Raad] bestond hierin dat hij,

na afloop zijner bezigheden, zijne kinderen om zich heen verzamelde. De grooten hingen aan zijn hals, de kleinen kropen tegen zijne knieën op; zij riepen zijne uitspraak in als scheidsregter over hunne spelen en hunne geschillen; en als dan de oudste dochter voor de eenen in de bres sprong, de anderen prees, en voor allen een glimlach overhad, dan zwol het hart des vaders van geluk.

Tevreden met de mate van huiselijk heil die het loon der deugd is, hebben deze kolonisten nog niet geleerd het geluk op de planken te brengen of er romans mede te vullen. De Kaap kent geen schouwtooneelen, en men begeert ze er niet; elk heeft genoeg aan de vele liefelijke, die zijn eigen huis aanbiedt. Tevreden dienstboden, welopgevoede kinderen, getrouwe echtgenooten: zulke vreugden zou men te vergeefs in het rijk der verbeelding zoeken. Veel stof tot onderhoud leveren zij niet op, en er wordt dan ook in deze maatschappij weinig gesproken. De menschen hier hebben iets weemoedigs over zich, en *ontvangen* liever diepe indrukken dan dat zij er over redeneren. Mogelijk ook heeft men elkander niets te zeggen, omdat er weinig bijzonders voorvalt; doch de geest kan zonder schade voedsel ontberen, waar het overvloeijend hart zich vrij aan de zachte aandoeningen der natuur kan geven, zonder dat deze door kunstmiddelen worden opgewekt of door de regelen eener valsche voegzaamheid gedwarsboomd.

Wanneer bij de hollandsche meisjes aan de Kaap het hart begint te spreken, dan komen zij daar openlijk voor uit. De liefde geldt bij haar voor een natuurlijk gevoel, een zoeten hartstogt, die bestemd is een waas van poëzie over geheel haar leven te werpen, en haar schadeloos te stellen voor de gevaren van den moederlijken staat; maar zij zijn er op gesteld zelf den man te kiezen dien zij levenslang moeten beminnen. Hare zinspreuk is: dat zij als vrouwen van zelf de banden zullen eerbiedigen die zij als meisjes zich hebben aangelegd.

Zij maken van de keus haars harten geen geheim; wat zij gevoelen, belijden zij ook. Heeft een meisje u hare liefde geschonken, dan wordt gij in het openbaar als haar bruidegom aangenomen en gevierd. Ik heb jufvrouw Medeling, de dochter der dame in wier huis ik bij mijne aankomst te Kaapstad

de eerste gastvrijheid genoot, zien schreijen om het vertrek van haar minnaar; met een vol hart heb ik haar aan de geschenken zien arbeiden die als onderpand harer tederheid moesten dienen. Zij zocht geen getuigen voor hare droefheid, doch meed ze ook niet.

In den regel volgt op dit goed vertrouwen een gelukkig huwelijk. De jonge mannen gaan even rond en open te werk als de meisjes. Zij komen uit Europa terug om het gegeven woord gestand te doen: brengen van over de zee de herinnering aan nooden en gevaren mede; en zijn zich bewust van een gevoel dat den toets der afwezigheid heeft doorgestaan. Bij de liefde komt zich achting voegen, en deze voedt levenslang de zucht zich elkander aangenaam te maken; zucht die bij een minderen graad van standvastigheid veeltijds buitenshuis haar onderhoud zoekt.

Ofschoon volkomen gelukkig, te midden van den eenvoud hunner zeden en den overvloed van het land hunner inwoning, blijft hun hart verkleefd aan al hetgeen uit Holland komt. Gezigten van Amsterdam, van zijne pleinen, zijne omstreken, versieren hunne woonvertrekken. Holland wordt door hen nooit anders dan “het vaderland” genoemd; zelfs de vreemdelingen in hunne dienst bezigen die uitdrukking. Aan een Zweed, officier der Compagnie, vroeg ik in hoeveel tijd de retourvloot gewoonlijk Holland bereikte; zijn antwoord luidde: Voor de reis naar het vaderland rekenen wij drie maanden.

Zij hebben eene nette kerk, waar de dienst zeer ordelijk gevierd wordt. Ik kan niet beslissen of de godsdienst bijdraagt tot hun geluk, maar zeker is het dat onder hen mannen worden aangetroffen wier vaders haar het dierbaarst wat zij hadden ten offer hebben gebragt: de fransche uitgewekenen van 1685 bedoel ik. Op eenige uren afstand van Kaapstad hebben zij eene eigen vestiging, die den naam van Klein Rochelle draagt. Zij zijn nooit gelukkiger dan wanneer zij een landgenoot ontmoeten: hij wordt medegenomen naar hunne huizen, wordt voorgesteld aan hunne vrouwen, wordt den kinderen gewezen als een der bevoorregten die het land hunner stamouders heeft aanschouwd en het weldra terug zal zien. Onophoudelijk spreken zij over Frankrijk, bewonderen het, prijzen

het, beschuldigen het eene harde moeder voor hen geweest te zijn, en verminderen, door gestadig met heimwee terug te denken aan het land hetwelk zij alleen van hooren zeggen kennen, hun geluk in dat waar zij leven.

De regeringspersonen zijn aan de Kaap zeer gezien, vooral de gouverneur. Het eenige wat zijne woning onderscheidt is een schildwacht, en dat de trompet gestoken wordt wanneer hij zich aan tafel zet. Dit is een aan zijn rang verbonden eerbewijs; doch voor het overige omringt geenerlei staatsie zijn persoon. Hij vertoont zich in het openbaar zonder gevolg, en is voor een ieder toegankelijk. Zijn huis is aan eene gracht gelegen in de schaduw eener groep eikeboomen. In de vertrekken ziet men portretten hangen van Tromp, De Ruyter, of andere beroemde Hollanders. Het huis is klein en eenvoudig, gelijk voegt bij het gering aantal personen die den bewoner over hunne zaken komen spreken; maar hij zelf is zoo algemeen bemind en geacht, dat niemand voorbijgaat zonder den hoed te ligten.

De gouverneur geeft geen openbare feesten, maar ondersteunt uit eigen middelen behoeftige familien, die buiten hare schuld in het ongeluk zijn geraakt. Niemand gaat hem het hof maken: wie regt heeft iets te vragen, verschijnt voor den Raad. Moet er onderstand verleend worden, dan beschouwt de gouverneur dit als zijn plicht; petitioneren zou gelijk staan met schennis der wet te verlangen.

Bijna altijd heeft hij de vrije beschikking over zijn tijd, en hij gebruikt dien om eendragt en vrede te helpen bewaren, wel wetend dat zij het zijn die den Staat doen bloeijen. De leer, dat het gezag van het hoofd in de verdeeldheid der leden wortelt, is hij niet toegedaan. Ik heb hem hooren zeggen dat regt door zee te gaan, en regtvaardig te wezen, de beste staatkunde is.

Vreemdelingen worden menigvuldig door hem aan zijne tafel genoodigd. Ofschoon een grijsaard van tachtig jaren, is hij een vrolijk prater. Hij kent onze beste schrijvers, en heeft ze lief. Van alle Franschen betreurt hij het meest den abt La Caille. Hij had een observatorium voor hem laten bouwen, en hield van hem om zijne uitgebreide kundigheden, zijne bescheiden-

heid, zijne belangloosheid, en zijn aangename omgang. Mij is die geleerde alleen uit zijne geschriften bekend; maar wanneer ik bedenk hoe hoog zijne nagedachtenis door vreemden wordt geëerd, dan acht ik mij gelukkig deze schets der achtenswaardige Kaapsche Hollanders te kunnen voltooijen met de hulde aan een landgenoot.'

III

Wij sceptische Nederlanders van den tegenwoordigen tijd, met de kleiner en grooter schandalen onzer koloniale geschiedenis van nabij bekend, zullen om die kaapsche idylle van honderd jaren geleden alligt glimlagchen.

Doch het is thans niet zoo zeer om de historie, als om de litteratuur te doen. Heeft Bernardin de Saint-Pierre ons geflatteerd, - gelijk niet lang daarna Raynal ons te zwart maakte, - wij zijn oud genoeg en behooren wijs genoeg te zijn hetgeen ons niet toekomt te laten liggen. Maar schrijven *kon* hij, de schepper van *Paul et Virginie*; en wij mogen van geluk spreken dat, op zijne terugreis van Mauritius naar Europa, het uitblijven van zijn schip hem noodzaakte twee maanden in ons midden te vertoeven.

Een bekend portret van Bernardin de Saint-Pierre beeldt hem af in een huisgewaad dat aan eene poolsche overjas doet denken. Een breede witte doek is los om den hals geslingerd, en herinnert aan de dassen uit den tijd van het Directoire. Van tusschen den ruimen omgeslagen halsboord straalt u een jeugdig dichterlijk manskelaat tegen, met lange, golvende, op de kruin gescheiden blonde haren, en met een oog dat den hemel zoekt. Het geheel vertoont een persoon dien men niet aanstonds te huis weet te brengen, terwijl de algemeene indruk dezelfde is dien men van een fraaijen engele kop zou ontvangen. Blijkbaar heeft de schilder zijn best gedaan, in het beeld zekere bovenaardsche uitdrukking te leggen.

Zoo echter kan Bernardin er niet hebben uitgezien in den tijd dat hij, bijna vijftig jaren oud, zijne eerste lauweren als schrijver plukte. Het is óf een zuiver fantasieportret, óf eene geïdealiseerde afbeelding uit de dagen zijner jeugd, besteld

door zijne weduwe. Hij was drie-en-zestig toen zij, een jong meisje, hem hare hand schonk, nadat hij weinige jaren te voren, de vijf-en-vijftig gepasseerd, voor het eerst met eene twee-en-twintigjarige in het huwelijk was getreden. De tweede mevrouw Bernardin moet op het tijdstip van zijn overlijden, in 1814, nog eene bevallige vrouw zijn geweest; en het gevoel van vereering, waarmede zij tegen haar beroemden echtgenoot opzag, zal niet gedoogd hebben dat de wereld en de nakomelingschap zich hem als een grijsaard zouden voorstellen.

De eerste helft van Bernardin's leven vertoont eene gestadige worsteling met de ongunst der omstandigheden, en meer nog een voortdurenden strijd tegen zijn eigen deels wispelturig, deels onhandelbaar karakter.

Opgeleid voor civiel ingenieur, werd hij voor eene poos bij het korps genie-officieren geplaatst en naar het leger in Duitschland gezonden, doch lag al spoedig overhoop met zijne chefs en kon het niet vinden met zijne kameraden. Daarop volgde, na ontslag uit de dienst, een kort verblijf in Holland; toen eene reis naar Petersburg, naar Warschau, naar Weenen, naar Berlijn; tot hij eindelijk omstreeks 1768, in Frankrijk teruggekeerd, eene aanstelling kreeg als ingenieur voor Indie en, vervuld met kolonisatie-plannen voor Madagascar, op Mauritius belandde.

Dat hij reeds als knaap niet regt wist wat hij wilde bewees eene zereis, waartoe zijne ouders (de familie woonde te Havre) met moeite hunne toestemming gaven, en die tot niets anders leidde dan om zijn afkeer van het varen en van de scheepstucht aan het licht te brengen. Een ernstig man is hij eerst geworden toen hij, uit Indie teruggekomen en door broodsgebrek gedrongen, - tevens voor een deel genezen van den fantastischen waan dat zijne roeping was, ergens in de wereld eene ideale republiek te stichten, waarvan alle burgers braaf en hij zelf president zou zijn, - zich als schrijver een naam poogde te maken. Hij zocht den omgang van mannen als d'Alembert, wiens wetenschappelijke zin hem aantrok; werd de vriend van Rousseau, met wiens moeilijk karakter het zijne veel overeenkomst had en in wiens meeste denkbeelden hij deelde; en verwierf tevens de gunst van eenige aanzienlijken die hem

door middel van kleine jaargelden voor volslagen armoede hielpen bewaren.

Toch zouden er na het verschijnen der *Reis naar Mauritius* nog twaalf jaren verloopen, eer de buitengewone opgang, dien zijne drie deelen *Études de la Nature* maakten, hem van eene bescheiden maar onafhankelijke stelling verzekerde. Van de opbrengst van zijn boek deed hij al zijne kleine oude schulden aan vrienden af, kocht en meubelde een huisje te Parijs, en ving het filosofeleven aan, dat ten einde toe zijn grootste lust gebleven is. Noch zijne betrekking als intendant van den Jardin des Plantes, waartoe LodewijkXVI hem in 1792 riep, noch de welvaart waarmede naderhand de vorsten uit het huis Bonaparte hem omringden, konden in dien smaak voor de eenzaamheid en de studie verandering brengen.

De Bernardin der *Études* (ook de zwakkere *Harmonies* daaronder begrepen) is wat men in het duitsch een *Laienprediger* noemen zou. Evenals Rousseau in zijn *Emile* gedaan had, kiest Bernardin partij voor de natuurlijke godsdienst, en draagt onder honderd verschillende vormen gedurig dezelfde apologetische stellingen voor.

Een bundel preeken of kanselredenen kan men deze verzameling niet noemen; daarvoor worden er te veel geleerde onderwerpen in behandeld, vooral uit het rijk der natuurwetenschappen; maar de doorgaande toon is nochtans die der half apostolische, half sentimentele zalving en vermaning. Van hoofdstuk tot hoofdstuk, de eene bladzijde voor, de andere na, vloeit de stroom van dit Evangelie van eigen vinding; tot eensklaps hier en daar eene plaats de aandacht trekt, die Chateaubriand gaarne zou onderteekend en waarin Lamartine zich verlustigd moet hebben.

Een onbestemd maar warm godsdienstig gevoel doorademt het geheel, terwijl inzonderheid de schildering van voorwerpen uit de ons omringende natuur niet minder door getrouwe waarneming, dan door schitterende kleuren uitmunt. Van die *Études*, wier drie eerste deelen hoofdzakelijk uit vertoogen bestonden, heeft de episode van *Paul et Virginie* oorspronkelijk het vierde deel geopend.

IV

Niemand kan ontkennen dat wanneer men Bernardin de Saint-Pierre uitsluitend beschouwt als den leek die, in dagen van algemeene vijandschap tegen de gevestigde godsdienst, voor het geloof aan eene levende Voorzienigheid in de bres springt, hij min of meer een slaperigen indruk maakt. Zijne bewijzen zijn meestentijds slechts argumenten *ad hominem*, geschikt voor den tijd waarin hij leefde en het doel dat hij zich voorstelde, maar zonder innerlijke waarde of kracht.

Dit neemt niet weg dat hij een man was van veelzijdige kennis, en zeer op de hoogte van de beschaving zijner eeuw. Van zijne *Études* werden in één jaar 10,000 exemplaren verkocht, behalve nog de nadrukken en de vertalingen. Marie Antoinette citeerde ze aan tafel, op eene soirée bij de prinses Polignac. Zulke boeken mogen niet beoordeeld worden naar den maatstaf der nakomelingschap.

Voorts getuigen de brieven, door Bernardin in vroeger jaren aan vertrouwde vrienden geschreven, dat hij geenszins geheel en al de stereotype wijsgeer is geweest, dien eenzijdige vereerders, aangemoedigd door zijne hooge jaren en welligt door zijne eigen zeer vergefelijke koketterie, naderhand van hem gemaakt hebben. De bedoelde brieven vormen een aanhangsel van Sainte-Beuve's studie in het zesde deel der *Causeries du Lundi*. Na hem is het niet wel mogelijk iets nieuws over Bernardin de Saint-Pierre te zeggen. Hij vertoont zich daar als de man die van het gewigt der aardse belangen een levendig besef en, om slechts dit ééne te noemen, bij al zijne droomen genoeg gezond verstand had om te begrijpen dat aan zijne minnarij met de poolsche prinses Miesnik, die hij te Warschau leerde kennen, een einde moest komen.

'Je vous dirai, mon cher ami,' schreef hij van daar aan zijn vriend Duval te Petersburg, 'je vous dirai, car je ne vous cache rien, que j'ai fait ici une inclination qui pourrait mériter le nom de passion. Elle a produit de bons effets *en ce qu'elle m'a guéri de mes vapeurs*. C'est donc un bon remède à

vous enseigner que l'amour, et surtout l'amour satisfait. J'en ai fait une si douce expérience que je vous en fais part comme d'un secret infaillible qui vous sera aussi utile qu'à moi. Mon hypochondrie est presque guérie.'

Wie in staat was op dien toon over een roman uit zijn eigen leven te schrijven, op het oogenblik zelf dat hij er geheel mede vervuld scheen, kan niet gezegd worden een vasten grond onder de voeten gemist te hebben. Zelfs zou men kunnen beweren dat de tegenstelling tusschen zoo veel vervoering aan den eenen, zooveel praktijk aan den anderen kant, door grilligheid zondigt.

Bernardin's inborst, gelijk men ziet, biedt de gewone verschijnselen van den overdreven gevoelsmensch aan.

Evenmin als iemand onzer heeft hij zich kunnen onttrekken aan de wetten van het aardsch bestaan. Ook deze hervormer van ons geslacht, die de gevestigde zamenleving wilde vlieden, heeft tol betaald aan de menschelijkheid.

Maar toen hij, eenmaal op zekeren leeftijd gekomen, zich had leeren vergenoegen met het apostolaat der pen, bestonden voor hem niet langer de beletselen en verleidingen waaraan hij in zijne jeugd had blootgestaan, en kon hij zich onverdeeld aan zijne mijmeringen overgeven. De wijsgeer werd mysticus, voor zoo ver dit met zijne deïstische begrippen bestaanbaar was. In de natuur leefde voor hem eene onzichtbare, overal tegenwoordige godheid. Zich in den omgang met deze te verdiepen, aan haar wil zich te onderwerpen, troost bij haar te zoeken, met haar te spreken als een kind met zijn vader, was voortaan zijn hoogste genot.

Ook schaadde het niet aan zijne ingenomenheid met deze denkbeelden dat hij, door ze te laten drukken, zich eensklaps onder de beroemde schrijvers van zijn tijd opgenomen zag.

V

Verwonderlijk is het dat de aangrijpende gebeurtenissen in Frankrijk, van welke Bernardin de Saint-Pierre kort na zijne aanstelling tot directeur van den Plantentuin getuige is geweest, die denkbeelden in het minst niet gewijzigd hebben.

Zoo snel kon de gevestigde orde van zaken niet onderstboven worden gekeerd; zoo veel bloed kon de valbijl van Robespierre, kon het zwaard van Napoleon niet doen stroomen, dat Bernardin's geloof aan de werkelijkheid en onfeilbaarheid der door hem opgemerkte zamenstemmingen er door aan het wankelen werd gebragt.

Een bewijs van weinig gemoed, zal men zeggen; van weinig gemeenzame bekendheid met de lijfs- en zielenooden waaruit de fransche omwenteling haar oorsprong nam; van weinig deernis met zoo veel lijden, als door haar over den geboortegrond werd gebragt.

Doch ook het gevoel heeft zijne doktrinairen, even goed als de logica; en wanneer uit zijn vloeibaren toestand het gevoel eenmaal in dien van stelsel is overgegaan, dan doet het voor geen andere soort van onhandelbaarheid onder. Pas was de omwentelingsperiode gesloten, of Bernardin de Saint-Pierre hervatte den draad zijner bespiegelingen en keerde, alsof er niets gebeurd was, naar zijne harmonien van vóór de omwenteling terug.

De sleutel tot dit raadsel zal wel zijn dat de vereering der natuur-zelve, bij Bernardin, eene *tweede* natuur geworden was, en zijne hoofdgedachte hem toescheen eene vergoeding voor alle teleurstellingen der werkelijkheid aan te bieden. Reeds in zijn eerste geschrift worden plaatsen gevonden, welke ten aanzien dier hoofdgedachte van eene verrassende levendigheid getuigen.

‘Wij maken ons van lieverlede zoo gemeenzaam met de kunsten’, - zegt hij in den 28sten der brieven waarmede zijne *Reis naar Mauritius* is doorgeloocht, - ‘dat de natuur eene vreemdeling voor ons wordt; ja onze kunstmatigheid gaat zoo ver dat wij aan natuurlijke voortbrengselen den naam van *rariteiten* geven, en de bewijzen voor het bestaan der Godheid in boeken zoeken. Zondert men de Openbaring uit, dan worden in de boeken slechts onbestemde redeneringen en algemeene aanduidingen omtrent de inrigting van het heelal aangetroffen; en toch zal niemand die den geest, welke in een kunstwerk heerscht, anderen voelbaar wil maken, zich vergenoegen met er op te wijzen. Daartoe is noodig dat het werk

zelf ontleed worde. De natuur getuigt van zoo veel schrander uitgedachte betrekkingen, vertoont zoo vele weldadige bedoelingen, biedt zoo veel onopgemerkte en welsprekend zwijgende tooneelen aan, dat de minst aandachtige, zoo wij het talent bezaten ze nog zoo gebrekkig voor hem af te beelden, zich gedrongen zou voelen uit te roepen: Hier is iemand.'

Deze en dergelijke trekken vormen het onvergankelijke in Bernardin's geschriften. Laat mij uit de zevende der *Études* er de volgende anekdote mogen bijvoegen, voorgedragen tot toelichting van het betoog, - want betoogen is voor dezen schrijver eene onwederstaanbare behoefte, - dat alleen de godsdienst wijding geeft aan onze natuurlijke hartstogten, de onschuld door haar met eene onnavolgbare bekoring versierd, de smart met majesteit bekleed wordt:

'Eenige jaren geleden', verhaalt hij, 'bevond ik mij te Dieppe. Het was in de laatste dagen van September. In dien tijd van het jaar stormt het dikwijls uit zee; en ik was naar het strand gewandeld, om de uitwerking van een dier geduchte rukwinden met eigen oogen waar te nemen. Het kon twaalf ure op den middag zijn, en in den ochtend van dien dag waren eenige groote visschersschuiten in zee gestoken. Terwijl ik in de verte haar manoeuvreren gadesloeg, zag ik uit de stad een aantal jonge deernen aankomen. Zij zagen er lief uit, zooals de meeste normandische meisjes, en geestig deed de wind de slippen der lange witte mutsen om hare aangezichten fladderen. Stoeijend liepen zij door, tot aan het uiteinde van het havenhoofd, dat van tijd tot tijd over zijn geheele lengte door vlokken schuim overspat werd.

Eene van haar deed niet mede met de anderen; haar blik teekende bezorgdheid en ingehouden tranen. Onafgebroken staarde zij naar de schuiten, waarvan men er enkelen tegen den donkeren horizon te naauwernood onderscheiden kon.

Eerst plaagden hare kameraadjes haar, en wilden haar door schertsen afleiding bezorgen. Is je vrijer daar aan boord? vroegen zij lagchend. Maar toen zij bemerkten dat zij droevig gestemd bleef, riepen zij haar toe: Neen, wij blijven hier niet; waarom ben je bedroefd? Ga met ons terug, kom! En ik zag dat zij gezamenlijk naar de stad terugkeerden.

Het meisje volgde langzaam, zonder op de toespraak der anderen te antwoorden; en toen dezen haar een heel eind vooruit waren, zoodat zij bijna uit het gezigt waren verdwenen, trad zij naar een groot kruisbeeld dat halfweg het havenhoofd staat, met den voet tusschen zware granietblokken. Zij haalde haar beursje voor den dag, wierp eenig geld in de bus die beneden aan het kruis bevestigd is, knielde en deed met gevouwen handen en ten hemel geslagen oogen haar gebed.

Het oorverdoovend beuken der golven op het strand, het knarsen ter weerszijden van het kruis der lompe lantaarns die door den wind heen en weder werden geslingerd, het doodsgevaar waarin de schepelingen verkeerden, de onrustige gejaagdheid der aan wal geblevenen, het vertrouwen in de goddelijke bescherming, - dit alles zette den alledaagschen roman van het arme visscherskind eene vlugt en eene breedte bij, waarmede geen paleis in staat is de hartstogten der grooten te omgeven.

Het duurde niet lang of haar kloppend hart kwam tot bedaren; want in den loop van den namiddag kwamen al de schuiten binnen, zonder dat één letsel bekomen had.

Hoe fraai is dit alles geteekend en hoe zuiver gevoeld! Neem alleen de theatrale, aan de paleizen ontleende tegenstelling weg, en de bekoring is volkomen.

Maar, houdt zij aan? Neen, helaas. Te naauwernood zijn wij met Bernardin van het strand bij Dieppe naar de stad teruggewandeld, of de apologeet gaat weder voortbreijen aan zijne slaapmuts: 'Quoi qu'on ait dit de l'ambition de l'Église romaine, elle est venue souvent au secours des malheureux', enz.

VI

Zoo vaak men zich de moeite geeft, van nabij een dier geschriften te bestuderen welke zooals Bernardin de Saint-Pierre's meesterstuk de bewondering der geheele wereld opgewekt en een onvergankelijken naam verworven hebben, wordt men telkens tot de opmerking gedrongen dat, zoo zij hun roem danken aan de kunst welke aan hunne zamenstelling werd besteed, zij toch eigenlijk alleen door hunne eenvoudigheid on-

sterfelijk geworden zijn. Eenvoud schijnt een vast kenmerk van het klassieke; en die voorwaarde is oorzaak dat menigmaal, bij de eerste kennismaking met wereldberoemde geschriften, teleurstelling ons deel is. Het weelderige, dat geen wortelen schiet, overweldigt. De eenvoud, die een des te duurzamer grond heeft, verbergt zich aanvankelijk.

Niemand die het niet weet zal willen gelooven dat het geheim der betoovering, welke de geschiedenis van Paul en Virginie op ieder lezer uitoefent, gelegen is in de naieve, maar uit het leven gegrepen opmerking van den matroos bij Virginie's lijk: 'O mon Dieu, vous m'avez sauvé la vie; mais je l'aurais donnée de bon coeur pour cette digne demoiselle qui n'a jamais voulu se déshabiller comme moi.'

Toch is het zoo; ook al moet men erkennen dat de schrijver zelf er zich maar half van bewust is geweest. Zijn doel was, meldt hij in zijne voorrede, sommige groote waarheden op aanschouwelijke wijze in het licht te stellen, en daaronder deze dat, te leven overeenkomstig de natuur en de deugd, de weg is tot het waar geluk. Zeker een verheven en veel omvattende stelling, maar voor welke de lotgevallen van Paul en Virginie bezwaarlijk als bewijs kunnen dienen; want eer de groote strijd des levens voor Paul is aangebroken, wordt Virginie naar Frankrijk gezonden, en wanneer zij als volwassen meisje op Mauritius terugkomt, dan vindt zij den dood in de golven.

Doch wij behoeven bij die dogmatische strekking van het verhaal niet te blijven stilstaan; en veel meer dan in zijne voorrede toont Bernardin zich van den eigenlijken zin zijner vertelling doordrongen, wanneer hij Virginie op eene andere plaats 'cette sublime victime de la pudeur' noemt, of zich er toe zet de vraag van het publiek te beantwoorden: 'Comment une fille peut-elle se résoudre à quitter la vie plutôt que ses habits?' Werkelijk lost het geheele verhaal zich daarin op. Paul wordt allens de tweede, Virginie de hoofdpersoon, en die hoofdpersoon het lieflijkst beeld der jonkvrouwelijke schaamte.

Onze tijd is geneigd, om dergelijk onderwerp te glimlagchen; hetgeen van meer bekrompenheid dan goeden smaak

getuigt. Bellamy's *Roosje* levert een ongezocht bewijs, - ongezocht, want Bellamy heeft *Paul et Virginie* niet gekend of kunnen kennen! - dat dergelijke stoffen in het laatst der vorige eeuw ook onder onze landgenooten in eere waren. Door den invloed van Rousseau hadden de woorden deugd en natuur, dank zij het kunstmatigen konventionele der algemeene zeden onder het *ancien régime*, eene beteekenis gekregen die zij voor ons niet hebben, doch waarvan bij het beoordeelen van dit tijdvak steeds moet worden uitgegaan.

De gruwelen en de losbandigheid, van welke de groote Fransche Omwenteling vergezeld ging, hebben eene taal in diskrediet gebragt die aanvankelijk de uitdrukking was eener algemeen gevoelde en edele behoefte. Ons, die eene korte herhaling van beiden hebben beleefd; die natuur en deugd naar de petroleumkruik hebben zien grijpen; ten einde op de brandende puinhoopen der historische beschaving de maatschappelijke orde van den vierden stand te stichten, - ons kan niemand het ten kwade duiden zoo wij de overlevering dier achterdocht voortzetten. Doch het betaamt ons niettemin, al heeft de 18de eeuw schipbreuk geleden op de klip harer eigen sentimentaliteit, aan dat sentimentele regt te laten wedervaren. Het is de voorlooper geweest van de romantiek, en naarmate wij aan deze dochter meer verpligting hebben, zou het ons minder fraai staan de moeder te verloochenen.

Het kan de bedoeling niet zijn de schetsachtige vertelling van het Zeelandsch kind, met wier voordragt Van der Palm weleer op de leesavonden van vaderlandsche genootschappen roem heeft behaald, op één lijn te plaatsen met Bernardin's uitgewerkter pastorale. Alleen de toon is dezelfde; en wij kunnen er ons van overtuigd houden dat, zoo Roosje's moeder nog geleefd had: zij over de toekomst van haar kind in denzelfden geest met Roosje's vader zou gesproken hebben, als bij Bernardin de twee vrouwen doen welke door Paul en Virginie beurtelings moeder worden genoemd.

De jeugd, ging zwijgend van het strand,
 En zag gedurig om:
 Eens ieders hart was vol gevoel -
 Maar ieders mond was stom.

De maan klom stil en statig op,
 En scheen op 't aaklig graf,
 Waarin het lieve jonge paar
 Het laatste zuchtje gaf.

De wind stak hevig op uit zee:
 De golven beukten 't strand,
 En schielijk was de droeve maar
 Verspreid door 't gansche land.

Dat slot is fraai. Die omziende jeugd, die rijzende maan, die beukende golven, ze zijn het een al teekenachtiger dan het ander. Maar niet minder fraai dan die verzen is het proza van Bernardin, wanneer hij de laatste oogenblikken der schipbreuk van den *Saint Géran* beschrijft; het scheepsvolk in wanhoop over boord springt; de een naar eene rân grijpt, de ander eene plank omklemt, de derde het vlotgeworden kippehok bestijgt, of zich van een vat of eene tafel meester maakt:

‘Toen volgde een hartbrekend en nimmer te vergeten schouwspel. Bij de verschansing van het hooge achterdek zag men een jong meisje staan, gekleed als eene dame en de armen uitstrekkend naar den jongen man, wien het in weerwil der uiterste krachtsinspanning niet gelukken mogt haar te bereiken. Het was Virginie. Zij had Paul herkend aan zijne onverschrokkenheid. De aanblik van zoo veel liefalligheid, blootgesteld aan zulk een vreeselijk gevaar, vervulde ons aller hart met droefheid en wanhoop. *Zij* verzaakte geen oogenblik hare rustige fierheid, maar wuifde ons met de hand het laatste afscheid toe. Al de matrozen waren over boord gesprongen. Slechts één, half naakt en van een herkulischen lichaamsbouw, bevond zich nog op het dek. Vol eerbied naderde hij Virginie; wij zagen hoe hij zich voor haar op de kniën wierp, en zelfs de hand uitstreekte om haar van hare kleederen te helpen ontdoen. Doch met een gebaar vol waardigheid weigerde zij zijne diensten en wendde den blik van hem af. Van alle zijden verhief zich toen de kreet: Red haar! red haar! verlaat haar niet! Doch op hetzelfde oogenblik kwam hemelhoog eene vervaarlijke watermassa aansnellen, gereed zich tusschen de rots en de kust te werpen. Met schuimenden kop en donkerkleurige lendenen

stormde zij al brullend toe op het schip, en dreigde het te verpletteren. Door dat schouwspel vervaard sprong de matroos zonder het meisje in zee; en Virginie, wetend dat voor haar geen redding meer overbleef, hield met de eene hand hare kleederen bijeen, drukte de andere tegen haar hart, en scheen, met haar blijmoedig omhoog geslagen blik, een engel die de vleugelen hemelwaarts rept.'

VII

De schrijver beweert dat deze droevige ontkenning van den naauwlijks aangevangen roman door hem aan eene ware geschiedenis werd ontleend. Anderen ontkennen het. Doch, geschiedenis of fictie, het geheele verhaal is dichterlijk waar, met uitzondering alleen van de redeneringen die het doorkruisen. Het is de rijpe vrucht van persoonlijke herinneringen. Zoo al de verbeelding van den gevoeligen Bernardin hem hier en ginds een trek heeft gespeeld, - waar hij de kleine door hem ten tooneele gevoerde menschereld schildert, - in de voorstelling der natuur, te midden waarvan zijn Paul en zijne Virginie hun paradijsleven slijten, blijft hij de werkelijkheid getrouw.

Een paradijs te schilderen, en nogtans niet onwaar te worden! Dat Bernardin de Saint-Pierre zich van die moeilijke taak zoo voortreffelijk gekweten heeft, is de vrucht geweest der teleurstellingen, hem jaren te voren door zijne reis naar Mauritius gebaad. De tempel der poëzie, heeft Schiller naar waarheid gezegd, wordt uit het puin onzer verwachtingen gebouwd. Had Bernardin gedurende zijn verblijf in Indie voorspoed genoten, geld verdiend, een deel zijner droomen zich zien verwezenlijken, - de zin voor het eeuwige schoon zou welligt voor altijd in hem zijn uitgedoofd. Nu het tegendeel het geval was; geheime mededingers hem dwarsboomden in het uitvoeren zijner plannen, de maatschappelijke zijde van het koloniaal leven hem in hare naaktheid openbaar werd; een niet te overwinnen heimwee hem gestadig tot het maken van vergelijkingen met het moederland noopte, - zag hij aan den eenen kant, gedurende zijne indische ballingschap, zich door de omstandigheden zelf in de armen der hem omringende natuur geworpen;

en behield hij tevens dien onbenevelden blik welke voor het zorgvuldig waarnemen der dingen buiten ons onmisbaar is.

Gerust durf ik mijne lezers uitnoodigen, zelf de juistheid dezer opmerkingen te toetsen. Zij zullen bevinden dat voor de zamenstelling van den diepen en wonderschoonen achtergrond, die het onschuldig leven der beide kinderen tot omgeving strekt, geen andere dan echte materialen gebezigd zijn; geen andere dan die welke de natuur in gindsche luchtstreek overal oplevert.

Bernardin's zeeën en Bernardin's rotsen zijn niet schilderachtiger, zijne wouden niet ontoegankelijker, zijne bloemen en zijne boomen niet schitterender van groen of kleuren, dan alle indische reizigers of indische bewoners dagelijks kunnen opmerken. De grond waaruit zijne kokospalmen omhoog schieten is de tropische moederaarde; aan zijne bananen groeijen tastbare pisangrossen; onvervalscht ritselen boven de vereenigde graven van Paul en Virginie de statige bamboestoelen. Mij blijft alleen over, de plaatsen uit het reisverhaal van 1773 aan te wijzen welke den oorsprong van die soberheid en die getrouwheid onwillekeurig verraden.

VIII

Het leven der fransche kolonisten in de binnenlanden van Mauritius heeft op Bernardin een betrekkelijk gunstigen indruk gemaakt. Op eene zijner voetreizen door het eiland, afgewisseld door togten van langeren adem te paard, zou hij met een zieken slaaf en met eenige koelies, die zijne benoodigdheden droegen, den nacht doorbrengen ten huize van zekeren heer Le Normand. Een zwarte bediende van dezen kwam tegen het vallen van den avond hem te gemoet met eene flesch helder drinkwater. Hij werd verwacht, luidde de boodschap, en hij volgde den man naar de eenzame woning.

‘Het huis’, lezen wij, ‘was eene lange lage schuur van boomstammen, gedekt met lontarbladen. De geheele kolonie bestond uit niet meer dan acht zwarten, en het gezin uit negen personen: meester en meesteres, vijf kinderen, een nichtje, en een vriend. Le Normand zelf, dit vernam ik nog onderweg,

was afwezig. Het geheele huis scheen mij toe uit één vertrek te bestaan: de keuken vormde het middenvak; aan het eene uiteinde bevonden zich bergplaatsen en een bediendeverblijf; aan het andere de slaapplaats van het hoofd des gezins. Daarover lag eene spreij, tusschen wier plooijen eene kip hare eijeren uitbroedde; onder het bed huisden eenden; duiven hielden zich tusschen de bladeren van het dak verscholen; bij de deur waakten drie groote honden. Allerlei keuken- en allerlei landbouwgereedschap hing aan spijkers tegen de wanden. Aangenaam werd ik verrast, toen ik in dat schamel verblijf eene bloeiende en ongemeen bevallige vrouw aantrof. Zij was eene Fransche van geboorte en, even als haar man van goede familie. Vele jaren geleden waren zij op Mauritius fortuin komen zoeken; zij hadden ouders, vrienden, en vaderland verlaten, en sleten hunne dagen in eene wildernis die geen ander uitzigt aanbod dan de zee, en de ijzingwekkende spitsen eener barre rots. Doch de uitdrukking van tevredenheid en goedheid op het gelaat dezer jonge moeder scheen allen en alles om haar heen gelukkig te maken. Zij zoogde een harer kinderen, terwijl de anderen, vrolijk en tevreden, om haar stonden.'

Van veel minder gehalte vond hij de zamenleving in de stad. 'Te Port-Louis,' verhaalt hij, 'heerscht tweedragt onder alle standen der maatschappij; de gezellige omgang, die zoo natuurlijk zou schijnen waar eene handvol Franschen in verre, verre ballingschap leven, heeft dit eiland voor goed den rug gekeerd. Allen zijn ontevreden: allen zouden fortuin wenschen te maken, en daarna hoe eer hoe liever willen vertrekken. Volgens hun zeggen, keert ieder van hen toekomend jaar naar Europa terug. Ik heb er ontmoet die sedert dertig jaren telkens ditzelfde nieuws aankondigen. De koelheid waarmede al hetgeen de lust eener edele ziel uitmaakt hier bejegend wordt, is zonder voorbeeld. Geen smaak hoegenaamd voor letteren of kunsten. Het natuurlijk gevoel verbastert er: men betreurt het gemis van het vaderland, maar meest om de opera, en om de vrouwen zonder zeden. Soms verstompt het geheel en al. Ik herinner mij, de begrafenis van een notabele der plaats te hebben bijgewoond: niemand gaf het geringste teeken van droefheid. Zijn schoonbroeder hoorde ik de

opmerking maken dat het graf niet diep genoeg in den grond gedolven was.'

Ziedaar een voorbeeld van hetgeen Bernardin de Saint-Pierre op Mauritius gezocht en gevonden, en een voorbeeld van hetgeen hij er gemeden heeft. De oude Hollanders konden het op Mauritius (in 1710 werd onze vestiging aldaar voor goed ingetrokken) beter vinden dan naderhand de Franschen. Beter ook dan aan de Kaap. Valentyn, die de laatste opperhoofden van Mauritius persoonlijk gekend heeft, schrijft: 'De Dienaren die hier in 't jaar 1704 en in de volgende tijd waren, maakten een getal van 48, de posthouders een van 50 man, en de huisgezinnen tusschen de 20 en 30 uit.

Verscheidene derzelve zijn aan Kaap der Goede Hoope gekomen en hebben zich daar nedergezet; doch deze menschen treurden hier, en schoon er onder waren die hofsteden van 8, 10 en 20,000 guld. gekogt hadden, zoo verklaarden zij egter dat zij dit alles wel zeer gaarne zouden willen missen om maar weder op 't Eiland Mauritius te zijn, alwaar zij zeiden een zeer gezegend en voorspoedig leven, en alles, wat zij wenschen konden gehad te hebben; doch hadden hunne schoone huizen, boomgaarden, heerlijke korenakkers, moeslanden, beesten, enz., daar moeten verlaten, alzo het onmogelijk was om die goederen mede te voeren, daar zij hier (aan de Kaap) nu alles weder van voren af aan beginnen moesten; 't geen ook de reden was, dat vele van deze lieden, die ten uitersten te beklagen waren, van droefheid stierven.' Naar Port-Louis terug te moeten was hem, na elk uitstapje in den omtrek, een telkens terugkeerend kruis. In één zinsnede vat hij er al de mistroostige gewaarwordingen van zamen. 'Naarmate de helling van den weg mij uit de koele bergstreek digter naar de stad voerde,' zegt hij, 'gevoelde ik onder het dalen de warmte drukkender worden: het groen nam eene telkens valer tint aan, tot aan de haven, waar alles dor is.' En zoo het landschap, zoo de menschen.

Zelfs waar de oostersche natuur beurtelings hare weelde om hem uitstort of door hare woestheid hem treft, blijft hij in sommige opzigten onbevredigd, en wij hooren hem het verhaal van een zijner zwerftogten met de opmerking besluiten: 'Nooit heeft in deze wildernissen het vrolijk lied van een vogel geschald, of een onschadelijk dier er bruiloft gehouden. Alleen wordt nu en dan het oor gekwetst door het krassend geluid van een kakatoea, of het gillen van een boosaardigen aap.' En op eene andere plaats: 'Nergens op de velden ontdekt het oog eene bloem; en geen wonder, want ze zijn bezaaid met steenen en overdekt met eene soort van gras, zoo hard als

hennep. Onder de bloeiende planten is er niet één welriekende. Geen enkele heester kan de vergelijking met onzen meidoorn doorstaan. De lianen zijn minder bevallig dan onze kamperfoelie of onze klimop. Viooltjes aan den zoom der bosschen zijn er niet. De boomen bestaan uit zware gladde stammen, witachtig van kleur, met eene handvol vale bladeren in den top.'

Tien tegen één dat de lezer niet aanstonds in deze koelbloedige waarnemingen, wier onvolledigheid een ieder treffen moet, het koloriet van den landschapschilder in *Paul et Virginie* herkent. Niettemin hebben wij het aan Bernardin's ontgoocheling te danken dat naderhand uit zijne indische herinneringen zulk een gezond kunstwerk is gegroeid, geheel bezieling, en tegelijk de ingetogenheid zelve.

IX

Reeds de aanhef van *Paul et Virginie* bewijst dat het gemoed van den schrijver, sedert hij naar Frankrijk mogt terugkeeren en hij bij zijne landgenooten een geopend oor voor zijne denkbeelden vond, tot rust gekomen is. De recensent is schilder geworden:

'Op de oostelijke helling van het gebergte, aan welks voet Port-Louis ligt, ontwaart men een stuk verlaten bouwland met twee kleine ingestorte hutten. Zij staan ongeveer in het midden eener kom wier wanden door hooge rotsen gevormd worden, en die maar één opening heeft, aan de noordzijde. Aan haar zoom hoort men de bergen het gieren van den wind in de naburige wouden weerkaatsen, en het verwijderd dreunen der hevige branding, veroorzaakt door het breken der golven op de reven. Maar in de onmiddellijke nabijheid der hutten verneemt men geen enkel geluid, en bespeurt niets anders om zich heen dan zware rotsen, steil als muren. Aan hun voet, tusschen hunne kloven, zelfs op hunne kruin, waar de wolken komen nederstrijken, overal schieten groepsgewijs boomen op. Menigmaal komen de regens, door de rotskoppen aangetrokken, met al de kleuren van den regenboog langs hunne bruine en groene wanden stroomen, en in de diepte het welwater voeden waaruit de kleine Lontar-rivier ontspringt. Er heerscht in deze

afzondering een diepe vrede; de lucht, het licht, het water, alles ademt rust. Te naauwernood verneemt men er het ruischen der palmen in de hoogte, wier lange spitse bladeren gestadig door den wind heen en weder bewogen worden. Beneden, waar de zon eerst tegen den middag doordringt, schijnt een zacht licht; de kroonlijst daarentegen staat reeds des ochtends vroeg in laaijen gloed, en verheft zich tegen het blaauw der lucht, hoog boven het in schaduw gehuld gebergte, als een pyramideketen van goud en purper.'

Reizigers die vele jaren later Mauritius bezocht, en de moeite genomen hebben Bernardin de Saint-Pierre te kontroleren, getuigen dat het door hem beschreven plekje nog op dit oogenblik eene treffende gelijkenis met zijne teekening aanbiedt. Niettemin, welk een verschil met de brieven van twintig jaren te voren! De gillende apen en de krijschende papagaaijen zijn verdwenen; voor de kale witte boomstammen zijn wuivende palmen in de plaats gekomen; waar voorheen slechts kiezelsteen en dorren bodem bedekten, borrelt nu tusschen een rijken plantegroei het welwater op.

Toch is de latere voorstelling niet minder getrouw dan de vroegere. Slechts is de mismoedige bezoeker die indertijd meest voor het leelijke oog had, ondergegaan in den dichter die zorg draagt de indische bergen alleen in hun schitterend ochtendgewaad te vertoonen; het brutale zonlicht te goeder ure tempert; schaduw biedt waar men anders van de hitte vergaan zou; en het vermoeide oog laat uitrusten op het gemengd groen en bruin van donkere rotswanden. Zelfs het denkbeeld dat zijne lezers in het geval zouden kunnen komen zich op dit plekje voor goed eene woning te moeten stichten bespaart hij hun: de twee hutten, wier ligging hij roemt, zijn bouwvallen.

X

Zien wij thans op welke wijze de lap woeste gronden, waaruit het zoo schilderachtig beschreven oord aanvankelijk bestaan moet hebben, herschapen is in den grooten tuin waar niet lang daarna voor twee kleine huisgezinnen al het noodige groeide.

Hij die hier in den eersten persoon van het enkelvoud spreekt is de bejaarde kolonist die geacht wordt Paul en Virginie persoonlijk gekend, en met beider moeders vriendschappelijk verkeerd te hebben; gelijk het verhaal van aller lotgevallen door den schrijver uit *zijn* mond heet opgeteekend te zijn.

Ronduit gezegd, het kost moeite voor dien *vieillard biblique*, zooals de fransche schrijvers van den tegenwoordigen tijd oneerbiedig genoeg dezen type noemen, de vereischte belangstelling te gevoelen. Onwillekeurig maakt hij op ons den indruk van een sta-in-den-weg. De schoonste partijen van het verhaal zijn die waar zijn persoon achter dien van den schrijver verdwijnt, en met zeker ongeduld ziet men het oogenblik naderen dat hij weder voor zijne eigen rekening het woord zal nemen. Bewijs genoeg dat Bernardin de Saint-Pierre in de keus dezer hulpfiguur niet gelukkig is geweest.

Op de plaats evenwel, die ik in het oog heb, hindert de tusschenkomst van Paai Witbol niet, en is hij slechts verteller: 'Omstreeks den tijd dat Virginie's moeder van hare bevalling hersteld was begonnen de twee kleine landhoeven een bescheiden oogst op te leveren, gedeeltelijk ten gevolge van de aanwijzingen die ik nu en dan ten beste gaf, maar ook en vooral door den onverdroten arbeid van hunne twee slaven, man en vrouw. De man, die Domingue heette, was een westafrikaansche neger, reeds tamelijk bejaard, maar nog sterk. Hij had ondervinding en gezond verstand. Hoewel in dienst bij de moeder van Paul, bearbeidde hij zonder onderscheid te maken de beide hoeven, koos de vruchtbaarste stukken uit, en zaaide daar wat hem toescheen het meest met den aard van den bodem overeen te komen. De minder dankbare gedeelten bestemde hij voor gierst en maïs, de betere voor wat tarwe: in de moerassige teelde hij rijst, en aan den voet der rotsen komkommers en pompoenen, die er lustig tegen opklommen. Op de droogste plekken kweekte hij inlandsche aardappelen, die een aangenamen zoeten smaak hebben; op de hoogten kapokboomen, op de zware gronden suikerriet, op de helling van het gebergte jonge koffijboompjes, wier boon hier niet groot van stuk, maar des te fijner van kwaliteit is; bij de kleine rivier en om de hutten pisangs, die het geheele

jaar schaduw en zware vruchtetrossen geven, en eindelijk ook een weinig tabak, zoo voor zichzelf, in zijne vrije oogenblikken, als voor zijne brave meesteressen. Brandhout kapte hij in de bergen, en maakte de paden hard met gruis van graniet, hier en ginds door hem van de rotsen afgeslagen.'

Men erkenne dat de meeste bataviasche tuinjongens, zoo zij met Domingue tot mededinger een vergelijkend examen in de open lucht moesten afleggen, het onderspit delven zouden. Evenwel zondigt Bernardin's overdrijving niet door gebrek aan waarheid; zij is veeleer eene welverdiende hulde aan de veelzijdigheid van het aangeboren inlandsch talent.

Gij verbaast er u in Indie niet over dat de vrouw van uw huisjongen, die de uwe als baboe dient, japonnen kan knippen naar patronen uit *la Mode Illustrée* en beter dan de meeste europesche dames met de naaimachine omgaan; of dat hij zelf, die op een haar den weg in uwe linnenkast weet, tevens een goed koetsier, een goed schaak- en een goed wajangspeler is, behalve nog dat hij uwe padangsche matten verstelt, uw zieken voet verbindt, toezigt houdt op de trommels van uw leesgezelschap, en slechts op eene gelegenheid wacht om het stuk sawah te gaan bebouwen, waar hij ergens in de Ommelanden zekere ingewikkelde regten op bezit, die gij niet in staat zoudt zijn te omschrijven, maar die hem klaar als kristal voor den geest staan en door niemand betwist worden.

De rijke aanleg, waarvan die ongeëvenaarde bruikbaarheid getuigt, blijft eene bewonderenswaardige zaak; en zoo de schrijver van *Paul et Virginie* zich ten doel heeft gesteld, in de personen van den slaaf Domingue en de slavin Marie, de kunstvaardigheid der geringe Oosterlingen te schetsen, in vergelijking waarvan de onbevattelijkheid en onhandigheid van den geringen Europeaan dikwijls eene droevige vertooning maakt, dan heeft hij een loffelijk oogmerk op loffelijke wijze bereikt.

XI

Intusschen weten wij uit de inleiding dat niet deze, maar een andere toeleg tot moraliseren bij Bernardin bestaan heeft, ten onregte door hem als hooger aangemerkt; en het is niet

meer dan billijk dat wij op dien weg met hem medegaan. Wij hebben er het voorregt aan te danken hem zegevierend eene der grootste moeilijkheden te zien overwinnen welke zijn onderwerp, zooals hij het opvatte, hem baren moest.

Gehouden het bewijs te leveren dat alleen natuur en deugd den mensch gelukkig maken, kon hij niet volstaan met het schilderen der onschuld van twee kinderen. Aan den anderen kant verhinderde de voorgenomen ontkenning, den strijd en de beproeving dier onschuld ook op later leeftijd te schetsen; terwijl elk ander slot, zoo het konflikt der hartstogten achterwege bleef, flauw en mat moest schijnen.

Misschien zullen sommigen beweren dat de wijze waarop Bernardin die zwarigheden te boven is gekomen, - door Paul tot aan het vertrek zijner kleine vriendin naar Europa geheel en al kind te laten blijven, en alleen bij Virginie het hart en de zinnen een begin met spreken te laten maken, - als geneesmiddel bedenkelijker is dan de kwaal. Doch de opvatting, aan welke hij de voorkeur schonk, hing bij hem zoo naauw zamen met de denkbeelden zelf wier profeet hij zich mogt noemen, dat er niet over te redetwisten valt. En gelukkig voor ons is hij in het lasschen van het tweederlei natuurleven, - het eigenlijke en dat van het ontwakend meisje, - zoo goed geslaagd, dat de bedrevenheid van den litterarischen schrijnwerker ons de litterarische kwestie doet vergeten:

‘Een dier zomers welke nu en dan de keerkringslanden teisteren, was ook op Mauritius verwoesting komen brengen. Het was in de laatste dagen van December, wanneer de zon in den Steenbok staat, en zij gedurende zes weken haar gloeiende stralen loodregt op het eiland schiet. De zuidwesten wind, die er bijna het geheele jaar heerscht, woei niet meer. Zoo ver men de wegen zag reiken, stegen er eindelooze stofwolken op, die bleven hangen in de lucht. De bodem spleet, het gras verschroeide, stroomen warme lucht kwamen u uit het gebergte te gemoet, de meeste beken waren droog. Uit zee zag men geen enkele wolk opdagen. Alleen scheen het alsof in den loop van den dag zich rossige dampen boven haar spiegel zamenpakten, die bij het ondergaan der zon de vlammen van een brand geleken. Zelfs des nachts was er geen verade-

ming. Bloedrood ging de maan, wel dubbel zoo groot als anders, aan den mistigen horizont op. Het vee lag met gerekten hals, snuivend naar lucht, op de helling der bergen, en deed van zijn klagend geloei de vlakten weergalmen. Zelfs de kaffersche herdersjongen, die bij de kudden waakte, ging met den buik op den grond liggen om koelte te zoeken; maar overal brandde de bodem, en overal trilde de heete lucht van het gegons der insekten, die in het bloed van mensch en dier lafenis hoopten te vinden.

In een dier zwoele nachten was het Virginie alsof de nieuwe gewaarwordingen, die haar in den laatsten tijd gekweld hadden, met verdubbelde kracht hare legerstede kwamen verontrusten. Zij stond op, zij ging zitten, zij legde zich op nieuw te bed, doch kon zoo min in de eene als de andere houding den slaap vatten of kalmte vinden. Bij het licht der maan wandelt zij naar haar bad. Langs de donkere rotswanden ziet zij de beek zijpelen, die zelfs in deze dagen van algemeene droogte nog den vijver voedt. Zij werpt er zich in. Eerst verkwikt haar het frissche water, en voor haar geest rijzen liefelijke herinneringen. Het heugt haar dat hare moeder en die van Paul, toen hij en zij nog kinderen waren, hen op deze zelfde plaats lagchend lieten rondplassen; dat Paul daarna dit bad voor haar afgezonderd, het uitgegraven, den bodem met zand bestrooid, en de boorden met geurige grassoorten beplant had. Zij blikt neder in het water, en ziet op hare armen, op hare borst, de schaduwen der twee kokospalmen spelen, geplant bij de geboorte van haar broeder en van haar zelve, en wier vereenigde jonge kroonen en vruchten zich thans welven boven haar hoofd. Zij denkt aan Paul's vriendschap, zoeter dan de geur der kruiden, reiner dan het bad, krachtiger dan de zaamgegroeide palmen; en zij zucht. Zij bedenkt dat het nacht, dat zij alleen is, en als vuur begint het bloed door hare aderen te stroomen. Met schrik ontvlugt zij de gevaarlijke schaduwen; het badwater is brandender geworden dan de keerkringszonnestrallen. Zij ijlt naar hare moeder, om bescherming tegen zichzelf. Keer op keer wil zij haar deelgenoot maken van hetgeen zij lijdt, en houdt hare handen tusschen de hare geklemd; keer op keer is zij op het punt, Paul's naam te noe-

men; maar haar hart was te vol, zij kon geen woorden vinden. Haar hoofd aan moeders borst te vlijen, en in tranen uit te barsten, was al wat zij vermogt.'

Wat deze bladzijde onsterfelijk maakt is noch de fraaije tegenstelling van het koele badwater en den verstikkenden dampkring, noch de bijna fysiologische getrouwheid in het schilderen van Virginie's aandoeningen. Het zijn de schaduwen van het palmloof op haar door de maan verlichte schouders.

Over het algemeen wordt in onze indische natuurbeschrijvingen te veel over de zon, en niet genoeg over de maan gesproken. Men mag glimlagchen om den voormaligen bataviaschen koopman die op een fraaijen zomeravond in Holland den lof der indische nachtgodin verhief, bij wier schijnsel, zeide hij, meer dan één handelstelegram met het grootste gemak door hem al wandelend ontcijferd was. Nogtans sluit, hoe grappig zij klinken moge, die hulde aan de bruikbaarheid het verhevene niet uit. Wij hebben in haar slechts een vorm der vele wonderen te erkennen die het maanlicht in de keerkringslanden verrigt: uitwissching van de scherpe lijnen der voorwerpen over dag, rust voor het oog, schakeringen van groen in de plaats der eentoonige verblindende massa, eene gezegende halve duisternis die de zonden van den wansmaak en der haveloosheid bedekt, en daarbij licht genoeg om bij de werking van het algemeen verzilveringsproces alles terug te vinden, alles te herkennen.

Bernardin de Saint-Pierre heeft dit zeer goed gevoeld, toen hij Virginie haar eigen beeld in den waterplas liet aanschouwen. De trek, op die wijze aan de schilderij toegevoegd, beslaat in druk weinig plaats; niettemin beheerscht hij het geheele tooneel, en doet het nachtelijk bad van het jonge meisje, waarbij de europesche lezer alligt aan een tooversprookje denkt, in de schatting van den indischen waarheid worden.

XII

Bernardin's procédé, als ik het werktuigelijke in zijne kunst zoo noemen mag, moet ons na al het aangevoerde duidelijk voor den geest staan.

De merkwaardige uitspraak: *Un paysage est le fond du tableau de la vie humaine*, is van hem. Zij wordt aangetroffen in de voorrede der eerste uitgaaf van zijn eerste geschrift. Het is de zinspreuk geweest waarmede hij, nog onbekend, als schrijver is opgetreden; en uit *Paul et Virginie* zien wij dat hij tot in het beroemdste zijner latere werken haar trouw gebleven is.

De schoonheden van het oostersch landschap, tegen welke hij in den aanvang met alle kracht strijd voerde, maar die ten laatste, gelijk in de worsteling van den mensch met de natuur steeds het geval is, ook hem overweldigd hebben, zijn bij hem geen hoofddoel, maar alleen een onmisbare achtergrond. Geen tooneel-dekoratie die men naar welgevallen verschikken of verschuiven kan, en tusschen welke en de spelers steeds eene kloof blijft gapen, maar een achtergrond die om de handelende personen schijnt heengegroeid, met hen tot hetzelfde geheel behoort, en op dezelfde wijze hunne beeldtenis voltooit als bij eene krooningsplegtigheid de juweelen eener koningin het de hare doen.

Bernardin de Saint-Pierre is de kundige juwelier, tevens man van smaak, die, waar het pas geeft, hier parelen, ginds briljanten, elders smaragden of topazen aanbrengt, en ook den gitzwarten onyx niet vergeet. Zijne medegebrachte indische herinneringen zijn geen kleurdoos vol blaauw en groen, maar een kistje met edelgesteenten. Hij versiert daarmede zijne filosofische vertelling, en doet dit op zulke wijze dat onder zijne hand de sporen van den arbeid verdwijnen. Het oog wordt bekoord, niet door overmaat van flikkering vermoed.

Wie kiezen moet tusschen de twee voorname plaatsen in *Paul et Virginie* waar de schrijver al de krachten zijner methode het kennelijkst heeft toegepast, zal niet de voorkeur geven aan die waar Paul den hof van Eden plant, bestemd de kleine Eva van dezen kleinen Adam tot lustoord te dienen. Niemand betwist de schoonheid van het geheel; maar bij het opsommen der bijzonderheden heeft de kruidkunde somtijds schade gedaan aan de poëzie.

Onberispelijk daarentegen, en een triomf van het genre, is de beschrijving der kinderlijke maaltijden, en spelen, en tranen,

die daaraan voorafgaat. Weder is het de bejaarde kolonist die spreekt, maar met de woorden van Bernardin:

‘Reeds toen zij nog op den schoot hunner moeders zaten, en dezen in eene verwijderde toekomst hen schertsend met elkander in den echt verbonden, openbaarde zich met verwonderlijke kracht hunne wederzijdsche gehechtheid. Schreide Paul, dan wees men hem Virginie; dadelijk werd hij rustig en glimlachte. Deerde Virginie het een of ander, Paul zette het op een schreeuwen, om hulp; maar onmiddellijk wist het lieve kind haar leed te verbergen, en hem het verdriet te besparen haar te zien lijden. Nooit kwam ik in die dagen een bezoek aan de moeders brengen, of ik zag hoe de beide heuvels, geheel ongekleed, zooals hier het gebruik is, en nog nauwelijks kunnende loopen, elkander waggelend ondersteunden. Zij geleken de Tweelingen van den diereriem. Zelfs de nacht kon hen niet scheiden. Dikwijls vond men hen in dezelfde wieg liggen, wang tegen wang, borst tegen borst, met de handen om elkanders hals, en slapend in elkanders armen.

Toen zij begonnen te spreken, waren broeder en zuster de eerste namen die zij elkander leerden geven. De kinderlijke leeftijd moge tederder liefkozingen kennen, zoeter namen kent hij niet. Door op hunne wederzijdsche neigingen te letten, bragt hunne opvoeding hen telkens nader tot elkander. Het duurde niet lang of Virginie was de kleine huishoudster, die overal opruiming hield en een landelijk maal bereiden kon; en telkens werd zij voor haar zwoegen beloond met eene lofspraak en een kus van haar broeder. Paul, die behoefte gevoelde aan meer krachtsinspanning, hielp Domingue den tuin ompspitten, of volgde, met een bijltje gewapend, hem in het bosch; en als hij op zijne strooptogten ergens eene schitterende bloem, eene sappige vrucht, een nest met jonge vogels ontdekte, dan konden de boomen zoo hoog niet zijn of hij klauterde er in, en verraste zijne zuster met den veroverden buit.

Kwam men een van beiden tegen, men kon er zeker van zijn dat de ander niet ver was. Eens daalde ik de helling af, hier tegenover, toen ik voor mij uit, aan het einde van den tuin, Virginie met den rok over het hoofd, om haar tegen eene stortbui te beschermen, op een drafje naar huis zag

snellen. Ik wist niet beter of zij was alleen; maar toen ik haar had ingehaald en haar den steun mijner hand wilde bieden, bemerkte ik dat zij Paul onder den arm hield. Het uitgespreid jurkje, dat haar beschutte, maakte ook hem bijna onzichtbaar; en zij liepen te lagchen om de uitvinding die onder hetzelfde regenscherm hen bijeenbragt. Bij het zien dier twee lieve kopjes onder één huif dacht ik aan de kinderen van Leda, in hunne schelp.

Hun eenige toeleg was, elkander genoeg te geven en behulpzaam te zijn. Voor het overige waren zij zoo onwetend als kreolen, en konden lezen noch schrijven. Wat in overoude tijden en op verren afstand voorgevallen was, boezemde hun geen belangstelling in; verder dan dit gebergte reikte hunne weetgierigheid niet. De grenzen van hun eiland waren voor hen ook de grenzen der wereld, en zij konden zich geen voorstelling maken van een gelukkig oord, waar zij niet zamen waren. De liefde voor elkander, en voor hunne moeders, nam al de vermogens hunner ziel in. Nooit had het aanleeren van nuttelooze kundigheden hen tranen doen storten, nooit de lessen eener hatelijke zedeleer hen zuchten doen slaken. Zij wisten niet dat men niet stelen mag, want zij hadden alles gemeen; of niet onmatig mag zijn, want zij aten en dronken naar hartelust van een eenvoudigen disch; of niet mag liegen, want zij behoefden van geen enkele waarheid een geheim te maken. Niemand had hen ooit schrik aangejaagd met de bedreiging dat slechte kinderen Gods zwaarste straffen te duchten hebben; zij hadden hunne moeders lief, zoo als hunne moeders elkander liefhadden, door eene natuurlijke opwelling des harten. Van de godsdienst werd hun alleen datgene geleerd wat haar beminlijk maakt; en zoo zij hunne kerkgangen niet rekten, - overal waar zij zich bevonden, in huis, op het veld, in het bosch, hieven zij reine handen ten hemel, en een hart vol liefde voor hunne ouders.

Zoo gingen hunne vroegste kinderjaren voorbij, schoone ochtendschemering van een nog schooner dag. Het sprak nu van zelf dat zij voor een deel hunne moeders van de zorg voor de huishouding onthieven. Zoodra het hanegekraai den nieuwen dageraad aankondigde was Virginie bij de hand, ging

water putten uit den bron, droeg het naar huis, en zette het ontbijt gereed. Eenige oogenblikken later, als de zon de koppen der rotsen verguld had, kwamen Marguerite en haar zoon bij mevrouw De la Tour aankloppen; en werd een gemeenschappelijk gebed gedaan, en daarna de ochtend maaltijd gebruikt. Vaak geschiedde dit in de open lucht, vóór de deur der hut, en zaten zij op het gras onder de pisangs, wier vruchten hun eene voedzame spijs aanboden, terwijl de breede, lange, glanzige bladen het tafellaken vervingen. Bij gezond en overvloedig voedsel groeiden de aankomende jonge lieden snel en krachtig op, terwijl onder een zachtzinnige leiding de reinheid en tevredenheid hunner ziel zich weerspiegelden in hunne aangezichten. Virginie was pas twaalf, toen zij reeds bijna een volwassen meisje geleek; zware blonde haren golfden om haar hoofd; hare blaauwe oogen en koraalroode lippen gaven aan haar frisch gelaat eene geheel eenige bekoring. Blick en mond glimlachten steeds te gelijk, wanneer zij sprak; maar als zij zweeg, zochten de oogen onwillekeurig het uitspansel en ontleenden aan dien opslag iets gevoeligs, eene ligte tint van droefgeestigheid bijna.

Bij Paul zag men onder het waas der jongelingschap zich het karakter van den man ontwikkelen. Zijne gestalte was hooger dan die van Virginie, zijne gelaatskleur bruiner, zijn neus sterker gebogen, en uit zijne oogen, die donker waren, zou een zweem van hooghartigheid gesproken hebben, zoo niet de lange wimpers, die ze als penseelen omzoomden, er eene ongemeen zachte uitdrukking aan gegeven hadden. Ofschoon altijd in beweging, werd Paul stil zoodra zijne zuster naderde; dan ging hij naast haar zitten, en menigmaal wisselden zij onder den maaltijd geen enkel woord.

Als zij daar zwijgend nederzaten, wekten hunne kunsteloze houding, en de blankheid hunner fraai gevormde voeten, de herinnering eener antieke marmergroep. Twee kinderen van Niobe, zou men gezegd hebben. Maar volgde men hunne blikken, die elkander zochten, of zag men den glimlach des eenen op het gelaat der andere een nog lieflijker glimlach te voorschijn roepen, dan waande men twee kinderen uit den hemel te aanschouwen; twee geesten uit de zalige schaar, die tot liefhebben

zijn geschapen, en zoomin denkbeelden voor hun gevoel behoeven, als woorden voor hunne genegenheid.'

XIII

Is het wonder dat wie zulke beelden scheppen kon, door zijne tijdgenooten op de handen gedragen werd? Zij stootten zich niet aan het valsche in zijne begrippen, het weekelijke in zijn gevoel, het linksche in zijne vormen. Veeleer waren die gebreken zelf, tevens de hunnen, voor hen eene reden te meer tot prijzen en bewonderen. In alle landen der wereld gaven jonge moeders te zijner eer aan hare eerstgeborenen de namen van Paul en Virginie. Beider lotgevallen werden al spoedig niet slechts in het hollandsch, maar ook in het engelsch, het spaansch, het italiaansch, het duitsch, het poolsch, en het russisch vertaald. Ook het penseel der schilders geraakte in beweging, en daarna de stift der graveurs.

Of evenwel de meesten dergenen wien heden ten dage de namen van Paul en Virginie als die van twee gemeenzame bekenden in de ooren klinken het boekje zelf gelezen hebben, mag betwijfeld worden. Toch mogt dit althans in Nederland en in Indie wel anders zijn. Bernardin de Saint-Pierre is de pionier der nederlandsch-indische natuurbeschrijving geweest. Al had hij ook niet in andere opzigten ons eervol herdacht, reeds dit geeft hem regt op eene plaats in onze dankbare herinnering.

1874.